

Erdélyi Toll

• IRODALMI ÉS MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT •

• Megjelenik negyedévente Székelyudvarhelyen •

• IX. évfolyam • 2017 • 2. (32.) szám •

TARTALOM

ÍRÓK A SZÜLŐFÖLDRŐL

Kiss Székely Zoltán: Ez a föld 3

ANYANYELVÜNK ÉPSÉGÉÉRT

Málnási Ferenc: Erdélyi anyanyelvoktatás —
irodalmunk tükrében XXIX. 4

Albert-Lőrincz Márton: (Csak a nyelv) 8

MONOGRÁFIA

Tompa Zsófia: Tisztuló (torz)kép (II.)
(Meg)új(uló) olvasati lehetőségek Tompa László életművében 9

SORS ÉS PÁLYA

A megmaradás órhelyén.
Beke Sándor beszélget Ráduly János néprajz-
és rovásíráskutatóval, költővel és műfordítóval 93

MÚZSA ÉS LANT

Kozma László verse 137

Kiss Székely Zoltán verse 137

Burján Gál Emil: Évtükör (2.) 138

Nagy László Mihály prózája 147

Nagy Székely Ildikó verse 148

P. Buzogány Árpád versei 149

Beke Sándor versei 150

Ráduly János: Haikuk 152

Brauch Magda: A repülőtéren 153

Demeter Attila verse	155
Márton Károly versei	156
Csire Gabriella: Regélő napkelet (XVIII.)	157
Ilyés András Zsolt verse	160
G. Szabó Ferenc versei	160
Ráduly János: Félperces történetek (XV.)	161
Fülöp Kálmán versei	162
HIT ÉS ÜZENET	
Kozma László versei	163

Erdélyi Toll

• Alapította: Beke Sándor • Alapítási év: 2009 •

- Kiadja az Erdélyi Gondolat Lap- és Könyvkiadó
 - Főszerkesztő: **BEKE SÁNDOR**
 - Szerkesztők: **BRAUCH MAGDA, CSIRE GABRIELLA**
 - Olvasószerkesztő: **P. BUZOGÁNY ÁRPÁD**
 - Grafikai kivitelezés: **Beke Sándor-Olivér** • Gazdasági vezető: **Beke Klára**
 - Szerkesztőség: Székelyudvarhely, Tamási Áron utca 87. Tel./fax: 0266-212703
 - Postacím: 535600 Odorheiu Secuiesc, c. p. 40, jud. Harghita, RO.
 - Honlap: www.erdelyigondolat.ro • E-mail: egondolat@yahoo.com; egk@freemail.hu
 - Fényszedés: Erdélyi Gondolat Lap- és Könyvkiadó • Nyomda: Erdélyi Gondolat
 - A folyóirat megrendelhető a szerkesztőség telefonszámán vagy e-mailen
 - Előfizetési díj: belföldieknek egy évre 60 lej, külföldieknek egy évre: 18 EUR
 - Folyóiratunk megvásárolható az erdélyi könyvesboltokban
 - A címlap illusztrációját Péter Katalin készítette • Borítóterv: Beke Sándor-Olivér
 - Revistă editată de Editura Erdélyi Gondolat din Odorheiu Secuiesc
 - **ISSN 2066 — 8929**
-
-

Kiss Székely Zoltán

Ez a föld

Mindenkori volt tanítványaimnak

Ez a föld úgy karol át minket,
mint bölcsődal a síró csecsemőket.

Izinkje vagyok e tájnak:
élő szintézis és fanyar
rádöbbenés hajnalának
gyümölcse. Ez a legnagyobb

sorsvállaló bizonyosság:
hogy, bár mécshez szoktunk, de láng
kell ide. Én népem, hozzád
köt a fáklyavivők sora.

Ez a hitünk: hogy a búzát
s a fölötte feszülő kék
pacsirtadalt is értjük. Át-
döfnek piros rózsák. Ide

dobban vissza a kő is. Itt
a hazám s hallom a zenét:
nálunk a legzöldebb fűszál
hegyétől kezdődik az ég.

1985–2007

Málnási Ferenc

**Erdélyi anyanyelvoktatás —
irodalmunk tükrében
XXIX.**

Anyanyelvi oktatásunk egy új oktatási rendszerben (II.)

Már szoltunk erdélyi kollégiumainkról, sorsukról. *Beke György* munkássága nyomán azt is tudjuk, hogy *1918 előtt 3025 erdélyi magyar iskolánk volt.* 1924-ben, Jancsó Elemér megítélése szerint még 1010 állami elemi iskolában oktattak magyarul.

Iskoláink nagy részét az egyházaink tartották fenn. S a felekezeti iskolák mellett, állami iskolákban is folyt anyanyelvi oktatás. De az állami iskolák mind jobban-jobban a románosítás eszközeivé váltak, az oktatást lassan, csendben román nyelvűre állították át. *Jakabffy Elemér* folyóirata, a *Magyar Kisebbség* 1936-ban közreadta *Kiss Árpád* tanulmányát, amely riadót fújt: már csak *112 állami iskola magyar tagozatán folyik magyar tanítás.* A statisztikákban ennél jóval több magyar tagozat szerepelt, de csak a fölíratuk maradt meg, a falaik között román szó járta. (Ugyanezt észleltük az 1980-as évek közepén, amikor a székelyföldi — hivatalosan magyar tannyelvű — iskolában mind több tantárgyat tanítottak románul). „A gyergyószentmiklósiak megmondhatják, hány évig szerénykedett a magyar nyelv ebben az egyetlen gimnáziumban is, mígnem egy szép napon itt is román tanítási nyelv köszöntött be és vált uralkodóvá” — írta Szentimrei Jenő a sepsiszentgyörgyi *Székely Nép* 1943. október 31-i számában (*Beke György*, 1993. 78.).

A magyar felekezeteknek — a középiskolák mellett — gondoskodniuk kellett elemi iskolák megnyitásáról és fenntartásáról is. A *Kiss Árpád* tanulmányában említett 112 állami, magyar tannyelvű elemi kívül 358 iskolát az erdélyi református egyházkerület, 187-et a gyulafehérvári római katolikus püspökség, 180-at a szatmárnémeti, nagyváradai és temesvári római katolikus püspökség, 37-et az unitárius egyház, hatot az evangélikus egyház istápolta. Ez a 921 elemi iskola azonban csak a szükséglet felét fedezte, az 1934/35-ös tanévben 175000 magyar gyermek — saját iskolája hiányában — kénytelen volt román állami elemibe járni (*Beke György*, 1993. 79.).

A kérdést megközelíthetjük történészek szemével is: „A magyar nyelvű oktatás 1919 után gyakorlatilag a felekezeti iskolákba szorult vissza, ezernél több ma-

gyar tannyelvű állami népiskola szűnt meg. Az 1930–31-es tanévben 483 református, 197 katolikus, 36 unitárius és 6 evangélikus elemi iskolát tartottak fenn — minden államsegély nélkül — az egyházak, amelyekbe 76255 tanuló járt, a magyar tankötelesek 57,6 %-a. A többieknek elvileg magyar nyelvű állami iskolákba vagy román iskolák magyar tagozataiba kellett volna járniuk, ám ezeknek a száma állandóan csökkent, 1934-35-ben például már csak 112 működött rendeltetésének megfelelően, az oda iratkozott gyermekek száma pedig 11484 volt. Jellemző, hogy olyan magyar többségű megyékben, mint Csík vagy Szatmár, egyetlen magyar tagozatú állami iskola sem működött. Ebből következett, hogy a magyar gyermekek jelentős százaléka román tannyelvű iskolába volt kénytelen járni, ahová egyébként a Székelyföldön származást kutató névelemzés alapján is kényszerítették őket. S ehhez még hozzá kell tennünk, hogy az állami óvodák tannyelve — legalábbis a hivatalos kimutatás szerint — mindenütt román volt. A magyar felekezeti óvodák száma ebben az időben csupán 18.

A középfokú oktatásban még rosszabb volt a helyzet. Az 1930–31-es tanévben 23 magyar tannyelvű, alapítványi vagy onuktól megfosztott felekezeti polgári iskola, 17 líceum, 7 tanítóképző, 4 felsőkereskedelmi és 4 gazdagsági téli iskola működött. Ez mintegy 50 %-os csökkenést mutat az 1918-as állapotokhoz képest, amikor a felekezetieket számítva 116 magyar tannyelvű középiskolát tartottak fenn. 1930–35-ben 2609 fiatal tanult a magániskoláknak minősített középfokú intézményekben, amellet 3645-en jártak román tannyelvű középfokú iskolákba.

A líceumot végzetteknek román nyelven kellett érettségizni — olyan bizottságok előtt, melyek tagjait más iskolák román tanári karából nevezték ki —, ami azzal járt, hogy a vizsgázók többsége megbukott.

A szakmunkásképzés inkább a gyárakban és a kis műhelyekben folyt, 1927-től azonban tanoncokat is csak románul volt szabad oktatni.

A kis számban érettségizett magyarok továbbtanulása a felsőoktatásban sok nehézségbe ütközött. A magyar hallgatók száma a romániai egyetemeken állandóan csökkent: 1933–34-ben még 1443 volt, 1937–38-ban már csak 878 (Köpeczi Béla szerk., 1989. 589-590.).

S a történész után szólaljon meg a miniszter is, 1927. július 17-én Anghelescu kultuszminiszter az *Universul* c. lapban megjelent nyilatkozatából: „Meg fogom tenni a szükséges intézkedéseket, hogy Csík megyében, amennyiben ez csak lehetséges, csak román tanítók neveztesse ki, és hogy a kisebbségi tanítók, amennyiben nem bírják tökéletesen az állam nyelvét, ne alkalmaztassanak továbbra is... A kisebbség hallatlan, de hiábavaló áldozattal adózik felekezeti iskoláinak fenntartása érdekében” (Glatz Ferenc szerk., 1989. 256.).

Erről a nyelvi háborúról és elnyomásról beszélt Kosztolányi Dezső 1930-ban: „Egyelőre még derengeni se látjuk azt a várva várt szellemet, amely csak annyira is egybefogná az emberiséget, mint a középkor vagy a reneszánsz. Csak újabb vért és újabb romokat látunk..., újabb lélektiprásokat, anyanyelvek üldözését, iskolák önkényes betiltását...”

Az 1930-ban tartott népszámlálás adatai szerint magyar nemzetiségűnek 1425507 (7,9 %), magyar nyelvűnek 1554525 (8,6%) vallotta magát (Glatz Ferenc szerk., 1989. 260.). Ez a népszámlálás anyanyelvünk oktatása szempontjából is nagyon fontos, mert kétszázezer magyar tisztviselő, vasutas, orvos, tanár, stb. hagyta el lakóhelyét, hazáját, választotta a bizonytalanságot, cserélt hazát. Egy része Magyarország felé, de át a Kárpátokon is, így a háromszorosára növekedett, Erdéllyel meggazdagodott Románia fővárosa felé, tömegek, székely cselédlányok, ácsok, asztalosok, kőművesek stb. duzzasztották fel a bukaresti magyarság létszámát. Magyar kolónia alakult ki Brailán, Galacon, Plojesten is. A *Koós Ferencék* alapította *Hunnia Egyesület* hagyományait folytatva magyar művelődési társaságok, csoportok, kórusok alakultak, 1931-ben Magyar Színház nyílt meg Bukarestben, egy évadon át játszik, a román fővárosban tanuló magyar főiskolásokat pedig a *Kovács Ferenc Kör* diáktagozata fogta össze, református egyesületként, amely otthont adott más felekezetűeknek is, magyar lapok jelennek meg, többségük az erdélyi olvasók számára is készült, a brassói lap *Bukaresti Lapok* címmel fővárosi kiadást szervezett. Magyar művelődési élet támadt fel Brailán, ahol elemi iskola nyílt, s egy vállalkozó szellemű református lelképásztor, *Torró Miklós*, gyermekek számára újságot nyomtatott, *Gyertyafény* címmel. Első közlésre küldte ide verseit, meséit *Benedek Elek* is (Beke György, 1993. 23.)

1937. október 2-4. között az *erdélyi magyar ifjúság* 187 képviselőjének találkozója zajlott le Marosvásárhelyen. Az egész erdélyi magyarság számára korszakos jelentőségű találkozót Tamási Áron nyitotta meg, s az ott elhangoztak alapján a román demokratikus erőkkkel való együttműködést, a népfrontot tűzte ki célul, kijelentve, hogy a történelmi egymásrautaltságban élő román és magyar nép számára a szabad „testvéri egyesülés” jelenti az igazi megoldást (Köpeczi Béla szerk., 1993. 593.). „Magyar életünk szellemi buzogásának forrásánál féltékenyen őrködünk s a nemzetnevelést egyetemes magyar kisebbségi feladatnak tekintjük, melytől belső megújulásunk és fennmaradásunk függ. Megilletődéssel idézvének magunk elé népközösségünk, különösképpen egyházaink vezetőinek és munkásainak az anyanyelvi oktatás érdekében folytatott hősiességét, határozottan leszögezzük, hogy *az anyanyelvi oktatás jogát népünk mind alsó, középső- és felsőfokon, mind a szakoktatás terén érvényesíteni kívánjuk.* Tiltakozunk iskoláinknak a törvényekben biztosított szabad működését gátló intézkedések ellen és megállapítjuk minden, magát magyarnak valló szülő jogát gyermekének magyar nyelvű iskoláztatásához. Követeljük a romániai magyarság adózásából felekezeti iskoláinkat jogosan megillető állami és községi segélyt. Megállapítjuk, hogy a nemzetnevelésnek első tényezője a család, éppen ezért szükségesnek tartjuk ennek a szerepnek a magyar családokban való tudatosítását. Mivel a meglévő magyar tannyelvű iskolák csak egy részét ölelhetik fel a tanköteles ifjúságnak, egyfelől követeljük az állami iskolák magyar tagozatainak tényleges felállítását s ott magyar tanerők alkalmazását, másfelől kívánjuk az iskolán kívüli népnevelés céltudatos intézményesítését. Szükségesnek tartjuk ifjúságunknak ipari, kereskedelmi és gazdasági

pályák felé való irányítását s az ily természetű szakoktatás kiépítését s ugyanakkor hangsúlyozottan kívánatosnak tartjuk, hogy a népi rétegekből kikerülő tehetséges ifjak is minden segítséget megkapjanak arra, hogy megfelelő közép- és felsőfokú oktatásban részesüljenek” (*Tamási Áron: Hitvallás /A Vásárhelyi Találkozó Nyilatkozata/* — Pomogáts Béla, 2008. 588.).

1939. május 27-én, az *elemi és pedagógiai oktatás* megszervezésének és működésének törvénye újdonsággal szolgált: a 220-as paragrafus számos előjogot, nagyobb fizetést, tíz ha földet stb. ajánl azoknak a tanerőknek, akik vállalják a tanítást tíz évig a Romániához „csatolt területeken” („teritorii alipite”). A 221-es paragrafus lehetővé tette a kisebbségi tannyelvű pedagógiai líceumok létrehozását. A 231-es szakasz leszögezte, hogy a román tannyelvű pedagógiai líceumokba be lehet vezetni egyet a „szomszédos” népek nyelvéből (magyar, orosz, német, bolgár, lengyel, szerb). (Megjegyzés: az 1970-es években a kolozsvári román tannyelvű tanítóképzőben és az udvarhelyi tanítóképző román tagozatán bevezették a magyart, valamint Szebenben a román tannyelvű pedagógiai líceum tanulóinak tanították a német nyelvet) (Murvai László, 1996. 17.) Nem sokáig...

1940. augusztus 30-án a tengelyhatalmak döntőbírósa (*második bécsi döntés*) Magyarországnak ítéli Észak-Erdélyt, a Székelyföldet Nagyváraddal, Kolozsvárral együtt. A 43491 km²-nyi területen 1344000 magyar (52,1 %), 1069000 román (41,5 %) és 47000 német (1,8 %) anyanyelvű lakos került Magyarországhoz. A döntés sem etnikailag, sem gazdaságilag nem volt megalapozott, de alkalmas volt arra, hogy érvényesítse az „oszd meg és uralkodj” elvét. Az 1940–1944 közötti magyar közigazgatás lehetővé tette, hogy az erdélyi magyarság egy része hagyományainak és fejlettségének megfelelő oktatási és kulturális intézményi keretet építsen újra, folytassa az 1918-ban megszakadt, azóta háttérbe szorult anyanyelvi oktatást is, megpróbálja a megtépázott állapotokat újra megteremteni, pótolni a hiányokat... Korrekciós intézkedéseket kellett végrehajtani az előző évtizedek magyarelles intézkedéseinek ellensúlyozására, *magyar nyelvű, állami iskolák létesültek*, kiszélesedett a magyar nyelvű középiskolai hálózat. A magyar középiskolákban is — mint környezeti nyelvet — kötelező tantárgyként bevezették a román nyelvet. Kolozsvárra visszatért Szegedről a *Ferenc József Tudományegyetem*, a tudományos tevékenység ösztönzésére megalakult az *Erdélyi Tudományos Intézet*.

Észak-Erdélyben is érvénybe lépett a *kisebbségi népiskolai oktatásról szóló 1923. évi rendelet*, amely a nemzetiségek lakta községekben létesíthető iskolák három típusát vezette be: az A-típusú iskolákban a tannyelv az illető nemzetiség anyanyelve. A B-típusú iskolákban mintegy fele-fele arányban kellett tanítani a tantárgyakat a nemzetiség anyanyelvén és magyarul. A C-típusú iskola anyanyelve magyar, a nemzetiségi anyanyelv kötelező tantárgy. 1941. február elsején jelent meg a 77/1941, M. E. számú kisebbségi népiskolai rendelet, ennek nyomán a nagyjából egymillió létszámú román tanuló A-típusú iskolába járhatott, tehát teljesen román tannyelvű iskolába, a magyar nyelvet kötelező tantárgyként tanulta, s így működött tovább 1345 román népiskola, 4 román felekezeti középiskola, 1 ro-

mán tannyelvű gimnázium és 4 gimnáziumi tagozat (Glatz Ferenc szerk., 1989. 258.). Incze János-Dés festőművész, eredetileg tanító, aki kiválóan tudott románul, a Szolnok-Doboka megyei Nagyilonda románlakta járásában volt tanfelügyelő: „Minden román faluban román iskolák működtek. Sehol sem fordult elő, hogy román gyerekeket magyar iskolába kényszerítettek volna. Ezzel egyidőben egész Észak-Erdélyben a magyar állami és felekezeti iskolákban kötelezővé tették a román nyelv és irodalom oktatását” — vallotta Beke Györgynek egyik beszélgetésében (Beke György, 1993. 81.). A fent említett rendelet abban az esetben tette lehetővé kisebbségi népiskola létesítését, ha az illető községben a nemzeti-ségi tankötelesek száma elérte a negyvenet, s az iskolatípus megválasztását az érdekelt szülők értekezletére bízta.

Ezzel egyidőben Dél-Erdélyben a magyar nyelvet a magyar családok körébe száműzték, a négyszázezer főnyi magyarság oktatását öt felekezeti középiskola látta el Aradon, Brassóban, Gyulafehérváron, Nagyenyeden és Temesváron. Hármat közülük 1943 őszén bezártak. A magyar elemiket már előbb megszüntették, illetve román iskolákká alakították át. (Egyetlen magyar tannyelvű elemi sem volt például a barcasági csángó-magyar falvakban, egyebek között Apáczai Csere János szülőfalujában.) (Beke György, 1993. 80.)

Az 1940-es év folyamán kb. kétszázezer román költözött át Észak-Erdélyből Romániába, Dél-Erdélyből viszont hatvanezer magyar költözött Magyarországra. Bizonyára erre is utalt *Petru Groza*, román miniszterelnök (1945–1952), a börtönnaplója magyar kiadásának előszavában: „Mennyi könny, mennyi bánat mindkét oldalon..., a lezajlott háború véres áldozatai, a nyitott sebek mindkét kis nép véres testén kiáltóan intenek: ne engedjük magunkat újból egymásra uszítani.” (Glatz Ferenc szerk., 1989. 310.) Sajnos, figyelmeztető szavait nem hallották meg s nem hallják, akik napjainkig ennek az ellenkezőjén „munkálkodnak”.

Albert-Lőrincz Márton

(Csak a nyelv)

Nem betűk, nem szavak alkotják a messzi égboltot,
amerre a tekintet jár (nincsen elkalandozás).
Nem az aranyló sárga, kába kék, szutykos szürkeség
s elomló feketeség festi mennybolttá az eget,
amely nélkül nincs levegő, pátosz, s kiszippant az űr.
Nem az éjszaka álomhiánya-álomkórsága
tesz álmodozóvá, hiszékeny emberré, lényeggé,
csak a nyelv, mit anyától tanulsz,
csak a nyelv szövi át titkos mintákkal életünket.

Közelítési kísérletek Tompa László életművéhez

Tompa Zsófia

Tisztuló (torz)kép (II.)

(Meg)új(uló) olvasati lehetőségek Tompa László életművében

2. 3. Iránytűk a kincshez (2.): Járt utakon a Tompa-versek felé

2. 3. 1. Más kincsek között: Feljegyzések a Tompa-lírárt bemutató néhány antológiáról

A Tompa László költészetéről szóló szakirodalmon túl életművével leginkább a korszak verseit egy csokorba gyűjtő antológiákban találkozhat az erdélyi magyar líra iránt érdeklődő olvasó. Ha számba vesszük a legismertebb válogatásokat,¹ azt látjuk, hogy az antológiák a jelenlegi tudásunk szerint összesen kétszázkilencvenhét Tompa-versből csupán mintegy ötven verset tesznek közkinccsé,² azaz az életmű mindössze egyhatodát, ráadásul a válogatásokban nagy gyakorisággal ismétlődik a versek jelentős része. Természetesen egy antológia nem mutathat fel a maga egészében egy életművet, csupán megízleltetheti az olvasóval egy-egy szerző költői világát — a tematikus antológiák esetében pedig megmutathatja azt, hogy az egyes alkotók milyen szólammal csatlakoztak az adott kor-

¹ Az antológiák vizsgálata során az alábbi köteteket néztem át: **1.** *Az Erdélyi Helikon költői (1928–1944)*, szerk. SZEMPLÉR Ferenc, Bukarest, Kriterion, 1973.; **2.** *Erdélyi csillagok: Romániai magyar írók antológiája*, szerk. CZINE Mihály, Bp., Népszava, 1988. **3.** *Isten kezében: Romániai magyar költők istenes versei*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1992.; **4.** *Hazabív a bűség: Romániai magyar költők vallomásai a szülőföldről*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1993.; **5.** *Erdélyi költők antológiája*, szerk. POMOGÁTS Béla, Bp., Éghajlat, 2011.

² A kétszázkilencvenhét versből kilenc csak kéziratban maradt fenn, így ezeket a költeményeket természetesen nem ismerhették az antológiák szerkesztői. A kiadatlan verskéziratokat a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum őrzi. A versek címét és lelőhelyének pontos adatait tanulmányom II/2.4.1. fejezetében, a verskéziratok fényképeit és átiratait pedig a mellékletben közlöm.

szak egy-egy főbb dallamához.³ A jellegzetesnek tekinthető és ezért gyakrabban vizsgált és bemutatott erdélyi témák valóban nemes fényében azonban sok, a válogatás szempontjaiba vagy a kiemelt témák világába nem illeszkedő vers az ismeretlenség árnyékban maradhat, holott tematikus kívülállósága nem jelent poétikai sikerületlenséget.

Mindenképpen szeretném hangsúlyozni, hogy az alább bemutatott erdélyi versantológiákat *semmiképp sem* kritikával szeretném illetni. Magam is ezekből a válogatásokból tanultam, s tanulom az erdélyi magyar lírát — ez a tanulmány sem jöhetett volna létre e szép válogatások megtermékenyítő segítségével nélkül. Gondolatmenetemmel csupán azt kísérlem meg felmutatni, hogy a meglévő és szépen mozgatott, átörökített szövegek *mellett, velük egyidőben* (és nem az ismeretebb szövegeket kizárva vagy alulértékelve) milyen más árnyalatokat találhatunk Tompa László költészetének szövegerdejében.

Az Erdélyi Helikon költői (1928–1944) című antológia szerkesztője, az egykor maga is helikoni költő, Szemlér Ferenc, szellemi vendégségbe hív bennünket a marosvécsi Kemény-kastély Kós Károly tervezte helikoni asztalához. Leültet, és kezünkbe adja e könyvet, melyben feltárul előttünk a helikoni költők munkásságának teljes horizontja. Az *Erdélyi Helikon* költőinek antológiáját olvasván úgy érezhetjük, hogy a különböző népek, különböző világnézetek közötti szellemi és lelki közösség megteremtését jelképező „asztalnál” ülünk — hiszen az asztal (még ha nem is a maga tárgyi valóságában, de a közös étkezés, a testi-szellemi vendégség attribútumaként) a homéroszi eposzoktól és az evangéliumoktól kezdve, antikvitásban és kereszténységben egyaránt gyökerező európai kultúránkban mindig a vendégség, a befogadó és átalakító együttlét helyszíne. Csodálatos gyűjtemény ez az antológia, hiszen benne helyet kapott valamennyi költő — ám még ez az igen gazdag válogatás sem mutathatta fel a Tompa-líra minden árnyalatát⁴: hiányoznak például az intenzív és sok verset termő szerelmi poézis színei, melyről a Tompa-líra közvetlen kortársak utáni recepciótörténetében is alig-alig esik szó, pedig saját korának olvasói rendre hangsúlyozták e versek férfi-

³ A tematikus antológiák közül talán leggazdagabbak az *Isten kezében* és a *Hazámból a hűség* c. kötetek, melyek az erdélyi magyar költészet két fő szálát, az Istenhez és a szülőföldhöz kötődő érzések sok mellékszálú, gazdag szövedékét mutatja fel a helikoni–transzszilvanista poézistól kezdve a kortárs költők verseiig.

⁴ *Az Erdélyi Helikon költői (1928–1944)*, szerk. SZEMPLÉR Ferenc, Bukarest, Kriterion, 1973. A kötet a költőtől az alábbi verseket közli: *Alkonyati eltűnődés, Anyám kinéz az ablakon, Az arany kebel, Diogenész lámpájával, Egy levélbeli kérdésre, Egy volt vadászal...*, *Erdélyi télben, Évnek őszen, kedvnek őszen, Higgadt tavaszi ének, Ilona tavaszi tánca, Immár úgy van, Lélekháborgásra — csillapítónak, Lőfűrösztés, Meghitt szavak egy elköltözötthöz, Minden fény hunytán...*, *Minek ma vers? Őszi hajításban, Régi vers egy téli sétáról, Sasok viharban, Sziddbártha újból eltűnik, Tavaszi ének, Téren, Vallomás sötét titkokról, Vers.*

szenvedélyét elemzéseikben: „Íme a költészet élő vize: vér az és vágy, a jólismert partokhoz csapkodó. [...] a férfias szenvedély költője Tompa László.”^{5,6}

A Czine Mihály szerkesztésében napvilágot látott *Erdélyi csillagok* az anyaországi antológiák közül a Tompa-líra tekintetében — nem a versek számában, hanem a válogatás szemléletmódjában — figyelemre méltóan sokszínű: a kötet mindössze öt Tompa-verse (*Az aranykehely*, *Diogenész lámpájával*, *Erdélyi télben*, *Lófűrösztés* és *Sziddhártha újból eltűnik*) a költői életmű sokfényű gazdagságára talán legérzékenyebb válogatást adja.⁷ *Az aranykehelyben* egyrészt felragyog előttünk egyfajta metaforikus önarckép — minden, a Tompa-líra sok önarcképénél hagyományosan jelenlévő, transzszilvanista jellegű tájmotívumot nélkülözve! —, másrészt a szövegben megjelenő, kehelyformáló ötvösmunka autoreferenciális olvasattal akár a költői tevékenység, s benne konkrétan a szonettformálás autopoetikus képe is lehet.⁸ A *Diogenész lámpájával* „minden versszaka ezzel az egyszónyi refrénnel végződik: ember.”⁹ Az antik vándormotívumot sajátosan továbbbörökítő szerepvers szintén a Tompa-líra nem transzszilvanista jellegű vidékéről származik — miközben a költemény különös lélekvándorlással később egy székely festő jellegzetesen székely arcú Diogenészt ábrázoló képének ihletője lesz.¹⁰ Az antológia harmadik Tompa-verse, az *Erdélyi télben* azonban már az erdélyi táj emblematikus motívumaiban gazdag versszöveve, melyben „míg havat pallva a Budvár körül / Sors szele sír... kiugró bérceken / Toportyán dudál — s véreimmel a tél / Felbonthatatlanul egybeölel.” Hó, tél, szél (talán a Kölcsey *Huszfját* is megidéző „sors szele”), kiugró bércek és dudáló toportyánok, vagy a vers egy másik szakaszában a „csillagokat kérdeve” kutatott sorsértelem — mind az utókor előtt is ismertebb Tompa-líra jellegzetes tájainak elemei. Az *Erdélyi télben*-t az erdélyi csillagok között a *Lófűrösztés*, ez az „alighanem leghíresebb székely vers” követi¹¹, végül e két emblematikus Tompa-vers után a *Sziddhártha újból eltűnik* izgalmas világába kalauzolja¹² búcsúzunk Tompa László költészetétől. Nem merít azonban ez a néhány vers bemutatásával is igen széles horizontot felrajzoló antológia sem a költő szerelmi poézisének gazdag kútjából, vagy bibliai motívumokból táplálkozó, istenkereső vagy Istennel viaskodó szövegeiből.

⁵ MOLTER Károly, *Határőr*, Erdélyi Helikon, 1944/3, 133–134.

⁶ Tompa László szerelmi poézisére részletesebben tanulmányom III. fejezeteiben térek ki.

⁷ *Erdélyi csillagok: Romániai magyar írók antológiája*, szerk. CZINE Mihály, Bp., Népszava, 1988, 47–53. Az antológiában közölt Tompa-versek: *Az aranykehely*, *Diogenész lámpájával*, *Erdélyi télben*, *Lófűrösztés*, *Sziddhártha újból eltűnik*.

⁸ *Az aranykehely* című szonettéről és a Tompa-versek formáiról részletesebben tanulmányom III/3. fejezetében szólok.

⁹ NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskönyvéről*, Híd, 1940. nov. 22., 14.

¹⁰ A Tompa-líra képzőművészeti utóéletéről tanulmányom IV. fejezetében szólok.

¹¹ A *Lófűrösztés*t tanulmányom IV.3. fejezetében mutatom be részletesen.

¹² A verset részletesebben tanulmányom II/2.2.3.1. fejezetében elemeztem.

Az *Isten kezében*¹³ című, egyedülállóan gazdag tematikus válogatás azonban kifejezetten az istenkapcsolat végtelen gazdag témakörére fókuszál. A kötet felmutatja a magyar líra sok „mellőzött vagy elfelejtett alkotóját és alkotását”¹⁴, hiszen a szerkesztő szándéka az volt, hogy „olyan szellemi és lelki tájakra hívj[a] a kedves olvasót, ahová az [akkor] elmúlt négy és fél évtizedben, amikor — Horváth Imre szavaival — »Isten trónja üresen áll«-t, belépni nem volt szabad”¹⁵: pedig „a krisztusi reményperspektíva jelentette a legfőbb transzcendens támaszt és fogódzót [...] a szégyenteljes trianoni országdarabolás után”, mikor „az elszakított erdélyi magyarság [...] vallásos magatartását katartikusan hatotta át veszélybe került önazonosságának emelkedett, átszellemült védelme; a múltból fakadó nyelvi, kulturális, hitbéli identitás [...] ragaszkodó féltése.”¹⁶ Ebben a féltésben „az »Örök-Úr« változatlanágát hirdette a komor székely hegyek és az »erdélyi végzet« alatt, »erdélyi télben« az unitárius neveltetésű¹⁷ Tompa László is, és hogy »nincs segedelmünk / Magunkon kívül, csak az Isten!«”¹⁸ A kötet *Kereslek, Ez olyan idő, Isten kezében* és *Az utolsó Miatyánk* című ciklusai összesen hat Tompa-verset közölnek — nem járják be azonban így sem (hiszen egy antológia erejéig talán be nem is járhatják) az istenkereső Tompa-líra összes tájait, például Tompa László izgalmas bibliai intertextuális utalásokat rejtő vagy épp ószövetségi vagy bibliai beszédmódokat parafrázáló költeményeinek világát.¹⁹

Ez előbbi szép kötet testvére, a szintén nagy jelentőségű *Hazabív a hűség*, az erdélyi magyar líra legismertebb és minden bizonnyal leggazdagabb tájaira vezet.²⁰ „Mindannyiunknak azt üzenik a kötet költői, hogy hordozzuk megadóan helyhez és időhöz kötöttségünk »láthatatlan bilincs«-ét, mert aki eltemeti szülőföldjét, [...] »a hegyeket egyenlővé teszi a sík földdel, hogy magának zugot sehol

¹³ *Isten kezében: Romániai magyar költők istenes versei*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1992. A kötet Tompa Lászlótól az alábbi verseket közli: *Ég és föld közt, Éjszakák felé, Erdélyi aratás, Megbűt szavak egy elköltözöttbőz, Őszi szántás székely hegyek alatt, Zenét.*

¹⁴ LISZTÓCZKY László, *Beköszöntő = Isten kezében...*, i. m., 5.

¹⁵ *Uo.*, 5.

¹⁶ BERTHA Zoltán, *Istenélmény az újabb erdélyi lírában*, <http://eirolalom.ro/tanulmany/item/957-istenelmeny-az-ujabb-erdelyi-liraban.html#.VNY7cPmG-VM>.

¹⁷ Tompa László édesanyja, Pálffy Berta, unitárius volt.

¹⁸ BERTHA, *Istenélmény...*, i. m. (A szövegben közölt idézet az *Őszi szántás székely hegyek alatt* c. versből való (TOMPA László, *Őszi szántás székely hegyek alatt* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 139.)

¹⁹ A Tompa-líra bibliai motívumairól részletesebben tanulmányom III. fejezetében szólok.

²⁰ *Hazabív a hűség: Romániai magyar költők vallomásai a szülőföldről*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1993. A kötet Tompa László életművéből az alábbi verseket közli: *A beteg Dsida Jenőhöz, Alkalmi vers, Erdélyi magaslaton, Erdélyi szántóvető estéje, Erdélyi télben, Este egy székely festőnél, Halálba menők üdvözléte, Jönnek, Kelj fel, és járj!, Lófiüröszítés, Magányos fenyő, Mind menetelünk, Nyájas ősz Udvarhelyen, Őszi üdvözlés, Régi út porában, Rügöz kötve, Új Dévavára épül, Vallomás.*

ne találhasson.«²¹ A gazdag válogatásban szereplő Tompa-verseken túl fokozottan fontos szerepet töltenek be Tompa László költészetében az önismeret (pl. *Székjavár*) és a mindenkor titokzatos Másik megismerésének metaforikus tájai (pl. a *Mesetáltoson*), azok a Tompa-verstájak és Tompa-hazák, melyek úgy építkeznek az erdélyi haza jellegzetes motívumaiból, hogy eközben autoreferenciálisak: önön vers voltukkal is izgalmas vonatkozásban állnak (pl. *Éjjeli havazásban*)²² — ezekkel a szövegekkel azonban nem találkozhatunk a nemes antológiában.

Az *Erdélyi költők antológiájában*²³ kiemelt figyelmet érdemel az a transzszilvanista-helikoni líra mind szélesebb horizontú vizsgálatához szellemi iránytűként szolgáló, utóhangként írt kiváló tanulmány, mely a világirodalom paradigmaváltásainak fényében vizsgálja a transzszilvanista-helikoni poézis jelentőségét és specifikumait. A kötetben közölt Tompa-versek elsősorban az erdélyiség nagy témáit körüljáró írások — így ez a válogatás érintetlenül hagyja a Tompa-líra más, izgalmas vidékeit.²⁴

A magyar költészet antológiája²⁵ impozáns, szép kötete három Tompa-verset is közöl, ami abban az időben, amikor már alig-alig emlékeznek nevére, egy a teljes magyar költészet kincsestárából (és nem csupán, sőt elsősorban nem erdélyi versekből!) válogató antológiában mindenképpen a megbecsültség jele. Ám a kötetet forgatva meglepetten állhat a Tompa László költészetét ismerő olvasó a versválasztás előtt: miért éppen ez a három vers került bele a gyűjteménybe? Hiszen közülük az egyik (*Mester?...*) Tompa László élő poétikai erővel már kevésbé rendelkező alkotói korszakának²⁶ darabja, a másik (*Személyvonat, III. osztály*) pedig egy olyan korai vers, amelynek szociálisan érzékeny hangneméből éppen a kései Tompa-líra alkalmi jellegű, gyengébb költemények fakadtak. A valamiképp a teljes magyar költészet kincsestárát felmutatni kívánó antológiát forgatván azok az olvasók, akik az összmagyar líra iránt érdeklődve találkoznak Tompa László nevével, e három vers ismeretével hiányos, s némiképp torz képet kaphatnak csak a székelyudvarhelyi lírikus költészetéről.

A fent bemutatott antológiák az életműnek mindössze egy hatodát mozgatják, és elsősorban az erdélyiség nagy témáihoz kötődő, emblematikusabbnak tekinthető Tompa-verseket közlik. Ezek a versek az életmű és az összmagyar irodalom fontos darabjai — de árnyékukban elhalványulnak, s idővel akár el is tűnhetnek a

²¹ Tamási Áron szavait idézi: LISZTÓCZKY László, *Beküszöntő = Hazahív a bűség... i. m.*, 6.

²² E verstájakról bővebben tanulmányom III. és IV. fejezeteiben szólok.

²³ *Erdélyi költők antológiája*, szerk. POMOGÁTS Béla, Bp., Éghajlat, 2011.

²⁴ Az antológia Tompa Lászlótól az alábbi verseket közli: *Erdélyi végzet alatt, Új Dévára épül, Multi-jövő mesgyéjén, Erdélyi szántó-vető estéje, Kiáltás, Erdélyi magaslaton, Ne félj!, Székely-ünnepi vers, Lófiüröszítés.*

²⁵ *A magyar költészet antológiája*, szerk. FERENCZ Győző, Bp., Osiris, 2003. A válogatásban az alábbi Tompa-versek kaptak helyet: *Havasi tájékon, Személyvonat, III. osztály, Mester?...*

²⁶ Tompa László 1945 utáni költészetéről részletesebben tanulmányom II/2.2.3.1. fejezetében szóltam.

Tompa-líra más vonásai: Tompa László költészetéről csupán címszavaink maradnak. Éppen ezért ennek az életműnek az esetében is itt lehet az ideje, hogy oldjuk „a címszószerűséget az emlékezésben” — és a néhányverses költőként „kanonizált” Tompa László költészetét körüljárva e poézis értékeit átmentsük: másként „(Mentés másként!).”²⁷

2. 3. 2. Előttünk a kincstár: Feljegyzések Tompa László összes verseinek kiadásáról

A Tompa László halála óta eltelt öt évtizedben nem látott még napvilágot olyan önálló verseskötet, mely lehetőség szerint a költő összes költeményét tartalmazná. Tompa-versekkel új kiadásban a költő halála után sokáig egyáltalán nem találkozhattunk, majd némiképp fordulópontot jelentett Tompa költészetének recepciójában az életművéből szép válogatást közlő *Tavaszi eső zenéje*²⁸, melyet e tanulmány előző fejezetében bemutatott antológiák követtek. Önálló válogatás azonban csak néhány esztendeje, majdnem harminc évvel a *Tavaszi eső zenéje* után jelent meg Tompától újra, *Erdélyi végzet alatt* címmel²⁹. A legújabb, igényes kivitelű, szép kötetek a közelmúltban, Tompa László születésének 130., majd halálának 50. évfordulója kapcsán láttak napvilágot, a költő tiszteletére: ezek a *Válogatott versek*³⁰ és az *Erdélyi magaslaton*.³¹ Ám ezek az újabb, összegyűjtött verseket tartalmazó kiadások sem teljesek: nem közlik többek között a költő kéziratos hagyatékában található, mindezidáig kiadatlan verseket, sem azokat a szövegeket, melyek folyóiratokban megjelentek ugyan Tompa László életében, végül azonban a költő nem válogatta be őket egyetlen kötetébe sem.

Tompa László „sorokat, mondatokat költő ember volt, de a legigazabbak közül való: örökös riadalomban élő azért, hogy csak a legfontosabb és legpontosabb maradjon papíron!”³² A költő kéziratos hagyatékában több száz verses kézirat található: néhány közülük teljes egészében olyan, kézzel írt szöveg, jelentős részük pedig olyan gépirat, melyen a költő saját szövegei kapcsán tett kézírásos feljegyzései, megjegyzései olvashatók: *ultima manusok* ezek, melyek jelzik a Tom-

²⁷ Az idézőjelben közölt gondolatokat Hegedűs Imre János Kuncz Aladár prózája kapcsán fogalmazta meg, az ő szavait vonatkoztattam Tompa László költészetére (HEGEDŰS Imre János, *Válaszútkon: Kuncz Aladárról*, <http://www.eirolalom.ro/tanulmany/item/1154-valaszutakon-kuncz-aladarrol.html#.VOSjECzRmyM>).

²⁸ TOMPA László, *Tavaszi eső zenéje*, Kolozsvár, Dacia, 1980.

²⁹ TOMPA László, *Erdélyi végzet alatt*, Szeged, Lazi, 2007.

³⁰ TOMPA László, *Válogatott versek*, Csíkszereda, Hargita, 2013.

³¹; TOMPA László, *Erdélyi magaslaton*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2014.

³² FARKAS Árpád, *Gátzúgásban* = F. Á., *Asszonyidő: Publicisztikai írások*, Bukarest, Kriterion, 1983.

pa László életében utoljára megjelent szövegkiadásokhoz képest változásokat kívánó szerzői szándékokat.³³

A kéziratos hagyaték tanúsága szerint is verseit egy teljes élethosszon át rendre újra átnéző, javító, módosító költőnek tehát a mai napig nincs filológiai gondossággal összeállított, egy lehetőség szerint összes költeményét tartalmazó verseskötete. Pedig a kéziratok olyan szövegeket és szövegváltozatokat rejtenek, melyek egyrészt bővíthetik a meglévő szövegtörzset, másrészt felülírhatják a korábbi kiadások téves szöveg-hagyományait: így nem csupán mennyiségileg tehetnének teljessé egy a költő összes verseit közlő szövegkiadást, hanem izgalmas vonásokkal gazdagíthatnák is a Tomba-líráról alkotott elképzeléseinket. Tévesen ráadásul nem csupán egyes versek hagyományozódhatnak, hanem sérülhetnek akár a szerző által tudatosan megkomponált kötetkompozíciók is. Erre példa az *Erdélyi végzet alatt* című, más szempontból természetesen megbecsüléssel üdvözlendő válogatáskötet, mely a benne közölt nyolcvanöt vers záróverseként szerepelteti Tomba László életműnyitó versét, a *Rejtett kíncs tudóját*, mely egy kötetkompozíció elején szerepelve valamiképp a teljes életmű olvasatát is befolyásolhatja.³⁴

Egy összes költeményeket tartalmazó, filológiai kutatásokon alapuló tudatos kötetkompozíció elkészítésével³⁵ tehát — utószóként esetleg egy a költő líráját bemutató tanulmánnyal — méltó módon őrződhetne meg és hagyományozódhatna tovább a helikoni triász harmadik, mára szinte ismeretlenné lett alkotójának a vélnél sokkal gazdagabb életműve.

³³ Tomba László feltehetőleg egész életén át tudatosan csiszolgatta, javítgatta korábban már megjelent verseit: ezt bizonyíthatja, ha összevetjük két, egymástól több évtizednyi távolságban született versének kéziratát. Az 1913-ban született *Napok, szürke szekerek* című vers kéziratának rektóján a következő költői feljegyzés olvasható: „Először a nagyváradi *Tavasx* c. hetilapban jelent meg (1920. 9. sz.). Azóta néhány szóval változtatva. Ez a végleges szöveg.” (HRM–TLH: 7688/1011.) A kései, csak 1961-ben megjelent *Eljött hozzám a világ...* című vers kéziratán ez a kommentár áll: „(Átdolgozott részekkel, az *Igaz Szó* megjegyzései nyomán.) (Néhány szó módosítással a közlés után is.)” (HRM–TLH: 7688/941.) A két *ultima manus* tanulmányom **13.1.** és **13.2. mellékletében** közlöm. (Egészen precíz kommentárokkal is találkozhatunk a kéziratokon, mint például az 1958-as *Mester?...* című vers kéziratának verzóján: „Ez a végleges szöveg. Az *Igaz Szó* 1958. májusi (5) számában való megjelenése után javítva néhány szóval. Az *Igaz Szó*-ban az 5. és 6. szakasz rendje hibás, fölcserélve.” (HRM–TLH: 7688/1011.)

³⁴ A *Rejtett kíncs tudója* életműnyitó szerepéről részletesebben a tanulmányom III/2. fejezetében közölt elemzésben szólok.

³⁵ Az összes verseket közlő kötetkompozíció összeállítását disszertációm készítésével egy időben megkezdtem.

2. 3. 3. Kincses találkozások: Feljegyzések a Tompa-versek ajánlásairól

„Mostanság, testvér, sokszor megidézek.”
(Tompa László: *Őszi üdvözlét*)

A költői életmű gazdag bemutatásához és a téves szöveghagyomány jelentéstelített felülírásához tartozhatna többek között a Tompa-versek ajánláshálójának kibozgása, rekonstruálása is. Az újabb szövegkiadások ellenére a válogatásokban közölt versek mennyiségét tekintve a mai napig az 1963-as *Versek* című Tompa-kötet a legteljesebb, mely viszonylagos teljessége kapcsán a később készülő kötetek alapjául is szolgálhat: ebben a kötetben azonban sok vers elől lehagyták a költő ajánlásait, feltételezhetően azért, mert az ajánlások által feltáruló, jelentéstelített szellemi utalásrendszer a kötet megjelenésének időszakában nem volt vállalható.

Az ajánlások ugyanis pretextusokként is értelmezhetők, lévén, hogy bennük „valami elleplezett jut kifejezésre”: hiszen „a pretextusok olyan szövegek, amelyeket olyasvalami alapján interpretálunk, amiről azok nyíltan nem szólnak. Az, amiről szólnak, ürügy pusztán, amely mögött elrejtőzködik az »értelem«, és ennélfogva az interpretáció feladata lesz, hogy az ürügyön átlásson és kiderítse azt, ami valójában kifejezésre jut benne. Az igazi értelemre való visszatérés” ebben az esetben olyan, „mint a rejtjelezés feloldása.”³⁶ A Tompa-versek ajánlásai élénk rajzolják a költő szellemi és személyes kapcsolatrendszerének szálait — nem beszélve arról, hogy a helikoni alkotók között máskülönben is igen szép hagyománya volt az ajánlásoknak, hiszen ezek a láthatatlan szellemi szálak jelenthették az összekapaszkodás titkos kötelékeit az alkotókra nehezedő sorshelyzetben. Az ajánlások kincses találkozások alkotó és alkotó, ember és ember között.

Ilyen, idővel a versek elől elkopott, jelentéstelített ajánlások szólnak például Áprily Lajosnak a *Régi út porában*, báró Kemény Jánosnak az *Ábel számonkérétese*, Berde Máriának az *Adám kacag?*, Kovács Lászlónak az *Egy volt vadásszal*, Kuncz Aladárnak az *Erdélyi magaslaton*, Kós Károlynak az *Őszi üdvözlét*, valamint Reményik Sándornak a *Sziddhártha újból eltűnik* című versek előtt. Ajánlott versként tekinthetünk továbbá *A beteg Dsida Jenőbőz* című versre is — hiszen itt lényegében maga a cím az ajánlás —, mely idővel *A beteg költőbőz* címmel láthatott csak napvilágot.

Egy-egy ajánlás különös színekkel, fényekkel gazdagíthatja egy vers jelentésének holdudvarát. holdudvarát. A báró Kemény Jánosnak ajánlott *Ábel számonkérétese* esetében például a következőképpen:

Kain, szavam rád most vádat kiált:
Szólj, hová tetted az atyádfiát?

³⁶ GADAMER, *Szöveg és interpretáció...*, i. m., 31.

Tagadnál? Bujnál? Vitát kezdenél? —
Hisz kezeden még s Ábelé a vér!

Nemrég a földnek békés tereit
Együtt bírtátok —: szilaj és szelíd.

Ám ölni bujtott önzés, gyűlölet,
S a föld legott siralmak völgye lett.
Ábelt Kain, — a jóságot a rút
Vadság megölte, s a nap elborult.

A testvérkézben megzúdult dorong
Zúz, csapkod most is, átok s kín jajong...
[...]
S békéd sehol, egy zugod, hol saját
Öcséd jaját folyvást ne hallanád.
[...]
S te mégis egyre késel, makacsul,
Hogy jobb ösvényre térj, s megigazulj?!

Vagy: mikor fogsz már tébolyod sötét
Szirtjein holtan zuzódni szertesét?

(Ábel számonkérése)³⁷

Az *Ószövetség* egyik legismertebb történetét parafrazeáló, és a versbe a *Zsoltárok könyve* siralomvölgy-motívumát is beépítő versszöveg 1926-ban, az első marosvécsi találkozó évében született. Az ajánlás miatt a vers esetleg a Kemény János összehívta helikoni íróközösség születése gondolatának szellemi támogatásaként, megerősítéseként is értelmezhető, hiszen az írók helikoni szellemi közössége éppen a „káini testvérvizályok” felé emelkedve próbálta a megmaradást szolgálni.

Ennek testvérvérse lehet valamiképp Kádár Imre *Új Iliász felé* című, Kemény Jánosné bárónénak és a vécsi Helikonnak ajánlott költeménye, mely az *Erdélyi Helikon* folyóirat születésekor keletkezett, s mely szintén az irodalom archaikus forrásaihoz, antik-keresztény gyökereinkhez nyúl vissza: a homéroszi eposzok és a görög mitológia képeiből építkező versszöveg zárszavában a *Miatyánk* egyik szöveghelyét idézi.

Repült a hír: leomlott Ilion,
alatta áll és bomlik az idő, —

³⁷ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 20.

de kripta nyílt, felkelt s járva járt
 üszkös romok között az Építő.

Sakál ugatta, kísértet huhogta,
 hinárba húzta ilioni gyász, —
 földről édig lendült az Építő:
 Ilion volt, de van az Iliász.

Jöhet Ananké, zordon istenek,
 áll s él az új vár, szent, örök jelen,
 mit szellem épít ronthatatlanul,
 véges hazák fölött a Végtelen.

Szellemházánk az égő Gondolat,
 s lehet bár sorsunk átok és tövis,
 mi alkotunk új örök Iliont,
 miként a mennyben, itt a földön is.

(Kádár Imre: *Új Iliász felé*)

A fenti vers feltételezhető Építőjének, Kós Károlynak ajánlja Tompa László az *Őszi üdvözlétet* — ajánlását sok kötetben szintén elkoptatta a vers elől az idő.

Most rőt és hervad körül minden erdő —
 De az ég kékje tavasszal se kékebb!
 Erdőaljban, kék ég alatt megállva,
 Mostanság, testvér, sokszor megidézlek.

És látlak. Te is így lesed az erdőt,
 Sztánán, hol annyi halom fut halomnak.
 Látsz-e ott most kis piros lángokat, mondd,
 Amint a földből itt-ott föllobognak?

Én láttam egyszer... Oh, még soha erdőt
 Oly csodás őszi pompában ragyogni!
 Azt hittem akkor, hogy a magam őszi
 Pompája is éppen úgy ragyog ki.

De rossz-émlékű évek megcsúfoltak,
 Rám kínvihar jött, füst és pernye szállott —
 S ma az újulás minden hite nélkül,
 Megperzselődve, kifosztottan állok.

[...]

Bened, ha szólalsz: Erdély lelke szólal —
 Lelke az ónak, s az időtelennek —
 Hangodat hallva: kürtszót hallok olykor,
 Mely nekem is még életről izenget.

(Tompá László: *Őszi üdvözlét*)

A Tompa-lírában a lírai én jellegzetes, erdővel eggyé válásának, erdővé válásának képei a Kós Károlynak ajánlott versben is visszaköszönnek. Az ősz mint a lángoló színű levelek föllobogása a versszövegben előrehaladva a valóságosan eléggő erdő képévé alakul: az élet erdejének, a személyes sors erdejének pusztulásává. Talán ez a lángoló erdő-kép tér majd vissza később vándormotívumként Farkas Árpád *Apáink arcán* vagy Oláh István *Tompá László lovasai* című versében.³⁸ Az utolsó szakasz Kós Károly szellemi vezető szerepének sűrű, metaforikus kifejezése, hiszen a Kós Károly-i hang, kiáltó szó az időtlen Erdély kürtszavaként visszhangzott erdélyi erdőkben és erdélyi szívekben egyaránt.

A másképpen időtlenséget idéző költőtárshoz, Dsida Jenőhöz szól Tompa *A beteg Dsida Jenőhöz* című versben. A veretes szonettforma a formaművész Dsida előtt tiszteleg: a „mester”-nek méltán nevezett, „örök csodagyermek” előtt. E vers eredeti címe a versszakoktól elválaszthatatlan jelentésalkotó erővel bír, hiszen főhajtás (is) ez az írás az egy költőnemzedéknyi idővel fiatalabb Dsida művészete előtt. Maga az utókor, a recepciótörténet is messzemenőig igazolja Dsida költészetének a helikoni társak közül kitűnő, időtlen erejét — méltó hát, hogy visszakapja eredeti, igaz(i) címét a szöveg.

Testvér, gyöngyszínű sejtelmek, hibátlan
 Rímek mestere — mester már a kezdés
 Korán alig túl —, hallom, láz epeszt, és
 Fekszel rendetlen szívvel, kínziláltan.

Te, férfiben is örök csodagyermek,
 Szépség hívő, a vers vitéze, hidd el,
 Ma szükség van rád ékes rímeiddel,
 Melyek zsvajra zengéssel felelnek.

Manap az embert annyi nyers, garázda
 Rikoltás, jelszó, síp, dob hajkurássza —
 Igézni kell, hogy félelmet felejtessen,

³⁸ A verseket tanulmányom IV. fejezetében idézem.

Hát te is igézd: minden bajt lerázva,
 Kelj, zendülj ismét — áll és vár a verseny —,
 S inkább, ha tetszik, kapj hibát e versben!

(*A beteg Dsida Jenőhöz*)

A „zsivajra zengéssel” felelő rímek, az „igézni kell, hogy félelmet felejtsem” verssorok mögött rejlő történelmi valósághoz hasonló tapasztalatokat sejtethet talán a Kovács Lászlónak ajánlott *Egy volt vadásszal* verssora: „az oktanul kiontott / Vértől már borzadt.”

Egy volt-vadással beszéltem az este — —
 Rég nem vadászik —: eladta fegyvereit, kutyáit.
 „Nyerskoszton” él, s az oktanul kiontott
 Vértől már borzadt, álmában is elejtett
 Vadakat látott, — szemük csupa vád volt.
 Hát abbahagyta...

(*Egy volt vadásszal*)

Poétikailag igen izgalmas, ahogy a „vad” és a „vád” hangzóhasonlóságai egy jelentésmezőbe terelik e két szót — s különösen figyelemre méltó ez a jelentés-egybetérés annak ismeretében, hogy milyen fontos vándormotívum a vad, a vadászat Tompa László lírájában.³⁹ Fontos szellemi, emberi kapcsolatot sejtet a versajánlás Tompa László és Kovács László között, hiszen a vers későbbi szakaszaiban megfogalmazott személyes tapasztalatok ezekben az években nem voltak bárkinek elmondhatók:

A sok erőszak, mely erdei vadnál
 Űzöttebb vaddá alázta az embert,
 Egy rejteket sem hagyván meg, ahol bár
 Perc nyugta legyen, sőt könyveim közt is
 Megborzaszt sokszor [...].
 Ilyenkor izzó, vad indulat űz fel,
 Ki, ki, levegőre, rohanni mezőn át,
 S kiáltani: nem, nem! Nem kell az enyészet,
 A gyász, a halál már!

(*Egy volt vadásszal*)

³⁹ A vadászat- és vad-motívumról részletesebben tanulmányom III. fejezetében szólok.

Ez a néhány kiemelt példa⁴⁰ is illusztrálhatja talán az ajánlások versjelentéshez szorosan hozzátartozó valóságát, és az ajánlálhálók irodalomtörténeti jelentőségű kapcsolatrendszereket magukban rejtő és ezt felmutató, feltáró jelentőségét.

2. 4. Új iránytűk — új kincsek (1.)

Egy teljes(ebb) költői és műfordítói életmű feltár(ul)ásának reménye

2. 4. 1. Új kincsekre lelve:

Gondolattöredékek a kéziratban fennmaradt versekről és verstöredékekről

Tomba László kéziratos hagyatéka nyolc olyan verset vagy verstöredéket tartalmaz, mely nyomtatásban sohasem jelent meg, így teljességgel ismeretlen vers(töredék)nek számít. E nyolc közül hat versnek jelezte ugyan létezését Kicsi Antal bibliográfiája, a szövegeket azonban a monográfus nem közölte — két verscím pedig még a Kicsi-bibliográfiában sem szerepel.

A kéziratos hagyatéka tanúsága alapján Tomba László az olvasók előtt ez idáig ismeretlen, kiadatlan versei a következők: *A menekülő* (töredék), *Borszéki emlék*, *Érzem, hogy hátra még egy tartozásom* (töredék), *Fehér csúcson*, *Játék*⁴¹, *Késői felelet*⁴², *Mondtad, velem jössz!* és *Tiszta torzkép*. A szövegeket és a versek kézíratairól készített felvételeimet tanulmányom mellékletében közlöm.

2. 4. 1. 1. Tűnődések a *Borszéki emlékről*⁴³

A versben a Tomba-líra hagyományos motívumai úgy vannak jelen, akár egy torz tükörben. A más költeményekben intenzív poétikai szerepet kapó, szimbolikus „ős-fenyvesek” és a „nagy hegyek” itt: érzéketlenek. Már-már expresszionistává válik a szöveg a halott arcán mászkáló légy képével, mely akár Baudelaire *Egy dögét* is megidézheti.

Ez a vers is egyfajta önarckép, s bár hagyományos Tomba-motívumokból építkezik, ironikus távolságtartásával felülírja e líra önarcképeit és saját halál áb-

⁴⁰ Az Árpily Lajosnak ajánlott *Régi út porában*-ról a Tomba-Árpily levelezés tárgyalásakor, a Berde Máriának ajánlott *Ádám kacag?*-ről a Tomba-Berde levelezés bemutatásakor, a Kuncz Aladárnak ajánlott *Erdélyi magaslaton*-ról pedig Kuncz Aladár Babitsnak írt levele kapcsán szólok majd részletesebben tanulmányom II/3. fejezetében. A *Sziddhártha újból eltűnik* c. verset tanulmányom II/2.2.3.1. fejezetében már bővebben elemeztem — mindenképpen továbbgondolásra érdemes azonban, hogy Tomba László miért éppen Reményik Sándornak ajánlotta ezt az életműve egészében is igen izgalmas és különleges helyet elfoglaló költeményét.

⁴¹ A verset nem említi Kicsi Antal bibliográfiája sem.

⁴² A verset nem említi Kicsi Antal bibliográfiája sem.

⁴³ A verset és a verskéziratot tanulmányom **14.1.1. melléklet**ében közlöm.

rázolásait. A „hegyek” a „legyek”-re rímel, ezzel a vers poétikai síkján, az összecsendő hangzók szintén is felszámolódik, torzul valamiképp a hagyományosan Tompa László költészetéhez köthető komoly, komor hangvétel: a megszokott olvasati lehetőségek felülíródnak.

Figyelemre méltó, hogy a korabeli szakirodalomban férfiasként számon tartott Tompa-lírában rendre felbukkan a hold: e változó, bizonytalan, női minőség. De hol a nap, a férfi ősjelképe? Alig-alig találkozunk vele.

2. 4. 1. 2. Tűnődések a *Fehér csúcson-ról*⁴⁴

A hegycsúcs jellegzetes, transzcendens Tompa-jelkép — és a helikoni-transzszilvanista verstájak alapképe is egyben. Ám a hó hidege, mely máskor a nem akart, csupán ránk méretett sorsként bekövetkező dermedtség, elnémulás és a keserű halál elővétele, itt vágyott, enyhítő balzsamként jelenik meg: balzsamként, mely a megnyugvás, a gyógyulás gyakori motívuma a költőibb bibliai könyvekben. A versbéli „erdőszél” hasonlóképpen a végső megérkezés előképe, előjele. Kiút vezet már az élet erdejéből — és a gondolatjelek mint lábnyomok jelzik e kiutat a szövegtestben. Az élet végét elővételezi a megkonduló (lélek)harang és a későbbi szárnyuhanás is (egyaránt a keresztény kultúrkör motívumai), és ezt teszi a közelgő naplemente is, miközben „csendít” és a „csend itt” rímtalálkozása a vers akusztikai síkján is létrehozza a nyugtató harangozást.

A búsongó, „tépett fenyő” képe mintha egy életművön belüli metamorfózison átesett örintertextus volna: a saját elmúlás a saját, nagy emblematikus kép, a rendületlenül helytálló „magányos fenyő” szimbólumának átírásával fejeződik ki. A „könnygyöngyök” képében a valóságos jég és a sírás képe ötvöződik: mintha maga a fenyő sírná e gyöngyöket, s néhány versszakkal később sírásához csatlakoznának a csillagok — s a gondolatjelek mint a szövegek hulló könnyei.

A „de” dacos nekirugaszkodásában a régi magányos fenyő „én nem!” ellenállása visszhangzik — de már csak egy pillanatra. A fehérség túlnő a tél horizontján, és az odaátba vezet. A „hallva hallok halk hívás”-t lágy hangú alliterációi és *figura etymologica*ja — a Tompa-lírában máskor rendre mind kemény hangok és szavak teremtik ezeket a költői eszközöket! — a vers akusztikai szintjén is megjelenítik a halk hívást, melynek hangja kivezető hívogatás, kivezető út a még egyszer utoljára megkísérelt egykori keménységéből. A „hószínnél is szebb, sugárzó szín” — mely távolibb asszociációval megidézheti a befogadóban Jézus színeváltozását, a szövegen átragyogó isteni fényt, mikor Krisztus „ruhája ragyogóvá lett, olyan fehérré, amilyenné nem tud fehéríteni egyetlen kelmefestő sem a földön” — átragyogja a Tompa-líra megszokott, ismerős, az életmű jelentős részét bebo-

⁴⁴ A verset és a verskéziratot tanulmányom 14.1.2. mellékletében közlöm.

rító „sötét burkait”, ahogyan Németh László jellemezte kritikájában a Tompa-versek sötétségét.⁴⁵

Figyelemre méltó, hogy a hagyatékban keletkezési évszám nélkül található verset Németh Lászlónak ajánlja Tompa — így felmerülhet bennünk a kérdés, hogy vajon mikor születhetett e szöveg, s milyen fényt vethet e vers és ajánlása a két szerző szellemi kapcsolatára?

Németh László a költő *Hol vagy, ember?* című verseskötetéről írt, néhány ponton vallomásos esszébe forduló kritikája az egyik legszebb szöveg a Tompa Lászlóról szóló szakirodalomban. Az írás nemcsak a Tompa-lírárt, hanem Németh László emberi alakját is közelebb hozhatja hozzánk, új vonásokat ragyogtatva fel jól ismert arcán — a szövegből pedig kirajzolódik egy halvány, de talán irodalomtörténeti értékkel is bíró szál, mely e két alkotót egymáshoz fűzi.

„Tizennégy évvel ezelőtt egy jószándékú folyóiratszerkesztő azzal bízott meg — írja Németh —, hogy az erdélyi irodalomról összefoglaló tanulmányt írjak. Az volt az első nagyobb tanulmányom, s én óriási készüléssel s nem kis költséggel mentem neki. Ami erdélyi könyv, füzet a Múzeum-körút táján felkutatható volt, összevásároltam és elolvastam. Erdélyből akkorra már átnyúlt hozzánk egy-két nagy név; én azonban, olvasóimat a művek közt bandukoltatva, két ismeretlen nevet raktam a legmagasabbra, egyet az erdélyi próza, a másikat az erdélyi költészet csúcsára. A prózáirót, Tamási Áront, azóta mindenki ismeri; a költőt magam is majdhogy elfeledtem. Romániai utamon voltam házában; láttam a nehéz világot, melyben él. [...]

Most, hogy Erdély visszatért, ő is föllátogatott Székelyudvarhelyről. [...]

Egy-két verset megmutatok a feleségemnek is. Na, ezt még, kívántatja újabb és újabb, hogy felolvassam. Már rég dolgoznom kellene, de a kis füzet⁴⁶ nem engedi, hogy letegyem. Így telik el a délelőtt. Feleségem a gyerekekre javít, én meg Tompa László verseit szavalom.

De ez a versről versre mélyülő testvéri érzés! A füzet bennem jár, mint egy kérdés vagy szemrehányás. Foglalkozni kell vele; fölvenni, letenni, járkálni. Mi lenne, hogy ha róla írnék? [...]

A végső érzésem iránta: szégyelem magam s szeretném azt a tizennégy évet az első és mostani találkozásunk közt valahogy jóvá tenni.”⁴⁷

Feltételezés bár, de talán nem alaptalan, hogy Tompa László éppen e saját költészete motívumait belülről átlényegítő vers megírásával és ajánló odaajándékozásával fogadta el, mi több: hálálta meg Németh László „jóvátételét”.

⁴⁵ NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskönyvéről*, Híd, 1940. nov.

⁴⁶ Tompa László *Hol vagy, ember?* c. kötete.

⁴⁷ NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskötetéről*, Híd, 1940. nov. 22., 13.

2. 4. 1. 3. Tűnődések a *Játékról*⁴⁸

Íme, a nap! Íme, e játék, amely a költői életmű egészét tekintve szövegjáték is lehet, amennyiben ragyogásával kontrázza a „zord Tompa”⁴⁹-verseket. A „szívét fogva nyögve szenved[ő]” „bús akárki” ironikus ábrázolásával ez a vers mintha fölülírná a Tompa-líra nagyon is komolyan vett, komor önarcképeit, és a költő korai szerelmi lírájának jellegzetes hangvételét is.

Erős zárlat a vers végén a játzókra boruló éj képe — a szövegekben a gondolatjelek mint az éj palástja: takaró, vagy anyai kötény rájuk-borulása? Hisz hol lehetne megnyugvása máshol, mint egy anya kötényében, a gyermekeknek? S ha nem gyermekek? Ha csak „gyerekszeszéllyel”, játszásból azok? Ha a palást, az ől nem más, mint a „kipirult arcú” szerelem öle? Vagy ha egészen komoly, életjáték a szöveg? S akkor a végső, boldog elalvás képe egyben a halálé is?

2. 4. 1. 4. Tűnődések a *Késői feleletől*⁵⁰

Nyilvánvaló szerelmi vershelyzet, melyet tovább erősít a szerelmi poézisben gyakran alkalmazott szonettforma. Talán a legintimebb Tompa-vers — lehet, hogy éppen a szöveg intimitása indokolja a nyilvános közlés hiányát?

A „bújócskázó szavak” képe finom önreferencialitással is bír, s akár a Tompa-lírában oly gyakran használt, mélyen jelentéstelített enjambement-ok metaforája is lehetne. A soráthajlások gyakran bátor gondolati kitörések stilisztikai alakzatai a Tompa-versekben:⁵¹ elmozdulást, kilépést jelentenek a hagyományos gondolati térből. Az érdesnek, keménynek tartott Tompa-versek az enjambement-okban felülírják önnön érdességüket és keménységüket.

A gondolatjel is autopoetikus jelként értelmezhető: itt a szóvesztés, a szavak nem találásának szövegtestbéli tükröződése lehet, míg a szonett formai zártsága a kibeszélhetetlen öröm versformai megnyilvánulásaként állhat előttünk. Talán ezért a szerelmi költészet egyik formai alapképlete ez a „műfaj”, a szonett? Hiszen „a szonett kötöttsége olyan intenzív és ambivalens érzelmeket képes kifejezni, amely indokoltá teszi, hogy sokan a szonetról mint műfajról beszélnek.”⁵²

Az utolsó versszak soráthajlása, a „hulljak is szét/atomjaimra” versképi kifejeződése szintén rendkívül jelentéstelített. Az „atomjaimra” hullás mint jelképes

⁴⁸ A verset és a verskéziratot tanulmányom **14.1.3. mellékletében** közlöm.

⁴⁹ KOVÁCS András Ferenc, *Búcsú a fenyvesektől* = K.A.F., *Kompletórium*, Pécs, Jelenkor, 2000, 363.

⁵⁰ A verset és a verskéziratot tanulmányom **14.1.4. mellékletében** közlöm.

⁵¹ Erről a formai-poétikai jegyről bővebben szólok tanulmányom III. fejezetében.

⁵² MIHÁLYI Anikó, *A babitsi szonettforma és annak továbbélése Borbély Szilárd Halotti pompa című kötetében* = *Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Napkút, 2015, 386–392.

meghalás a szerelmi beteljesedés tetőpontját idézheti, melyet a francia nyelv „egy kis halál”-nak nevez.

2. 4. 1. 5. Tűnődések a *Mondtad, velem jössz!* című versről⁵³

Lásd, mennyi piros láng lobog az őszben!
 Mintha egy végtelen gyújtózsínor
 Hálózta volna be titkon a földet,
 Hogy kigyújtsa minden maradék tüzét,
 Amely most körül csomókban piroslik —
 Vagy mintha egy roppant földalatti kohó
 Lökdöste volna izzó anyagát fel,
 Hogy szétfreccsentse réten, berken, erdőn —

Igen intenzív, képalkotásában már-már expresszionista jellegű versindítás. A helikoni-transzszilvanista líra motívum- és jelképrendszerének kitágítására irányuló, meglepően bátor és a jellegzetes motívumkészletet újraértelmező költői kísérleteknek lehetünk tanúi e kézirat olvasóiként. Nincs leírva a szövegben, hogy „lomb” — de látjuk a „körül csomókban” pirosuló lombokat (érdekes, hogy a „lomb” Tompánál más versekben is „csomó” képében van jelen); késleltetve olvashatjuk a szövegben a szót is, hogy „erdő” (az egyik leggyakoribb Tompa-motívum) — de látjuk az első pillanattól az őszi erdőt izzón felragyogni. A jól ismert, Kós Károlynak ajánlott *Őszi üdvözlés*-ben is tűzzé lesz az erdő — de mennyire másként! Itt „gyújtózsínór” van, „föld alatti kohó” ég, mely lökdösi, szétfreccsenti erőit: csupa expresszív intenzitás. Akár a következő versszakban felhangzó „szirénasikoly”, amely (szintén expresszív alliterációval kifejezve) „vészt visít”.

„Lehet, nekem is dőlnöm kell maholnap”: ebben a vers közepén található sorban leírt dőlésben maga a szöveg is visszadől a hagyományosabb képalkotási formák világába. A „csak te maradtál felém hajló águl” kedvest, hitvest megszólító képe a népköltészet szerelmi motívumait idézi — az egymásba hajlékony ágakként fonódó képsort indító dőlésben pedig félve sejtjük „a magányos fenyő” halálát, pusztulását.

S lehet, nekem is dőlnöm kell maholnap —
 S támaszom nem lesz, ha szédülni kezdek.
 Csak te maradtál felém hajló águl
 Félve kapkodó szívemnek, kezemnek.

⁵³ A verset és a verskéziratot tanulmányom **14.1.5. mellékletében** közlöm.

Két fa. Akár Dsida költészetében a jegenyék (*Jegenyék*), vagy később Kányádinál a nyárfák szerelmi szimbolikája (*Két nyárfá*).

A „mondtd, velem jössz” refrén egyre gyötrőbb és gyötrődőbb, rendre fokozódó, anaforikus ismétlése, majd az utolsó előtti szakasz intenzív kezdősorában a „mondtd” ismétlésből való elhagyása („Mondtd, velem jössz, velem jössz, velem jössz!”) paradox módon a „nem jössz velem” belső élményét és valóságát vetíti előre: a csillagtalan, „fekete, vak ég” alatti egyedül maradás félelmét, míg a háttérben mint halálba hívó szirénhang sír a sziréna: vonzásának nem lehet ellenállni. Akár egy rituális haláltáncban — letépve, mint fojtogató ruhát, egy „értelmetlen élet” nyúgeit —, a szirén(a)hang a mélybe ugrásba von, miközben a versben kezdettől izzó kohó fénye az éjszakában metamorfózison esik át: már nem mint valóságos kohó, hanem mint belső kohó vagy mint a túlvilági pokol ég, és pereme az „egy lendület után” a hídról való alávetődés képét indukálja (ezt erősíti a lent „vörösén izzó látató” képe), s ezzel a haláltánc jellegű ábrázolással a vers talán Arany János *Hidavatását* vagy Madách *Tragédiáját* is megidézi.

Jöjj is velem, jöjj! Lásd, hív a kohófény!
És hogy piroslik — — Kezeddel a kezemben
(Mint két gyerek egy régi meséskönyvben)
Induljunk titkos meseútra ketten.

A meséskönyv és a hívogató kohó képe Jancsi és Juliska történetét idézheti bennünk — hisz könnyen társítható egymáshoz a kohó és a kemence fogalma is —, s közben ezzel a *mise en abyme* felségterületére tévedt képalkotással talán e vers lesz maga a könyv, melyből e mesét olvashatjuk, és melyben maga a verszöveg útja a „titkos meseút”. A verszárlat „a fütötten liheg” szókapcsolattól kezdve egyre inkább fokozódó erotikája végül a testi egyesülés képzetkörébe vonja ezt az utazást, melynek végén gondolatjelek jelzik az élet megszakadását — és a betelejesülés(é)t:

Ott lesz alkalmunk, hogy szájához férjünk —
Ott egymással még egyszer szembenézünk,
Megersimogatlak, hogy most már ne fájlalj
Itt hagyni semmit, s szoros karolással
Átfogva egymást, egy lendület után,
E sötét földről együtt lobbanunk el
Piros halállal, forró szép halállal — —

2. 4. 1. 6. Tűnődések a *Tiszta torzképről*⁵⁴

A vers a mindenkori Másik megismerhetetlenségének alaptapasztalatát fogalmazza meg: „ember-sorsunk ős-nyomorúságá[t]” — és kiterjeszhető egy vers vagy egy költői életmű megismerhetetlenségére is.

A magunkba zártságot, a megfejthetetlenséget („Nem tudom, ki volt!”) különös módon erősíti a versforma: a szonett. Hiszen „»minden szonett egy szabadság-óhajtás, egy kitörési kísérlet a dolgok és determinációk rabságából.« A korlátok ellenére, vagy talán éppen a korlátok között megélhető szabadság vágyának így válik metaforájává maga a szonettforma.”⁵⁵ Akár ebben a versben, melyben „egyre fokozódik mind a lírai én, mind a szerep-én bezártsága önmagába, illetve a szövegbe és annak formájába.”⁵⁶

A „tisztá” akár kettős értelmű szó is lehet: nemcsak a „tisztaság” értelmében használható, hanem abban az értelemben is, ahogy a tisztaság rokonfogalmaként valami „tisztára”, azaz „teljesen/teljességgel az/olyan” (pl. teljesen/teljességgel torzkép). A vers keletkezési idejéről és körülményeiről a kézirat nem tesz tanúságot — de könnyen elképzelhető, hogy a költemény eredeti megszólítottja az a szintén székelyudvarhelyi Tomcsa Sándor, aki karikatúráival rendre megörökítette kora eseményeit és kortársait: köztük Tompa Lászlót is.⁵⁷ A feltételezett, de egy valamilyen formában mindenképpen létező konkrét helyzetből és megszólításból a szöveg azonban minden emberi kapcsolat legmélyebb, feloldhatatlan megtapasztalásába vezet: sohasem láthatjuk meg teljességgel egymást.

A *Tiszta torzkép* megnyithatja előttünk az életmű új olvasati lehetőségeit, és a Tompa-versek újraolvasása felé terelhet bennünket.

2. 4. 1. 7. Tűnődések *A menekülőről*⁵⁸

A töredék egyfajta önintertextualitással egy másik Tompa-verset, *A lizstes bohóc énekel* idézi meg — így a bohóc vándormotívummá lesz a versek között.

A hang egy zugból kelt, hol egy bohóc
Fújta keserves-vidám, lizstes arccal
Okarinának mondott hangszerét.

⁵⁴ A verset és a verskéziratot tanulmányom **14.1.6. mellékletében** közlöm.

⁵⁵ MIHÁLYI Anikó, *A babitsi szonettforma és annak továbbélése Borbély Szilárd Halotti pompa című kötetében = Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Napkút, 2015, 386–392.

⁵⁶ *Uo.*

⁵⁷ Tomcsa Sándor Tompa Lászlóról készült karikatúráiról részletesebben tanulmányom IV.4.4.3. fejezetében szólok.

⁵⁸ A verset és a verskéziratot tanulmányom **14.2.1. mellékletében** közlöm.

Te föl sem vetted forró vallomását,
Míg szívem minden hangban benne bűgött,
Mintha én volnék az a bús bohóc —

(A menekülő)

Hódolat, s kézcsók, szép kisasszonyok!
S szép úrfiak, víg legyen éjszakátok!
Ti bizakodva most mind arra vártok,
Hogy okot nyujtsak hahotáznotok.

Hajhó! fejemre süveget csapok.
S tréfálkozom, fintort fintorra vágok.
Ne is sejtsétek, hogy a sorsom átok,
S belül a szívem csendesen zokog.

Arcom redőit liszt és gúny takarja,
Rigmust csattintva hajlok jobbra, balra.
Nincs céloom más, csak tetszések.

De mégis inkább fütty, szidalom érjen,
Mintsem — látván, hogy lassan hull a vérem —
Fölöttem szánakozni kezdjétek.

(A lisztes bohóc énekel)

A bohóchoz hasonló jelentésréteget mozgat a maszk is, ez a Tompa László lírájából alig ismert, pedig több szerepversében is nagy hangsúlyt kapó motívum, mely később majd Tompa Gábor költészetében, rájátszásaiban köszön vissza.⁵⁹ És ha a nevető bohóc valójában szomorú, akkor miért ne lehetne a kemény Tompa-líra is olykor nem kemény? Lány talán, vagy ironikus, vagy rejtőzködő?

A sátor, az elérhetetlen magasan lebegő kötél és nőalak az elérhetetlen szerelem allegóriája — hiszen a szerelem is belső kötél, ellentétes irányok küzdelme és összekeveredése, egyfajta „emelkedő zuhanás”. A vers alaphelyzete a mai befogadóban Pilinszky *Korlátját*, a bohóc képe Weöres Sándor *Szerenádját* is megidézheti a mai befogadóban. Természetesen nincs szó e három vers közötti valóságos kölcsönhatásról (ám annál inkább mutathatók ki Pilinszky-hatásnyomok Tompa Gábor lírájában!): csupán az emberi léthelyzet megtapasztalásának szellemi, érzelmi rokonsága teremthette meg a hasonló képeket.

⁵⁹ A Tompa-líra szerepeiről és álarcairól tanulmányom III/3. fejeztében, Tompa Gábor költészetéről pedig a tanulmány IV/2. fejeztében szólok részletesebben.

A versben felbukkannak a Tompa-líra más, ismerősebb motívumai is: a lilium, a férfivágy, a nyelv mint „rímcsöngettyű”. A sóvárgó dal „esenkedésében” (költői szóalkotás talán?) benne élnek az „esdekelní” és az „elesní” jelentésrétegei is: e három szó jelentésmezői több ponton metszik egymást.

Sajnos csak torzó e vers — de van-e olyan szerelmi történet, melynek pont lehet a végén?

2. 4. 1. 8. Tűnődések az *Érzem, hogy hátra még egy tartozásom* kezdetű töredékről⁶⁰

Befejezetlen vers, a Tompa-költészetben fel-felbukkanó hitvesi líra egy darabja — s amennyiben ez, akkor Tompa Lászlóné Molnár Margit halála után született, kései költemény.

A fennmaradt/elkészült két versszak és a lapalji töredéksorok alapján elképzelhető, hogy ez az írás is Tompa kedves versformájában, szerelmes verseinek kedvelt formájában született: szonettnek készült.

2. 4. 2. Kincs-változatok: Gondolattöredékek ismert Tompa-versek ismeretlen variációiról

2. 4. 2. 1. Tűnődések a *Lélekvárásról*⁶¹

Izgalmas része a költői hagyatéknek a *Lélekvárás* című vers gépirata, melyen a költő következő feljegyzése olvasható:

„Az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság az 1922. évi november hó elején Kolozsváron az erdélyi magyar írás néhány művelőjével Petőfi-hetet szándékozott rendezni — ez a vers arra az alkalomra készült. Az ünnepség terve azonban megvalósulás közben elakadván: a vers akkor nem került előadásra.”

A versnek e megjegyzés ismeretében igen izgalmas, kettős olvasati lehetősége születik. Ennek a megjegyzésnek a hiányában a versszöveg a krisztusi tanítványok pünkösdi Szentlélek-hívása — ám ha egy Petőfi tiszteletére rendezett ünnepi hétre készült, akkor teljességgel megfeleltethető a költő, a költőmester lelkehívásának, s ezzel az erdélyi magyar költészet sajátos sorshelyzetében az anyaországi költészeténél jóval tovább megmaradó, fennmaradó romantikus-messianisztikus költőszerephez kötődik. A vers minden egyes pontján fennálló kettős olvasati lehetőség mindenképpen figyelemre méltó, egészen modern telje-

⁶⁰ A verset és a verskéziratot tanulmányom **14.2.2. mellékletében** közlöm.

⁶¹ A verset és a verskéziratot tanulmányom **15.1. mellékletében** közlöm.

sítménye Tompa László költészetének. Ahogy a Szentlélek megadta a nyelveken beszélés adományát az apostoloknak pünkösdkor, úgy adhatja meg a költészet adományát a poétáknak mesterük, Petőfi lelke. A Petőfire vonatkoztatott értelmezési síkon Petőfi költészetének „szent lángja” és „ereje” mint abszolút követendő poétikai minta tételeződik, s ez kiterjeszhető a Petőfi által képviselt költői szerepvállalás minta voltára is. Petőfi tisztelete a kortárs erdélyi magyar lírában, irodalmi beszédmódban is jelen van, például erre a jelenségre reflektál érzékenyen Farkas Árpád *Fehéregyháza, 1849* című versében.

„A végzetes útszakasz, a *via crucis*. Székely Partium, kis Partium! Öleld át az ismeretlen sírhelyet! [...] Tengeráramlatok kerülnek meg így sziklaszirteket. Ő volt itt a tenger, a föltámadott tenger, félkörívben körbejárta a Székely Partiumot, ezáltal ezt, a világ végére szakadt terület a történelem és a mondák földjévé avatta.”⁶²

Látod, Sándor, úgy szopja koponyádat
e föld, mint cseresznyét az unott kisgyerek;
mélyében fojtott forradalmak hálnak,
s gondolja, addig is még
eljátszik Veled.

Fogai között forgat. Tört cseresznyeszárok,
merednek mennybe fénylő csontjaid,
csupán az inged hófehér világa
rothad a mélyben, férgeket vakít.

Bolond egy föld ez, látod. Örül, hogy
veled játszhat. S csak tépi magát:
„szeret — nem szeret?”
Erdély hegyei közt a kósza árnyak:
meg-meglazuló idegrendszered.

Hálónk. Vergődünk benne némán.
S szavaid is, a cikkanó halak,
nőnek az álmok morzsa-maradékán,
s szunnyad a nép a villámos ég alatt.

Ne bántsad érte, Sándor,
elég kín így is az, hogy szomorú

⁶² HEGEDÚS Imre János, *Székely Partium: szerelmes földrajz*, <http://www.eirodalom.ro/publicisztika/item/1269-szekely-partium-szerelmes-foldrajz.html#.VOQj5SzRmyM>

fű nő Segesvárnál a koponyádból,
s még dül a mélyben az a háború.

(Farkas Árpád: *Fehéregyháza*, 1849)⁶³

A bibliai képek és motívumok, a bibliás jegyek a transzszilvanista poétika jegyeivel ötvöződnek a *Lélekvárásban*. A vers mottója — ahogy más Tompa-versek esetében is — bizonyítja, hogy Tompa László a Károli-féle *Bibliát* használta forrásszöveggként. A protestáns bibliai nyelv retorikai hatása a Tompa-líra költői nyelvében is megmutatkozik: darabosságában, inverzióiban, *figura etymologica*iban.

A gondolatjel mint a dadogás vagy mint a szakadék képe jelenik meg a szövegben: önreprezentációs írásjelnek minősül, ahogy e líra más darabjaiban is. Az *Apostolok Cselekedeteiből* a mottó *mise en abyme*-ként magában tükrözi a teljes versvilágot.

A Tompa-líra jellegzetes fa-motívumaihoz kapcsolódhat a „kidől” ige mint a halál, a pusztulás metaforikus kifejezése — „Így próbált lelkünk is majd megnyugodva / Térhet meg hozzád, nem fog fájni dőlünk” —, mely a halál ismétlődő metaforája Tompa László költészetében.

2. 4. 2. 2. Tűnődések az *Éjjeli havazásban*⁶⁴ és *Ne félj!* című vers változatairól⁶⁵

Az *Éjjeli havazásban* első szövegváltozatában a testi zaklatottság expresszívabb, nyersebb képei dominálnak. Az első változatban található, a hangzók szintjén is zaklatottabb „tűdöm zihál” a szava-vesztettségére is utalhat — a későbbi „verejték lep”, intenzitása ellenére is ennél enyhébb kép, mely eredendően az ötödök szakasz első változatban található utolsó sorában kapott helyet: „S hideg verejték ver ki már a láztúl.” Ez a sor változik meg teljes egészében a későbbi szövegvariánsban: „Ha nem vigyázok: elgáncsol kajánul” (a „kis fintor ördög”). Ez a szövegváltoztatás szolid mágikus realizmussal a figyelmet a lírai én testi-szellemi állapotáról a kísértéssel vívott küzdelem metafizikai síkjára tereli.

Hasonló síkokon történik módosulás a *Ne félj!* esetében is. Az első közlés második sorában a súlyos „béklyóz” ige később a lényegesen lágyabb „takar”-ra változik — ám ellenkező előjelű változás történik a harmadik versszak első sorában, hol a „nem remegve — —” határozója kemény paranccsá szikárul: „Te csak állj helyt keményen — —”. A legszembetűnőbb azonban a verszárlat módosulása: az egyértelműen Krisztus szenvedését idéző első változat (talán a romantikus messianisztikus költőszerep-felfogás öröksége is ez).

⁶³ FARKAS ÁRPÁD, *Apáink arcán = Hazabív a búság: Romániai magyar költők vallomásai a szülőföldről*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1993, 158.

⁶⁴ A versváltozatokat és a verskéziratokat tanulmányom **15.2. mellékletében** közlöm.

⁶⁵ A versváltozatokat és a verskéziratokat tanulmányom **15.3. mellékletében** közlöm.

A *Ne félj!* akár életmű-rendező versnek, pontosabban életmű-rendező gondolatnak is tekinthető Tompa László költészetében. Túl e konkrét versen ugyanis ismétlődő kötet cím ez a sor: Tompa egy új és két, összegyűjtött verseit tartalmazó válogatáskötetének is ezt a címet adta.⁶⁶ Ez a „ne félj!” biztatás az erdélyi sorsban nélkülözhetetlen helytállásra — ezzel egyidőben azonban egy kiemelten fontos krisztusi, evangéliumi ige lélekvándorlása is lehet („Ne féljtek!”). A felszólítás egyfajta önmegszólító biztatásként ráadásul az emblematikussá vált *Magányos fenyő*-ben is felcsendül:

Én, amíg minden omlik, összedül,
Gyökereimmel e kopár fokon
— Bús székely fenyő — megkapaszkodom,
S állok daccal, társ nélkül, egyedül.

S míg havat dob rám, hóköpenyt,
egy szeles nap, vagy egy vad éj,
Így biztatom magam: ne félj,
te tovább tartasz mint a tél!

(*Magányos fenyő*)

2. 4. 2. 3. *Én nem!* — *Magányos fenyő*⁶⁷ Tűnődések egy emblematikus Tompa-vers szövegváltozatairól

Izgalmas irodalomtörténeti adalék, hogy az emblematikussá vált *Magányos fenyő* címe kezdetben *Én nem!* volt: folyóiratbeli közlésként így is látott először napvilágot a *Pásztortűz* hasábjain.⁶⁸

A címváltoztatás metaforikussá tágítja a jelentésmezőt, s valószínűleg a vers mind a kortársakra, mind a későbbi nemzedékekre tett hatásához is jelentős mértékben hozzájárult. Ahogy hozzájárulhatott ehhez az első négy sor radikális megváltoztatása is.

Jaj, hogy hörög, esd és fuldokol
A szélcibálta bús bokor!
Az ágakról levert levelek
A levegőben lengenek.

(*Én nem!*)

⁶⁶ TOMPA László, *Ne félj! Versek*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművéses Céh, 1929.;

⁶⁷ A versváltozatokat és a verskéziratokat tanulmányom **15.4. melléklet**ében közlöm.

⁶⁸ TOMPA László, *Én nem!*, *Pásztortűz*, 1922/3, 73.

Hogy görnyed, mint aki bűnt lakol,
 Az őszcibálta bús bokor!
 Az ágról levert levelek
 A szélben föl- s le-kerengenek.

(*Magányos fenyő*)

A „hörög, esd és fuldokol” igéket a metaforikus, a bokrot a maga képi valóságában is elének rajzoló „görnyed” ige váltja fel, a halmozás alakzata helyett pedig egy metafizikai sík felé nyitó hasonlat áll előtünk: a „mint aki bűnt lakol” szoros összefüggésbe hozható a határainkon túlra szakadt erdélyi magyar líra sorskérdéseivel, s valamiképp a *Himnusz*t is megidézheti a befogadói tudatban („Megbűnhődte már e nép...”). A „szélcibálta” jelző helyett álló „őszcibálta” is talán elmélyültebbnek tekinthető: aktiválja az ősz toposzához kapcsolódó képzeteket (az élet elmúlását, a közelgő halált). A „levegőben lengenek” lágyan alliteráló szókapcsolata is keményebbé válik, mind a hangzók, mind a tőlük elválaszthatatlan jelentés síkján, hiszen a „lengés” könnyedségéhez képest a „szélben föl- s le-kerengés” jóval zaklatottabb, hányattatottabb (levél-)sorsot sejtet, ahogy a Tompa-lírában gyakran jelentéstelített „szél” tevékenysége is intenzívebb és expreszszívebb a puszta levegőénél.

A fenti alfejezetekben bemutatott versvariációk segítségével egyrészt betekintést nyerhetünk az udvarhelyi költő versfaragó műhelyében zajlott alkotómunkába, másrészt a változatok közti különbségek felmutatják egy Tompa László lehetőség szerint összes verseit tartalmazó kötet összeállításához nélkülözhetetlenül szükséges filológiai munkák fontosságát és lehetséges izgalmait.⁶⁹

2. 4. 3. Kincs-csere: néhány gondolat Tompa László műfordításairól

Bár kevesbé tartják róla számon, Tompa László a versfaragás mellett műfordítással is foglalkozott: a mesék világát szerető és ezt gyakran saját költeményeiben is kedves témájává avató költő fordított Andersentől, valamint a világirodalom kiváló alkotóitól: Goethétől, Schillertől, Hölderlintől, Rilketől és Nietzsche-től, de más szerzők verseit is átültette magyar nyelvre.⁷⁰

⁶⁹ Tompa László lehetőség szerint összes verseinek kiadásában mindenképp fontosnak tartanám — kísérő láb- vagy végjegyzettként — az eltérő szövegváltozatok közlését is.

⁷⁰ Tompa által fordított szerzők: Hans Christian ANDERSEN, Matthias CLAUDIUS, Hermann CONRADI, Richard DEHMEL, Josef Carl Freiherr von EICHENDORFF, Hoffmann von FALLERSLEBEN, Arthur FITGER, Franz Karl GINZKEI, Johann Wolfgang GOETHE, Martin GREIF, Leo GREINER, Friedrich HEBBEL, Heinrich HEINE, Paul HEYSE, Friedrich HÖLDERLIN, Gottfried KELLER, Nicolaus LENAU, Marie MADELEINE, Conrad Ferdinand MEYER, Alfred MOMBERT, Eduard MÖRIKE, Börries Freiherr von MÜNCHAUSEN,

Műfordítói munkásságának legnagyobb ünnepét talán az jelenthette, hogy 1942. november 14-én a budapesti Nemzeti Színház az ő fordításában adta elő Schiller *Don Carlos*át.⁷¹ Tompa ekkor a frankfurti Meissner-féle rendezői példányt használta munkájához, a bemutató után egy esztendővel azonban már így nyilatkozott: „Lelki ügyem a Don Carlos teljes fordítása.”⁷² „Műfordításai közül kiűnnek még Gottfried Keller svájci költő verseinek fordításai.”⁷³

Egy teljes költői életmű kiadásának része lehet a versfordító Tompa munkássága is, hiszen a költő műfordításai eddig csupán folyóiratokban jelentek meg vagy csak kéziratban maradtak ránk — verseskötetében nem kaptak helyet. Kéziratban ránk maradt versfordítás többek között Marie Eugénie delle Grazie a *Cigányzene* sorozatból vett részleteivel, illetve Theodor Storm *Reggele* — mindegyik műben jellegzetes Tompa László-i stílusjegyekkel.⁷⁴

Műfordítói munkásságával Tompa László a helikoni szerzők nyugatos színvonalú tevékenységnek részese — hiszen „az Erdélyi Helikon írói már tudatában voltak annak, hogy kitekintés és európai tájékozódás nélkül az alkotómunkát provincializmus húzza le.”⁷⁵ „Csak az időtlen mondanivaló a költészet, s hogy milyen jól tudja ezt Tompa, abból is látszik, hogy miket fordított idegen költőktől magyarra, még jóval Schiller *Don Carlos*a előtt. Emlékszem, egyszer Dehmel Richárdnak örökszép pályaversét magyarította, a szenvedély kevély keveredését a szépséggel. Máskor meg a magyar versírás élő legjobbjával versenyt fordította az ilmenau-i Goethe altatódalát, az *Über alle Gipfeln is Rub*-t, a természet

Friedrich NIETZSCHE, Conrad NIES, Fritz PHILIPPI, Gustav RENNER, Reiner Maria RILKE, Hugo SALS, Friedrich SCHILLER, Theodor STORM, Stefan ZWEIG. (A költő műfordításainak jegyzékét lásd: KICSI Antal, *Tompa László*, Bukarest, Kriterion, 1978, 292–294.)

⁷¹ A színház, az erdélyi magyar színjátszás ügye fontos szerepet töltött és tölt be a család, mindenekelőtt Tompa László leszármazottainak életében. A költő legidősebb fia, a növénydekei és társulati tagjai által nagyra becsült rendező, színészpédagógus, Tompa Miklós. Az ő munkájának, valamint Kemény János író anyagi támogatásának köszönhetően nyithatta meg kapuit 1946-ban a „mára már csak legendássá foszlott” Székely Színház, melyet 1966-ig maga Tompa Miklós vezetett. A Marosvásárhelyi Nemzeti Színház Magyar Tagozata 1997 óta — a marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet egykori rektora előtt tisztelegve — a Tompa Miklós Társulat nevet viseli. Tompa László unokája, Miklós fiának gyermeke, Tompa Gábor pedig a Kolozsvári Állami Magyar Színház igazgatója és főrendezője — igazgatása alatt az intézmény európai hírű színházi műhellyé vált. (BÉRCZES László, *Székely körvasút: Tompa Miklós mesél*, Bp., Pesti Szalon, 1995.)

⁷² KOVÁCS Péter, *i. m.*, 7.

⁷³ *Tompa László ünneplése*, Székely Közélet, 1943. december 18., 2.

⁷⁴ A szövegeket és a kéziratról készült felvételeket tanulmányom **17. mellékletében** közlöm.

⁷⁵ BOKA László, *Érték/határ/érték 1.: Gondolatok az erdélyi irodalom önreflexív stratégiáiról, helyzetértelmezéseiről, kánonmodelljeiről*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1786-ertek-hatar-ertek-1.html#.VOa0GyzRmyM>

álmorahajlását egyetlen zenei futamban. E fordításokban, mint a prózájában is, Tompa László maradt.”⁷⁶

A Goethe-vers fordítástörténete figyelemre méltóan gazdag a magyar irodalomban: a verset többek között Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád, Weöres Sándor és Tandori Dezső is lefordította.⁷⁷ Goethe versének több, Tompa Lászlótól származó fordításváltozatát tanulmányom mellékletében közlöm. Izgalmas, hogy a Goethe-mű fordítása is jellegzetesen Tompa László-i elemekkel tördelt, gondolatjelekkel szabdalt: hiszen „minden fordítás, még az úgynevezett szó szerinti visszaadás is, egyfajta interpretáció.”⁷⁸ Érdemes volna ennek okán módszeresen összevetni Tompa László műfordításait a versek idegen nyelvű eredetijével: ebben az összevetésben ugyanis megmutatkozhatna, hogy miként van jelen az eredendően a Tompa-lírához tartozó poétikai világ az átültetett, lefordított — azaz a Tompa László által interpretált — szövegekben.

A verseit is rendre újraíró, csiszológató Tompa a műfordításokkal is hasonlóképpen cselekedett — erről tanúskodik a *Pásztortűz*-ben olvasható alábbi megjegyzés: „Tompa László különben a szóban forgó verseket újból lefordította. Érdemesnek tartjuk a múlt számban közölt és az új fordítások közötti eltéréseket, amelyek úgy értelmi mint hangulatszínezési tekintetben elég számottevőek, itt közreadni.”⁷⁹

A világirodalomban Tompa László nem csupán műfordítóként van jelen: a fordított szerzők között is helyet kér magának az irodalmi Helikonon. Néhány költeményét németre, több mint félszáz versét pedig román nyelvre fordították a lírája szépségeire felfigyelő alkotók. Tompa bibliográfiája kiegészíthető azzal az izgalmas adattal, hogy bő évtizeddel ezelőtt a költő egy anya-motívumot⁸⁰ bontogató verse, az *Anyám kinéz az ablakon* finn fordításban látott napvilágot, és a szöveghez kísérő ismertetőt is írt fordítója, Sinikka Pohjola.^{81, 82}

Izgalmas volna összevetni a Tompa-fordításokat a *Nyugat* nagy fordítói, „szép hűtlenei” által fordított szerzők azonos szövegeivel, fordításaival — és megvizs-

⁷⁶ MOLTER Károly, *Határőr*, Erdélyi Helikon, 1944/3, 137.

⁷⁷ SCHALK Endre Kornél, *A Vándor éji dala fordításairól*, <http://schalkendrekornel.wordpress.com/2008/11/12/a-vandor-eji-dala-forditasairol/>.

⁷⁸ GADAMER, Hans-Georg, *Szöveg és interpretáció = Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, Bp., Cserépfalvi, 1991, 26.

⁷⁹ REMÉNYIK Sándor, *Tompa László Keller-fordításaiboz*, *Pásztortűz*, 1922/19, 539.

⁸⁰ A Tompa-líra anya-motívumairól bővebben lásd tanulmányom későbbi fejezetét.

⁸¹ TOMPA László, *Áitini katsoo ulos ikekunasta*, ford. POHJOLA, Sinikka, *Suomi-Unkari*, 2004. febr. 24.

⁸² A finn fordítás kapcsán fontos utalni a Tompa-líra északi tájoltságára: az északi motívumok ugyanis a költő több versében is igen gazdag jelentéshálót szőnek.

gálni, hogyan hatottak Tompa saját lírájára a fordított versek.⁸³ Ennek a kérdéskörnek a kidolgozása egy újabb önálló tanulmány, önálló monográfiai fejezet témáját szolgálhatja.

2. 5. Új iránytűk — új kincsek (2.) Gondolatok az író és az olvasó Tompa Lászlóról

2. 5. 1. Tompa, az elbeszélő

A versek és műfordítások mellett a hagyaték izgalmas prózakéziratokat is tartalmaz: például kiadatlan elbeszélések, novellák kézirateit. Talán erről a műfajról tudunk Tompa életműve kapcsán a legkevesebbet — igaz, meglehetősen kevés szépprózát is írt. Egy Tompa László összes verseit és műfordításait tartalmazó kötet harmadik egysége lehetne akár egy novelláit, elbeszéléseit tartalmazó fejezet is: ezzel egy kötetben napvilágot láthatna Tompa László teljes szépirodalmi — költői, műfordítói és szépírói — munkássága.

A kéziratos hagyaték tartalmazza a *Diadal* című, igen fiatalkori elbeszélést, e még az első versközlések előtti időkből származó írást.⁸⁴ A szerelmi történetet elbeszélő szöveg motívumaiban, témájában Tompa László fiatalkori szerelmi poézisével, valamint a levéltetékekkel gazdagított romantikus elbeszélések világával rokon.

„Ma magam vágom el életem fonalát. Oly csodálatosan teljes mértékű, hibátlanul tökéletes üdvösségben fürdött meg szívem, hogy ezután már csak [...] siralomházi virrasztásként [...] hatna rám bármi, a mi számomra még az élet serlegének fenekén megmaradhatott. Mivel tehát további létezésemnek semmi célját se látom, visszahullok a ködös semmiség ölébe, a honnan a végzet erőszakos kézzel, megkérdésem és beleegyezésem nélkül, a hajamnál fogva előránzigált. Csak egy ily pillanatra vártam mindig, hogy, ha már itt voltam, ne kelljen minden édes emlék nélkül, üres kézzel távoznom. Ez a pillanat megérkezett — fényesebben is, mint remélni mertem —, és én megyek innen. Meghalok! S téged, Teremtőm, a ki ellen eget ostromló daczczal annyiszor lázadoztam: áldalak. Ezért a halálért megbocsátom neked, hogy születtem, éltem!”⁸⁵

⁸³ Molter Károly például így nyilatkozik egy helyütt Tompa költészetéről: „Megragadó ez az akaratos férfikedv és egykedvűség, mely Heine *Atta Troll* hára üt néha, mikor iróniája csillog.” (MOLTER Károly, *Határőr*, Erdélyi Helikon, 1944/3, 135.)

⁸⁴ A novella kéziratának első oldaláról készült felvételt tanulmányom **18. 1. mellékletében** közlöm.

⁸⁵ Részlet a kézirat 16–17. oldaláról.

A *Pokázánov zongoraművész Erdélyben* érdekes határműfajon mozgó prózaszöveg.⁸⁶ Nem tisztán elbeszélés ez, hanem egy személyes történet, visszaemlékezés, esszé — elbeszélés jellegű formában. A szöveget végigkíséri a biografikus és a narrátori én kettős jelenléte. A befogadót a szöveg végig bizonytalanságban tartja afelől, hogy fiktív történetet vagy valós visszaemlékezést olvas-e — és ha egy megtörtént látogatás emlékét rögzíti Tomba ebben a vallomásszerű írásában, akkor hol jelölhető ki, vagy egyáltalán kijelölhető-e valóság és fikció határai?

„Pokázánov Pavlovics orosz zongoraművész a gyorsan sűrűsödő koratéli szürkületben a félreeső kis erdélyi város kávéházának egyik tükörelablakán belül várakozva ült. [...] a vidéki városka egyetlen hetilapjának szerkesztőjére várakozott. [...]

A mező nagy része nem látszott a ködtől, mely lassan, mint sűrűsödő szürke függöny ereszkedett le rá, úgy, hogy mögötte sok száz kilométeres síkságok végtelenségét sejtette a felajzott fantázia. Egy-két közeli, kopasz nyírfán néhány szomorú, vén varjú merengett. Egy részlet orosz pusztal!”⁸⁷

Egy érdekes, későbbi vizsgálat tárgya lehet e szövegek elméleti vizsgálata, valamint, hogy milyen magyar- és világirodalmi forrásokból táplálkoznak, továbbá, hogy hogyan illeszkednek a századforduló novellisztikájába ezek az írások: hiszen a kéziratos feljegyzései tanúsága szerint igen olvasott és széleskörűen művelt Tomba finom érzékenységgel reagált saját műveiben olvasmányélményeire.

2. 5. 2. Az olvasó, aki ír — az író, aki olvas: Gondolattöredékek, feljegyzések Tomba László (bábeli) könyvtáráról

„Eljött hozzám a világ.”
(Tomba László)

Izgalmas szellemi jelenség, hogy nem csupán egy költői életmű lehet hatással vizsgálója életművére, hanem a vizsgáló látásmódja is valamiképpen hatással bír a vizsgált költői világra, hiszen:

Árnyék mögött Fény ragyog,
nagyobb mögött — még nagyobb,
amire nézek: az vagyok.⁸⁸

⁸⁶ A mű kéziratának első oldaláról készült felvételt tanulmányom **18. 2. mellékletében** közlöm.

⁸⁷ Részletek a kézirat 1. és 12. oldaláról.

⁸⁸ GYÖKÖSSY Endre, *Negatívumok pozitívumai*, Bp., Szent Gellért, 1994.

Egy alkotóról nemcsak úgy tájékozódhatunk, hogy saját műveit vizsgáljuk, hanem képet alkothatunk róla akkor is, ha filológiai kutatásaink során abba az irányba tekintünk, amelybe maga a költő is nézett. Tompa László kéziratos feljegyzéseiből, idézetként lejegyzett olvasmányélményeiből összeállítható volna akár egy kisebb, kiadásra méltó izgalmas palimpszeszt is — hiszen e töredékek a mindenkori emberi tudás és léttapasztalat mozaikszerűségének tükörképei („ami van, széthull darabokra”⁸⁹), hol a mozaikdarabkákat mégis valami egyetlen, nagy erő tartja egyben, végtelen számú láthatatlan vonzás megtartó erejével.

A palimpszeszt „az összes szerzők összes műveiből — vagy megközelítőleg abból — kivont szövegek hálózata. Szövegének megkomponálása tehát előzetes olvasatot követel, és *omnis lectio est selectio*. Az olvasat által véghezvitt választás az írott szöveg rendjében ölt teret. Ez a rend rejtett üzenetet hordoz. Nevezetesen, hogy az általa továbbított tézis tartalma, az általa artikulált gondolat értelme csak az egész által válik láthatóvá. Az egyes szövegekből kivont töredékek így egyetlen összefüggő szóláncnak a láncszemei, egyetlen egésznek a szegmentumai.”⁹⁰

Izgalmas szövegüniverzumba vezet bennünket az a (költői) kérdés, hogy vajon kapcsolatban állnak-e egymással Tompa László olvasmányélményei és költői művei? Hogy az olvasmányok és a saját írások közötti összefüggések milyen erők lehetnek, méltón illusztrálja a költő alábbi, mindössze egysoros feljegyzésének története.

„Együtt volt a kincs s nem váltottatok ki» (Szabó Lőrinc: Szapáry Péter)⁹¹ — jegyezte fel Tompa László egy papírlap margójára. A Veszprém vármegyei Szapárról származó család vagyont és tekintélyét megalapozó Szapáry Péter (1630?–1707) fiatalon többször is harcolt a törökökkel, majd 1657-ben fogságba esett, négy évig raboskodott. Szabó Lőrinc a *Tücsökzene* 64. versében így ír:

Nagyon megfogott, rettenetesen,
egy kép egy piros irkafödelen,
Szapáry Péter. A szöveg, belül,
elmesélte, mily istentelenül
bánt a vitéz gróffal a gaz török:
igába fogta és ökör helyett
vele szántatott. Így bukhat a hős?

⁸⁹ Idézet József Attila *Eszmélet* c. verséből.

⁹⁰ TÓTH Imre, *Palimpszeszt: Szavak egy háromszög előtt*, Bp., Typotex, 2001, 9. Tóth Imre (Szatmárnémeti, 1921 — Párizs, 2010) matematikafilozófus, „munkásságát elsősorban Zénón paradoxonjainak és a végtelen problémájának szentelte, valamint a nem-euklideszi geometria sajátos szerepének az emberi szellem kibontakozásában” — részlet a könyv fül-szövegéből.

⁹¹ Feljegyzés a költő kéziratos hagyatékából: HRM–TLH, 7688/[leltári szám nélkül].

És nem váltják ki? A szerencse győz?
 Borzadva néztem a büszke rabot,
 irigyelve erejét, s a dacot,
 ahogy az ostort állta. Sebei
 húsomban égtek... Ha választani
 lehetett, mégis mindig azt a szép
 irkát vettem meg, a Szapáryét,
 azt a szörnyűt... És sírtam rajta, és
 szinte szent lett bennem a szenvedés;
 majd, mint aki készül valamire,
 szóttanul bámultam a semmibe.

(Szabó Lőrinc: *Tücsökézene 64: Szapáry Péter*)

A Tompa által lejegyzett idézet pontos forrása azonban nem a *Tücsökézene 64: Szapáry Péter*, hanem Szabó Lőrinc egy másik Szapáry-verse, az előzővel rokon *A rab Szapáry az övéibe*:

Pogány igámnak (amelybe a sors fog,
 végeken törni az ugart) akik
 enyhítettétek olykor kínjait,
 ne higgyétek, hogy nagyon meghatódott
 szívvel fogadtam azt a korty vizet
 meg a félóra pihenőt: öröm
 s áldás volt az is, igaz, köszönöm:
 de számontartom a bűnötöket.
*Együtt volt a kincs s nem váltottatok ki.*⁹²
 Nem láttok most sem az ekémre rogyini:
 bírja még bennem a régi bivaly!
 Tudom, mi az érdem, s mi a barátság,
 de ha ennyit túrt, elnémul a jaj!
 — Gyere, kontyos, kezdjük az uj barázdát!

(Szabó Lőrinc: *A rab Szapáry az övéibe*)

Nem lehet nem észrevenni e vers rokonságát Tompa László *Őszi szántás szé-
 kely hegyek alatt* című versével:

Borús az ég! De túl a dombon
 Meg-megcsillan a falu tornya.

⁹² Kiemelés tőlem [T. Zs.].

Hass, szántóvas, a földbe mélyen —
Már elzúgott a nagy tivornya.

Közben, hajh, mennyi változás jött!
Az életünk más, a világ más.
Csak az Örök-Úr változatlan —
S a rög, a munkagond, a szántás.

Sőt talán ez is terhesebb most!
S robotunkért kisebb a bérünk.
De azért így is megmutatjuk,
Ha gondban is, de csak megélünk!

Gyű hát no, húzzad, Fecske, Holló —

(*Őszi szántás székelly hegyek alatt*)

Már ez az egyetlen példa is hűen kifejezi, hogy Tompa László életműve (természetesen más költőkéhoz hasonlóan) benne áll az irodalom teljes szöveguniverzumában. Tompa olvasmányélményei beleíródnak a saját versei által megteremtett szövegtérbe: a versek és az olvasmányélmények, valamint a közöttük születő kapcsolatok intertextuális hálózata egyfajta bábeli könyvtár része.

„[...] az ab aeterno létező Bábeli Könyvtár [...] minden leírhatót tartalmaz, és [...] az Univerzummal egyenlítődik ki. A világgönyv metaforája vagy a megfordított összetételű könyvvilág tériessége, az Univerzum alkalmasként megjelenített borgesi Bábeli Könyvtár, és a Totális Könyvtár is, a szövegterek és -kapcsolatok [...] kiterjesztett gondolatát hordozza. Az intertextuális jelenségkör egyenesen az irodalom létmódjaként értett szöveguniverzum fogalmában megjelenő térképzet-hez vezet.”⁹³

Egy a költő saját olvasmányélményeiről készített feljegyzéseit az életművel összevető alaposabb vizsgálat eredményei felmutathatnák, hogy a művelt⁹⁴ Tompa László életműve teljes értékű része az egyetemes irodalmi szöveguniverzumnak, a szövegkapcsolatokon alapuló, „az Univerzum alkalmasként megjelenített borgesi Bábeli Könyvtár”-nak.⁹⁵ Egy leendő monográfiának önálló, izgal-

⁹³ FARAGÓ Kornélia, *Irodalom és tériesség: Az intertextuális univerzum = F. K., Térirányok, távolságok: Térdinamizmus a regényben*, Újvidék, Forum, 2001, 40.

⁹⁴ Számos feljegyzés, a költő ez ideig csak kéziratban fennmaradt és annak idején csak szóban elhangzott előadása bizonyítja, hogy Tompa László műveltségével Székelyudvarhely szellemi életének egyik fontos szervezője és szereplője volt.

⁹⁵ FARAGÓ, *Irodalom és tériesség...*, i. m., 40.

mas fejezete lehetne ezeknek az összefüggéseknek a feltárása — jelen tanulmányomban gondolattöredékeként alább néhány izgalmas Tompa-feljegyzést közlök, helyenként zárójelbe téve hozzájuk fűzött, s később egy részletesebb elemzésben kibontásra váró asszociációimmal. Bízom benne, hogy egy-egy látszólag önmagában álló gondolat sem önmagában áll, s töredékessége ellenére izgalmas olvasmányt jelenthet e palimpszeszt-szerű felsorolás.

„Pro capite lectoris habent sua fata libelli.”⁹⁶

„Hosszú éveken át panasz és zokszó nélkül elviselted a művészlélek legnagyobb tragédiáját, az alkotási lehetőségek delén való kényszerű elnémulást.”⁹⁷ (Ez a trauma Tompa László sorsában sem volt ismeretlen.)

„Ha dicsekszem, gyöngösegeimmel fogok dicsekedni. (Pál. ap. II lev. kor XI. 30)”⁹⁸

„Res nolunt diu male administrari. (A dolgok nem hagyják magukat sokáig rosszul vezetetteti.)”⁹⁹

„Az alkotó és romboló idő — (A teremtő és pusztító idő)”¹⁰⁰ (A feljegyzés a Babitscsal is több ponton kapcsolatba hozható költői életművet és Bergsont juttatja eszünkbe. József Attilával rokon, bergsoni jellegű sorokat is ismerünk a Tompa-lírából, például: „S mindeneget magamhoz ölelek fel, / Hogy elvegyüljek rendre mindennel. / Így (ki azt hittem: különködni lettem) / Egység vagyok meg összesség is egyben. / Határtalanság, egy szűk körbe zártan: / Hang a mindenség végtelen dalában.” (*Hallgatagon*))

„A test lélekjelenlét.» (Németh L. Szerdai fogadónap. II. köt. 44. l.)¹⁰¹ (Kiemelt figyelmet érdemel Tompa László Németh Lászlóval való, ez idáig feltáratlan kapcsolata: találkozásaik, Tompa Némethnek ajánlott verse stb.)

„»— Mit akar még tőlem? Már minden kint, amit szerezhetett, megszerzett nekem.» (Anatole France: A vörös liliom. XXXIV. 309. l.)¹⁰² (A Tompa-líra legfontosabb szerelmi motívumaival rokon megállapítás.)

⁹⁶ „Pro caput (capite) lectoris habent sua fata libelli = a könyvek sorsa az olvasó értelmétől függ. (Tolsztoj kedvelt idézete. L. Shakespeare 112. l. Mi a művészet 46. l.)” (Feljegyzés a költő kéziratot hagyatékából (HRM–TLH, 7688/[leltári szám nélkül]).

⁹⁷ *Gál Gyula beszédéből (Császár Imre temetésén)...*, [kéziratot feljegyzés], HRM–TLH, 7688/1317.

⁹⁸ Feljegyzés a költő kéziratot hagyatékából (HRM–TLH, 7688/[leltári szám nélkül]).

⁹⁹ *Uo.*

¹⁰⁰ *Uo.*

¹⁰¹ *Uo.*

¹⁰² *Uo.*

„»... a demokrácia igazi uralmához nem csupán a demokratikus berendezkedésre, sőt még nem is a demokratikus filozófiára van legégetőbb szükségünk, hanem a demokratikus érzésre.« (Chesterton — Hevesi S.: *Hagyományok és hazugságok*. 67. l.)¹⁰³ (Több feljegyzése tanúsítja, hogy Tompa kiemelt érdeklődéssel volt a történelmi folyamatok iránt.)

„»De hány van, aki mondja: 'Krisztus! Krisztus!' / és ítéletkor távolabb találja, / mint kinek ismeretlen volt a Krisztus.« (Dante (Babits): *A Paradicsom*. 19. ének. 106–109. sor.)¹⁰⁴ (Tompa Lászlót feljegyzései tanúságai szerint fokozottan izgatta az *Isteni színjáték*, valamint Dante és Babits alakja — nem véletlen, hogy Tompa maga is gyakran írt tercinákat.)

„»Engem a betegség nyomban megbénít. Rettegve utálom. Alkotni csak egészségesen, teljes testi és lelki egyensúly mellett tudok.« (Dallos Sándor: *Levél Babits Mihálynak c. írásából*. B. emlékkönyv. 180 l.)¹⁰⁵ (A Babits-emlékkönyv olvasása is a Babits Mihály iránti érdeklődés tanúbizonysága lehet. A kiemelt idézet abban kapcsolódhat Tompa életéhez, hogy ő maga is szinte szüntelenül vívódott körülményeivel, később betegségeivel is, s rendre megverselte az alkotásban érzett hátráltatottságát.)

„»Inkább a hírt, mint a valót dicséri / az ily ítésk és mielőtt a költő / értékét megismerné, megítéli. (Purg. 26. é. 121–123. s.)«¹⁰⁶ (Tompa László saját költészetének megítélésére is vonatkoztatható feljegyzés a *Purgatóriumból*.)

(A *Divina Commedia* az alábbi feljegyzés szerint még Tompa játékos, groteszkebb humorra hajló énjét is előhívta.) „Furcsa elképzelni, hogy Dante, a *Divina Commediának*, ennek az évszázadoktól, kommentátoroktól, irodalomtörténettől szentesített, szinte kövületszerűen végleges remekké lett nagy költeménynek a szerzője valaha élő, küzdő, botladozó ember volt, s művének alakjai élő emberek. Még pedig nem is csupán az előtte messze múltban, történelmi időkben, mithológiában élt emberek, hanem nagy részben kortársai, barátai, ellenségei, vagy olyanok, akik őt egy-két nemzedékkel, ha megelőzték. Így azt is elképzelhetjük, hogy valakit, akire hirtelen megharagudott, tréfásan (ha ugyan volt valaha tréfás kedvében) vagy komolyan meg is fenyegethetett, így: — Te, vigyázz, mert beleírlak a Pokolba, vagy a Purgatóriumba!»¹⁰⁷

¹⁰³ *Uo.* (Az idézet pontos forrása: CHESTERTON, Gilbert Keith, *Hagyományok és hazugságok*, ford. HEVESI Sándor, Bp., Révai, [1921].)

¹⁰⁴ Feljegyzés a költő kéziratok hagyatékából (HRM–TLH, 7688/1317.).

¹⁰⁵ *Uo.*

¹⁰⁶ *Uo.*

¹⁰⁷ A költő feljegyzése Dante *Isteni színjátéka* kapcsán (HRM–TLH, 7688/[leltári szám nélkül]).

„»természetünk széles... képes magába fogadni minden lehető ellentétet...«”¹⁰⁸ (Tomba László Dosztojevszkij *Karamazov testvérek* c. regényéből feljegyzett több idézetet is, s tudjuk, hogy kiemelt figyelemmel forgatta — édesanyjának is közvetítve — az orosz regényírókat: „Maglehet, maga is csodálkozott azon, hogy irányjelzőként Vajdát, Reviczkyt tartották méltatói (...). Persze, az említett poétákat jól ismerte, de fiatalkori olvasmányaiként a nagy angol és orosz regényírókat emlegette, s elgondolkoztató módon esszéírókat...”¹⁰⁹)

„»A gonosz tettet jóval viszonzod, mert a gonosznak elég az ő gonoszsága.« (Ezeregyéjszaka: A halász és a szellem)”¹¹⁰ (Tomba maga is írt *A Halász és a Szellem* címmel verset, melyet Antalfy Endrének, „az Ezeregyéjszaka tudós és művész fordítójának” ajánlott — a vers talán pont az olvasmányélményből született.)

Bár időmből egy perc se boldog,
Lelkemet, gyásznak fátylaképpen,
Nem lengetem meg minden lépten:
Nemesebb gyász a rejtvehordott!

Csak néha jönnek komor álmok,
Melyeket jólzáró palackba —:
Egy-egy versembe befalazva
Az idők árjába bocsátok.

Majd akad tán sorsküldte kéz,
Mely olykor egyet kihalászva,
Terhétől döbben, futni kész!

De már késő! A pecsét enged,
Búm feltör, égre száll, s uszálya
Úgy csüng alá, mint sűrű felleg!

(*A halász és a szellem*)

„»— — — ki képtelen / Csak önmagát is kormányozni, szívesen / Kormányozná kevélyen embertársait...« (Goethe—Kozma: Faust II r. 77. l. Erichto.”¹¹¹ (A *Divina Commedia* mellett Tomba kiemelten érdeklődött Goethe *Fausája* és a fa-

¹⁰⁸ Feljegyzés a költő kéziratosa hagyatékából (HRM–TLH, 7688/1317.).

¹⁰⁹ VERESS Dániel, *Tomba László = Erdélyi Panteon 3. Művelődéstörténeti vázlatok*. Marosvásárhely, Mentor, 2001, 33.

¹¹⁰ Feljegyzés a költő kéziratosa hagyatékából (HRM–TLH, 7688/1317.).

¹¹¹ *Uo.*

usti problematika iránt — ez az érdeklődése sem múlt el poétikai nyomok nélkül: erre tanúbizonyság az *Egy új Faust szerenádja* c. verse.)

Hallod-e, Margit, mit zenélek?
Jobb lenne meg se hallanod —
De fent ím: tárva ablakod.
Dalom osonjon hát az éjnek
Lebjén eredbe s benne méreg
Legyen, mely lázat kelt legott.

Minden kis szóm, mint annyi szikra,
Ágyad körül pattanjon el.
Elölük menekvést ne lelj.
Tűzz bújjon gyöngé tagjaidba,
Míg végre hőségtől borítva,
Érzed, hogy jönni, jönni kell.

Most lant meg hant —: nincs semmi távol — —
S hold fénye rémlik mindenütt.
Apádnak is kövére süt.
De ő nem érez föl porából,
S nem néz utánad: „Ejnye hát hol
bolyong leánykám?” Meg nem üt.

Lásd: ő is rég halott, kifosztott!
Őrizned kincset hát minek?
A sír oly kapzsi és hideg — —
Míg vágyam perzselőbb, piroslóbb
A napnál; gomolygó tűzoszlop!
S már nem olthatja senki meg.

Tán utóbb önvád, s kín szorongat — —
Ma semmi gondom, bánatom!
Te se habozzál. Jer vakon.
Jer, hullj előmbe, úgy ahogy vagy,
Mint hóvirág, melyet kidobnak
Könnyelműen egy ablakon.

(*Egy új Faust szerenádja*)

„Sully Prudhomme—Vargha Gy.: Az utolsó egyedüllet.”¹¹² (A mű iránti érdeklődés a költő saját magányából fakadhat.)

„Hildebrand: A forma problémája”¹¹³ (Tompá László ebben a feljegyzésében a német szobrász, Hildebrand (1847–1921), *A forma problémája a képzőművészetben*¹¹⁴ c. művére utal. A könyv bevezető sorai komoly kapcsolatba hozhatók a Tompa-versek belső struktúráival, versszobraival:

„A szobrászatot és festészetet az építészettel ellentétben legtöbbször imitativ művészeteknek nevezték el. Ez a megjelölés csak a különbséget fejezi ki, azt ami közös, nem veszi figyelembe. Míg az imitativról van szó, a képzőművészetben a természet kutatásának egy neme rejlik s ehhez van kötve a művészi tevékenység. A problémákat, melyeket ebben a forma állít a művész elé, közvetlenül a természet szolgáltatja, az észrevevés diktálja. Hogyha csak ezek a problémák lennek megoldásra, azaz ha csak ebben a vonatkozásban existenciája az alkotásnak, akkor még, mint alkotás önmagában, nem lett az önálló egészé, melynek a természet mellett is és azzal szemben is szava lehetne. Hogy ezt elérje, imitativ tartalmának egy tágabb szempontból való fejlődésében, a művészet magasabb régiójába kell emelkednie.

Ezt a szempontot az *architektonikusnak* nevezhetném, nem törődve természetesen az architektúra szó rendes speciális jelentésével. Egy drámának vagy symphoniának is van egy ilyen architektúrája, ilyen belső felépítése, viszonylatoknak szerves egésze az is épűgy, mint a kép vagy szobor, ha teljesen külön formavilágokban élnek is az egyes művészetek. Egy műalkotásnak ilyen architektonikus alakítása mellett adódó forma-problémák nem a természettől felállítottak és nem magától értetődőek, mégis épen ezek az abszolút művésziek. Az architektonikus alakítás az, ami a természet művészi kutatásából magasabb rendű műalkotást teremtet. Az tehát, amit az imitativ szóval jelöltünk, magából a természetből vett formavilágot ábrázol, mely csak architektonikus átdolgozásában válik teljes műalkotássá. Ezzel lép csak be szobrászat és festészet a minden művészetek közös légkörébe, a pusztá naturalizmus világából az igazi művészet világába.”¹¹⁵)

(Tompá László igen intenzíven érdeklődött a nyelvészet iránt is — kéziratosa hagyatékában rendre találkozhatunk nyelvhelyességi problémák, nyelvi játékok, nyelvi értékek följegyzésével, mint például az alább idézett, *Különös szavak, melyeket csak anyámtól hallottam* c. feljegyzésben.)

Kavillál, cékászik = bolyong, ténfereg ide-oda
Szűpülyke = kicsi, idétlenül szűk (edény félére)

¹¹² Feljegyzés a költő kéziratosa hagyatékából (HRM–TLH, 7688/[leltári szám nélkül]). Az írás a *Vasárnapi Újság*ban jelent meg (VARGHA Gyula, *Az utolsó egyedüllet: (Sully Prudhomme után)*, Vasárnapi Újság, 1903, 98. [Az Arcanum Adatbázis alapján.]

¹¹³ Feljegyzés a költő kéziratosa hagyatékából (HRM–TLH, 7688/[leltári szám nélkül]).

¹¹⁴ HILDEBRAND, Adolf von, *A forma problémája a képzőművészetben*, ford. WILDE János, Politzer, Bp., 1910, (Modern Könyvtár 15).

¹¹⁵ HILDEBRAND, Adolf von, *A forma problémája a képzőművészetben*, ford. WILDE János, Politzer, Bp., 1910, (Modern Könyvtár 15), 5.

- Szűlimánk* = sovány, gyenge
Pesterkedik = ágaskodik, erőlködik
Szigorog = sanyarog, rossz helyzetben van
Lecsperdi = locsogó beszédű, kotnyeles (?)
Tökéletlenkedik = erőltetve ügyetlenkedik, magát tetteti
Merkel = duzzog, dacoskodik
Mesterkedik = gyanúsán pizmog valamivel, fúr-farag
Rigolya, rigolyáskodik = kényeskedés
Cihog = idétlenül, éretlenül nevetgél
Szószóloszkodik = más helyett beszél (fogadatlan prókátorkodik)
Hurbol = nyűttre elvisel (ruhát)
Pirimókus = kikent-kifent cifrálkodó, félszegül divatos
Falu Kati = pletykálkodó, mindenfelé orrát beütő lézengő
Kasmatol, matat = beleturkál valamibe
Rényődözik = sopánkodik, óbégat
[...]atol = pletykál
Révezeteskedik = habozva, tűnődve késlekedik, élhetetlenkedik
Nyakángat = a nyakát durcáskodva fölveti, csavargatja
Cirézik vmivel = alkalmatlankodva, másnak útjában rázogat, himbál
 valamit
Giligógyi = gyengeelméjű, [...], idétlen
B[...]ász = tévelyeg
Tepelődik = ügyetlenül vesződik valamivel

„Hivatali magyarság: »A fennforgó partrész rendezést nyer.«”¹¹⁶ (Kritikával készült feljegyzés a hivatali nyelvről — igen gyakran előfordulnak hasonló jellegű megfigyelések Tompa László feljegyzései között.)

A komor, komoly Tompa Lászlóról talán kevesen gondolnák, hogy fogékony volt a groteszk humor iránt. Örömmel jegyezték le többek között fekete humorral írt sírfeliratokat: van olyan felirat, ahol megjelöli a szöveg forrását, s van olyan is, amit hallomás útján írt le. A költő ilyen tárgyú érdeklődése is alapot szolgáltathat saját életműve egyes darabjainak lehetséges másképpeni olvasataihoz. Alább közlök néhány példát a feljegyzett sírfeliratokból.¹¹⁷

Már Antonia 65 éves szüz
 Meghalt 1887 V. 30.
 Nyugodjék békében ezentul is

(Léva)

¹¹⁶ Feljegyzés a költő kéziratosságotól (HRM–TLH, 7688/[leltári szám nélkül]).

¹¹⁷ A feljegyzés a költő kéziratosságotól (HRM–TLH, 7688/1287).

Itt nyugszom én Wass Illés
Vármegyei pandur
Mivel képen karmolt
Egy megveszett kandur
Ki balga dühében
Nem tudta jól törvényt
Hála Istenek hogy
Nem a feleségemmel történt.
Állította hü neje.

Itt nyugszik Toth Rozália
A feleségem
Jó már néki
Hát még nékem

(Tolcsva)

Nóm teste nyugszik itten
Én pediglen otthon

Élete hires volt
Halála hirtelen

(Perba)

Itt e sirban pihen Orbán Balázs
Ki tavaly nyáron beholt az Oltba
Máig sem találták meg.

Tompá László mindeközéig alig ismert arca rajzolódik ki előttünk azoknak az irodalomtörténeti előadásainak szövegeiből, melyek csupán kéziratban maradtak fenn — vagy életében közölte ugyan őket, de versei mellett feledésbe merültek.

Kicsi Antal bibliográfiája sem jegyzi a költő Goethérről tartott előadásának kéziratát, holott mind verseiből, mind műfordítási kísérleteiből, mind pedig feljegyzéseiből kitűnik, hogy Tompá Lászlót igen komolyan foglalkoztatta a szerző — ahogy nem jegyzi a Mécs László költészetéről szóló kéziratot sem. Az előadások képi világa egészen hasonló motívumokból építkezik, mint a Tompá-líra jellegzetes képei.

„Beszélgetésben vagy olvasmányban olykor nevekkal találkozunk, melyeket az, aki róluk ír vagy beszél, rendszeren ilyen toldalékkal említ: »az emberiség legnagyobb szel-
lemeinek egyike«, »a költők, drámaírók vagy zeneszerzők királya, fejedelme«. Legna-

gyobb szellem! Fejedelem. Király. Az egyszerű ember rendesen megdöbbenést, szinte fagyasztó borzadályt érez e súlyos szavak hallatára, körülbelül olyan formát, mintha fellegekbe nyúló, havas hegycsúcs kerülne elébe. Az ember ilyenkor felbecsüli az óriás magasságot, mely előtte emelkedik, a hegymászással járó nyaktörő veszedelmekre, a csúcson uralkodó fagyasztó hidegre gondol, és már el is ment a kedve a hegymászástól, mielőtt abban az első lépést megkísérelte volna. Kevesen vannak, akik arra gondolnak, hogy a havasok oldalán is, az alsóbb régiókban, sokszor csodaszép kis lankákra, fennsíkokra lehet találni, ahol a virágok színpompája virul, patakok sietnek, zuhannak a völgyek alá, s az ágakon ritka madarak soha nem hallott énekeket énekelnek. A csúcok közelében, vagy éppen a csúcokon pedig isteni derűben, tiszta levegőben, a világra, az életre felséges kilátás nyílik. [...] Talán a nagy embereknek erre a nagy magányosságára, az irántuk érzett félelemmel vegyes tiszteletre gondolt a mély gondolkodó [...] Emerson¹¹⁸ is, mikor így kiált fel: »Nagy emberek! Kaszt ez, vagy végzet, vagy rendeltetés?«¹¹⁹

„Ilyen, szinte határtalanul átfogó ívelésű és egyetemes Mécs Lászlónak az érdeklődése, együttérző képessége, és ez az egyetemesség, természetesen, egyik legfontosabb jellemző vonása költészetének. Egyházi rendjére való tekintet nélkül is: katolikus költő, a katolikusságnak minden elfogulatlan lélek által megérthető és elismerhető legnemesebb és legtisztább értelmében. Képzelete pillanatok alatt átlendül [...] a földről az égre, a csillagvilág csodáihoz, övé a tél és a tavasz, magát királyfinak érzi, de testvér tud lenni a legkisebbekkel.»¹²⁰

Minden versben önmagunkat is olvassuk¹²¹ — természetes hát, hogy mikor Tompa László más alkotók szövegeivel foglalkozik, írásai valamiképp mindig saját költői világáról is szólnak, s leginkább olyan részeket, motívumokat emel ki mások verseiből, melyek közel állnak hozzá. Különösen igaz ez Sík Sándor költészetéről szóló esszéje kapcsán:

„Most már nagyon tudom: / A sok jóból semmi se volt enyém. / Csak átzizzent rajtam a szépség, / Mint a szellő a jegenyén, / Csak átsuhant rajtam az élet, / Mint dróton az üzenet, / Rostán a víz, árnyék a völgy felett. // Vízválasztó vagyok: / Jobbról-balról a sok forrás lefolyt, / S én száraz kőnek itt maradtam, / Színtelen, mint az égi bolt.” (Sík Sándor: Vízválasztó)¹²²

„De a legteljesebb a Sík Sándor alázata a maga egyéni sorsával, rendeltetésével szemben, amit [...] szinte predestinációs felelősségérzettel vállal: »Az ismeretlen Igét hordja vállunk. / bennünket ideállítottak. Állunk.« (Az acélember)¹²³

¹¹⁸ Ralph Wardo Emerson: amerikai esszéíró, költő, unitárius lelkész.

¹¹⁹ TOMPA László, *Előadás Goethéről*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1336.

¹²⁰ Uő, *Mécs László estélyére*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1337.

¹²¹ „Tudom, hogy minden versben magamat olvasom.” (Beney Zsuzsa)

¹²² TOMPA László, *Sík Sándor: Magányos virrasztó*, Páosztortűz, 1937/8, 175.

¹²³ Uő.

„Viszont, észre kell vennünk, van ennek az előnyös körülménynek másik következménye, mondhatnók: visszája is. És most a különleges hivatás érzelmi területet szűkítő, a teljes hangsorozat némely változatát önkényt-értetődően kirekesztő [...] eluralkodására gondolok elsősorban. Ami nagyszerű felvérteztség, egyúttal Achillesz-sarok is! [...] Van a két neves papköltőnek [ti. Sík Sándornak és Mécs Lászlónak] egy [...] szembetűnő közös tulajdonsága is. Ez mind a kettőjük derűs világszemléletre való törekvése, amiben a törekvés bizony néha [...] meszterkéltnak látszik.”¹²⁴

„amit ma a lélekelemzés tudománya is tud, hogy [...] vigasztalni lehet nemcsak vidámsággal, [...] hanem közös emberi sebek megmutatásával is, s a sötét szívek sötétségén enyhít az is, aki »kiváltja« a szívből a sötétséget, a könnyet, amint ezt már Byron is megénekelte (*My soul is dark...*)”¹²⁵

Több más Tomba-tanulmányban megfigyelhető, hogy a költő kritikusi, elemző prózanyelve során gyakran használ metaforikusan zenei kifejezéseket: „uralgó szólam”, „vezető szólam”, „megkapóan hangszerelt vers”. Az ilyen jellegű szókapcsolatok forrása valószínűleg a költő és zongoratanár hitvestársa komoly zenei műveltségében rejlik (ez a zenei műveltség több Tomba-versben is felcsillan).

Végül, de nem utolsó sorban izgalmas életrajzi adalék, hogy egy időben Tomba László lejegyezte álmait, melyek gondos vezetése módszerességében és intimitásában hasonló a naplóírás lélektanához. A naplóírás „gyakran krízisekhez kötődő tevékenység”¹²⁶, hiszen „műszerek nélkül navigálunk a hétköznapi meglepetései között”¹²⁷. A lejegyzett álmok mind Tomba László utolsó éveiből maradtak fenn. Gyakran „az írás és az élet vége együtt körvonalazódik a láthatáron, [...] a napló a halál elleni küzdelem terepévé alakul. [...] a napló nem az abszurd vég esetlegességére nyílik, hanem egy vagy több jövőbeli újraolvasás transzcendenciájára. [...] a halál megakadályozhat a napló folytatásában, de nem tehet semmit magával a naplóval szemben, [...] a szövegnek saját lélekvándorlása lesz.”¹²⁸

„A művészet, az álom az egyetlen hely, hol ősi valónkra egyenesedhetünk ki. Megölhetnek-e, ha halhatatlan erőinkben élünk?”¹²⁹

¹²⁴ *Uo.*

¹²⁵ *Uo.*, 175–176.

¹²⁶ LEJEUNE, Phipippe, *Hogyan végződnek a naplók? = Önéletírás, élettörténet, napló: Válogatás Philippe Lejeune írásából*, szerk. Z. VARGA Zoltán, Bp., L'Harmattan, 2003, 216.

¹²⁷ *Uo.*, 218.

¹²⁸ *Uo.*, 220.

¹²⁹ SZABÓ Dezső, *Tomba László: Éjszakai szél*, Élet és Irodalom, 1923/7–8., 87.

3. „Közös kincs”.

Fejezetek Tompa László kéziratos levélhagyatékából

„E bús kor bősei ők mind, gyér mécsek az éjben —
De egy itt, más ott, szanaszét mind több jelenik meg,
Több, s több kicsi láng, míg fényük egybeverődik,
S ráfénylik a jókora, kik akkor látni fognak,
S meglátván egymást, hogy: vannak, s mily sokaságban,
Örömmre gyúlnak, s egyszerre az éjben (a mélyben)
— Mint katakombákból — fölzendül a lélek...”

(Tompa László: *Bús csillagon*)¹³⁰

3. 1. „Titkos lánc nyúl át a földön”

Gondolattörédek és feljegyzések Tompa László levelezéséről

Egy levelezés története mindig bűvópatakként van jelen az irodalom karszterdejében. Ahogy a karsztvidékek e különleges vízfolyásai hol megcsillanó, hol el-tűnő, látható-láthatatlan szálaikkal átszövik és alakítják a táj rajzolatát, úgy írják, úgy formálják (át) az irodalomtörténet szűkebb-tágabb repedésekkkel, kanyargó, titkos járatokkal tarkított karsztrendszerét a költők és írók levelezései. E levelezések valóban bűvópatakok: az alkotók között létrejövő szellemi párbeszéd hol látható, hol láthatatlan »ezüstszalagjai«.¹³¹

„Íróemberek barátságának, korok szellemiségének, lelkületének vallomásos dokumentumai a levelek. Irodalmunkban alapozó és megkerülhetetlen hagyománya van ennek a sajátos, építő erejű megnyilatkozásnak.”¹³² E hagyományhoz hűen a helikoni költők erdélyi hegyei közt is gyakran vitt leveleket a posta, melyeket ma már csupán egy-egy eldugottabb hagyaték „barlangja” őriz. Ezeknek a levelezéseknek a feldolgozása irodalomtörténeti esély, hiszen hű tanúságtevőként beszélhetnek Tompa László kortársaival való, részben személyes, meghitt és baráti, részben szakmai-szellemi kapcsolatáról. Segítségükkel kirajzolódhat előtünk költőbarátságok története, a levélszövegek pedig akár irodalomtörténeti jelentőségű összefüggésekre is rávilágíthatnak. A levél ugyanis „mint önálló kis-prózai műfaj, [...] az írásban terjedő irodalom legelső korszakától kezdve sem kizárólag személyes információkat tartalmazott: [...] a magánélet mellett tudósi-

¹³⁰ TOMPA László, *Bús csillagon* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 203–204.

¹³¹ TOMPA Zsófia, *Bűvópatak víze csillan: Szabó Lőrinc ez idáig rejtőzködő, [első fennmaradt] levele Babits Mihályhoz*, Irodalomismeret, 2011/4, 101.

¹³² NAGY Pál, *Egy barátság dokumentumai: Tamási Áron levelei Tompa Lászlóhoz*, Hittel, 2005/9, 52.

tott a nagyobb közösség életéről, a közélet kiegészítője és ismeretforrása lett.”¹³³ Ennek okán pedig egy költő levelezése nem csupán „belső ügy” (még ha első-sorban az is), hanem „közügy”.

„Ahogy Ágoston mondja — az emlékezés nem más, mint maga a lélek”¹³⁴, és akire emlékezünk, ő valamiképp mindig arccal szemközt áll velünk.¹³⁵ Az idézett levelek egy-egy meghittebb emberi kapcsolat dokumentumai: finomítják, árnyalják a Tompa Lászlóról alkotott képet, megmutatva egy a kortársak visszaemlékezései szerint is befelé forduló, hallgatag, nehezen nyíló ember belső gazdagságát, lelki minőségét. Irodalomtörténeti „hasznosságuk” mellett Tompa László levelezése az emberi kapcsolatok titokzatos világába kalauzol: a szeretet területére, ahová csak nagy tisztelettel lehet belépni, hiszen enélkül a tudomány is csupán zengő érc vagy pengő cimbalom.

Milyen furcsa füstünk árnya
a túlsó tető haván:
mintha távol emlék szállna
rokon szívbe tétován.
Ki gondolhat ránk e csöndben,
míg körülvattáz a hó?
Titkos lánc nyúl át a földön
összekötve aki jó.

(Babits Mihály: *Halavány téli rajz*)¹³⁶

E költőket, írókat összekötő *titkos lánc* néhány szálát szeretném megmutatni, nem felfejtve e szálakat, csupán utalni létezésükre — életutak és életművek egymáshoz kötődésének irodalomtörténetünket és a Tompa-portrét gazdagító valóságára, melyek akár hatástörténeti összefüggésekre is fényt vethetnek. Levélhagyatékának tanúsága szerint ugyanis Tompa kapcsolatban állt kora jelentős erdélyi

¹³³ SIPOS Lajos, *A levélíró Babits Mihály = Babits Mihály levelezése (1890–1906)*, szerk. S. L., Bp., Historia Litteraria Alapítvány — Korona, 1998, 319–340.

¹³⁴ Szent Ágoston szavait idézi: BENEY Zsuzsa, *Az emlékezés lelke = B. Zs., Möbius-szalag*, Bp., Vigilia, 2006, 159.

¹³⁵ „Ami bennem lélek, veletek megy, ott fog köztetek lenni mindig. Megtalálsz virágaid között, mikor elhervadnak, megtalálsz a falevélben, mikor lehull, meghallasz az esti harangszóban, mikor elenyészik, s mikor megemlékezel rólam, mindig arccal szemközt fogok veled állani.” (Jókai Mór sírfelirata a Fiumei úti sírkertben)

¹³⁶ BABITS Mihály, *Halavány téli rajz* = B. M., *Összegyűjtött versei*, szerk. KELEVÉZ Ágnes, Bp., Osiris, 347–348. A Babits-vers idézett sorai a Tompa-líra legkedveltebb képeire emlékeztetnek: hegytetőre, óra, csöndre, magányra. (Szeretném köszönetemet kifejezni G. Tóth Franciskának, az esztergomi Babits Mihály Emlékház irodalmi muzeológusának, aki felhívta figyelmemet e Babits-vers szépségére.)

lyi alkotóival és szellemi embereivel.¹³⁷ Levélhagyatéka építő erejű megnyilatkozások eddig még feltáratlan kincseit őrzi: közös kincseinket.

Tompa László több száz tételes levélhagyatéka szinte teljességgel feldolgozatlan. Az ismertebb helikonisták gyűjteményes levelezéskötetei közlik ugyan néhány levelét (ilyen kötet például Kós Károly levelezése¹³⁸ vagy Benedek Elek irodalmi levelezése¹³⁹), de azok a kapcsolatok, amelyek egy-egy szerzőtárs egymással váltott leveleiből kirajzolódhatnak, lényegében feltáratlanok. A közelmúltban történtek szép és igényes törekvések helikoni költőtársak levelezéseinek kiadására: ilyen az Áprily Lajos és Reményik Sándor levelezését felmutató *Rokon álmok*

¹³⁷ Kicsi Antal katalógusát bibliográfiai adatai alapján. Antalffy Endre (1), Áprily Lajos (46), Aszódy János (1), Asztalos István (1), Babits Mihály (1), Baksai Mária (2), Balázs Ferenc (1), Balogh Edgár (6), Bánffy Miklós (1), Bárd Oszkár (4), Benedek Elek (19), Benedek Marcell (10), Berde Mária (80), Csanády György (1), Császár Károly (10), Demeter Gyula (1), Dezső Miklós (6), Dienes László (2), Dsida Jenő (6), Endre Károly (4), Finta Zoltán (3), Farkas Gyula (2), Földessy Gyula (3), Gaál Gábor (6), Gagyai László (4), Gálfalvi Zsolt (5), Geley Mária (1), Gulácsy Irén (3), Gyallay Domokos (11), György Dénes (14), György Lajos (4), Hajdú Dénes (1), Hajdu Győző (28), Hajdu Zoltán (1), Halász Anna (1), Hankiss János (1), Hegedüs Nándor (1), Hegyi Ilona (18), Holló Ernő (10), Horváth István (3), Illés Endre (2), Illyés Gyula (1), Ikafalvi Dienes Jenő (2), Jancsik Pál (2), Jancsó Béla (1), Jékely Zoltán (1), Járosi Andor (1), Kacsó Sándor (7), Kacsó Sándorné (1), Kántor József (1), Karácsony Benő (1), Kedves András (1), Kemény János (19), Kéki Béla (1), Kiss Jenő (1), Kiss Ferenc (1), Kós Károly (15), Kovács György (17), Kovács László (154), Krenner Miklós (1), Kuncz Aladár (15), Létay Lajos (1), Lestyán Sándor (1), Maksay Albert (1), Marosi Péter (9), Méliusz József (2), Molnár Sándor (1), Molter Károly (38), Nagy Dániel (1), Nagy Emma (9), (Zsögödi) Nagy Imre (19), Németh László (1), Nyirő József (4), Osvát Kálmán (13), Paál Árpád (3), Papp Ferenc (1), Reinel János (4), Reményik Sándor (36), Schöpflin Aladár (1), Sényi László (29), Sipos Domokos (23), Sóni Pál (1), Sütő András (2), Steiner Klára (1), Szabó Dezső (1), Szász János (1), Szabédi László (2), Székely János (4), Szemlér Ferenc (4), Szentimrei Jenő (52), Szíj Gábor (1), Szini Lajos (42), Szombati-Szabó István (9), Szűcs László (5), Tabéry Géza (2), Tamási Áron (22), Táray Ferenc (4), Tavasz Sándor (1), Vajda Béla (1), Várkonyi Nándor (2), Vásárhelyi Z. Emil (2), Vita Zsigmond (10), Walter Gyula (40), Zágoni Dezső (1), Zárug József (1). Bibliográfiájában Kicsi Antal megjegyzi, hogy „a munkám készültékor még rendezetlen anyagban”. Az anyag rendezését és digitalizálását megkezdtém. Nagy hiátus a levelezésben, hogy felkutatatlanok a Tompa László által írt levelek. Kicsi Antal monográfiája írásakor csupán néhány Tompa-level létezését regisztrálta (esetleg ezek másodlatban maradhattak meg a Tompa-családnál, hiszen Kicsi Antal megjegyzi, hogy a fenti és az alábbi leveleket is „a költő gyermekeinek köszönhetően volt alkalma tanulmányozni”): Benedek Elekhez (2), Birró Gabriellához (3), Gaál Gáborhoz (2), Hajdu Győzőhöz (1), Kacsó Sándorhoz (1), Kiss Jenőhöz (1), Kovács Lászlóhoz (1), Molter Károlyhoz (1), Sényi Lászlóhoz (8).

¹³⁸ *Kós Károly levelezése*, szerk. SAS Péter, Bp., Mundus, 2003.

¹³⁹ *Benedek Elek irodalmi levelezése 1921–1929*, szerk. SZABÓ Zsolt, Bukarest, Kriterion, 1979.

*álmódója*¹⁴⁰ vagy a Reményik Sándor és a Tompához hasonlóan szintén feledésbe merülő nevű erdélyi helikoni lírikus, Olosz Lajos levelezését feltáró *Félig élt élet*¹⁴¹ című kötet. Hasonló jellegű kötetek kiadására lehetne kísérletet tenni többek között Áprily Lajos és Tompa László, vagy Berde Mária és Tompa László viszonylag sok, kölcsönös levélváltásból álló levelezése kapcsán — és érdemes lehet fontolóra venni egy Tompa László levelezését egybegyűjtő kötet kiadását is.

Egy ilyen lehetséges kötetből mutatok meg mozaikokat az alábbi néhány fejezet vázlat szerű feljegyzéseiben. Kiemelt helyet tölt be ugyanis a levélhagyatékban Tompa László az idős Benedek Elekkel, a vele egykorú és sokáig egy sorsú Áprily Lajossal, valamint az ifjú Tamási Áronnal folytatott levelezése, továbbá nagy számukra és gazdag tartalmukra való tekintettel a női költőtárral, Berde Máriával váltott levelek.

3. 2. „Édes poéta-öcsém!” Benedek Elek levelei Tompa Lászlóhoz

Megható az az írás, melyet a tanulmányait egykor Székelyudvarhelyen végző Benedek Elek küldött Tompának nem sokkal azután, hogy élete egykori színterén ünnepelték a nyolcvanöt éves mesemondó „nagyapót”, kinek nevétől gyermekkorunkban talán mindnyájan megérintődtünk. Hiszen a Trianon utáni „nagy hazatérő, [...] Elek apó sugárzó alakja ott van a magyar nép és más népek meséivel Andersen és a Grimm testvérek mellett.”¹⁴² Benedek Elek: „a köztiszteltnek örvendő idős író éppen akkor tért haza szülőföldjére, amikor mások kétszáz ezres tömegben hagyták el Erdélyt.”¹⁴³

„Most, hogy egy hosszú pálya utolsó állomása felé közeledem, sűrűn van részem ünneplésben (Budapesttől Csíkszeredáig meg vissza), de, úgy-e, természetes, hogy gyermekkorom tündérvárosa van legközelebb a szívemhez. [...]

Három év folyamán harmadszor mutattam fehér hajamat a tündérvárosnak, s mindaháromszor az volt az érzésem, hogy a tündérváros az én édes anyám, aki végtelen szeretettel öleli keblére fehér haju fiát. Ezt a fehér haju fiút a Sors mesze földre vetette egykor, s most fehér hajjal, de ifju szívvel vissza-visszatér, hogy könnyeit (örömmek és bánatnak könnyeit) elsírja az édesanya keblén. [...]

¹⁴⁰ *Rokon álmok álmódója: Áprily Lajos és Reményik Sándor levelezése 1920–1941*, szerk. LIKTOR Katalin, Petőfi Irodalmi Múzeum — Polis, Bp. — Kolozsvár, 2014.

¹⁴¹ *Félig élt élet: Olosz Lajos és Reményik Sándor levelezése 1912–1940*, szerk. KIS OLOSZ Klára, Polis, Kolozsvár, 2003.

¹⁴² HEGEDŰS Imre János, *Válaszúton: Kuncz Aladáról*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1154-valaszutakon-kuncz-aladarrol.html#.VOSjECzRmyM>.

¹⁴³ CSEKE Péter, *A Tizenegyek és a székely írófiak*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/956-a-tizenegyek-es-a-szekely-irofiak.html#.VN7-rSzRmyM>.

Ó, de szép este volt [...], édes poéta öcsém! [...] meleg szavakkal rótt köszöntőkkel csillogtatták meg szememben Isten egyik legnagyobb áldását: a könnyet. S hogy megmutatták az utat, ha enélkül is nem tudnám, merre kell haladnom — a gyermekek: Erre, nagyapó, erre! Meséljen nekünk! [...]

És tudod-e, édes poéta öcsém, mi szerezte szívemnek a legnagyobb örömet ezen a szép estén? Az, hogy nagyanyóka tanúja volt, mily nagy szeretet veszi körül nagyapókat. Mert ti most nagyanyókában egy ritka írófeleséget láttatok: ő minden alkalmat kerülve került, ahol az urát ünnepelték, nehogy azt higgye valaki, ő is részt kíván az ünnepeltetésből. [...] Ő azok közé az asszonyok közé tartozik, aki azt hiszi: missziójának egy részét befejezte azzal, mikor hat derék gyereket fölnevelt, most már csak egy fő gondja van: hogy urának a gondolatát is ellesse, s ne engedje megzavartatni, amikor íróasztala mellett ül...

Mondjam-e, édes poéta öcsém, hogy nagyanyóka ritkán volt oly boldog, mint vasárnap este? Mert mostanában sok diadalkaput emelnek, de mindezek elhalványodnak ama diadalkapuk mellett, amelyeket lelki szemeim virágokból összefonódva láttak lebegni két fehér haju fej fölött, a tündérvárostól a tündérkertig. [...]

Szeretettel:
Benedek Elek¹⁴⁴

Benedek Elek Tompa Lászlónak küldött tizenkilenc levele értékes, meleg háttérfénye lehet annak a korszaknak, amelynek asztalánál a fiatalabb nemzedékek vívták harcaikat.

3. 3. „Van közöttünk valami telepatikus összeköttetés” Áprily Lajos levelei Tompa Lászlóhoz

Különösen értékes Áprily Lajos és Tompa László levelezése is, Áprily első levelével, melyet a költőtárs akkor még Jékely Lajosként írt a nagyenyedi csendből, 1923-ban. Áprily és Tompa nem csupán azáltal kapcsolódtak egymáshoz, hogy lírájukban mindketten a „tájtranszszilvanizmus” hangján szólaltak meg: a köztük lévő szellemi, lelki „összeköttetés”-nek leveleik és egymásnak ajánlott verseik¹⁴⁵ is tanúságtevői — kapcsolatuk, levelezésük mélyebb megismerése pedig talán a(z erdélyi) magyar irodalom történetének egyik szép költőbarátságára vethetne fényt.

„Kedves jó Tompa László!

¹⁴⁴ Benedek Elek levele Tompa Lászlónak (Kisbacon, 1926. jún. 1.), HRM-TLH, A levél lelohelye, 7688/398.

¹⁴⁵ Áprily *A podságai forrás*, Tompa az *Őszi üdvözlét* című versét ajánlotta költőtársának. (ÁPRILY Lajos, *A podságai forrás* = Á. L. *Őszes költeményei*, Bp., Osiris, 2006.; TOMPA László, *Őszi üdvözlét* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 183.)

Haáz Rudi kérdezte tőlem egyszer: ismered-e Tomba Lászlót? »Sohasem találkoztam, nem is leveleztem vele, de mindig éreztem, hogy van közöttünk valami telepatikus összeköttetés.«

Köszönöm, hogy a levele most igazolja az én sokszor szinte babonás erejű érzésemet. [...]

Melancholia és musicalitás: így határozta meg valamikor a magam számára a rokonságunk legerősebb vonásait. [...]

Ma már nem férne el egy levélben, ha felsorakoztatnám mindazokat a pontokat, amelyekeken én a lelki berendezettségünk, s a sorsunk hasonlóságát érzem. „Elkésztett lovas” módjára történt elindulásunk, idegenkedésünk a spontán megnyilatkozásoktól és a harckeveréstől.

Én sem írtam; olykor szinte dacosan jól esett a tudat, hogy „sziklavárák” módjára barátságos farkasszemét nézünk egymással, s mind a ketten sejtjük talán, hogy egyszer magától megéri a helyzet a megismerkedésre. [...]

Egyre nagyon kérem: szálljon ki nálunk átutazóban. [...] Enyeden, s szerezze meg nekem ilyen módon a rég várt találkozás alkalmát.

Szeretettel köszönti:
Jékely Lajos¹⁴⁶

Néhány további, értékes és izgalmas levélrészlet Áprily Lajos Tomba Lászlóhoz írt leveleiből:

„Kedves jó Tomba László!

Megvártam ezt a fénykép-másolatot, hogy kedves amateur képét viszonzni tudjam. [...]

A fénykép arcvonásai [ti. a Tomba által küldött képé] egészen újak voltak; a versek: régi ismerősöm.”

* * *

„Kis önképzőkörünk egyik közelebbi gyűlésén, melyen a fent említett okból nem lehettem* jelen, egyik jobb diákom tanulmány alakjában foglalkozott Tomba L. költészetével.

* Itt nagy meglepetésre betoppant Osvát Kálmán, s félbe kellett szakítanom a levélírást.”¹⁴⁷

¹⁴⁶ Áprily Lajos levele Tomba Lászlónak (Nagyenyed, 1923. ápr. 28.). A levél lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tomba László Hagyaték: 7688/345.)

¹⁴⁷ Áprily Lajos levele Tomba Lászlónak (Nagyenyed, 1923. dec. 19.). A levél lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tomba László Hagyaték: 7688/345.)

* * *

„Dijonba megyek, francia egyetemi tanfolyamra. 1909-ben egyszer jártam már arra nagyon fiatalon és romantikus tervszerűtlenséggel; most kedvvel vállalt, komoly munkára megyek ki, sokkal több ember-ismerettel, egészen átalakulva.”

* * *

„Kedves Barátom!

Örömmel s a felszabadulás hálájával adom vissza a tegezõ megszólítást. Magam is úgy érzem, hogy ideje volna közelebb kerülnünk egymáshoz.”¹⁴⁸

Tompa László és Áprily Lajos élő szellemi kapcsolatának és egymáshoz közelebb kerülésének nem csupán levelezésükben, hanem költészetükben is megtekinthetjük bizonyítékait. Túl azon, hogy Áprily is mélyen kötődött a Tompa László életét csillogó ezüstszálként átfűző folyóhoz, a Küküllőhöz — ennek tanúbizonyossága Áprily Lajos *Ének a Küküllőhöz* című verse —, konkrétan egymásnak is írtak, ajánlottak verseket: Tompa a *Régi út porában*, Áprily pedig *A podságai forrás* című versét ajánlotta költőtársának.

A podságai forrás

Tompa Lászlónak

Ott él vöröslő sziklafényben:
örökre sajnó sziklaseb.
Erdők csillagmohos csodája
sohase volt rejtelmesebb.

(Dárdájával tán itt kutatta
a föld szívét egy ós titán
s a bűn helyén bilincses átok
maradt a bõsz döfés után:)

Vize egy zengõ pillanatra
a fényre néha felbuzog —
de börtönébe visszarejtik
az alvilági mágusok...

Szeretnék Podságára menni,
mikor a nyár nagyon nevet.

¹⁴⁸ Áprily Lajos levele Tompa Lászlónak (Nagyenyed, 1924. máj. 12.). A levél lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László Hagyaték: 7688/345.)

Patak-parton meglátogatnám
titokzatos testvéremet.

Pihentető kövére dülve
várnám, míg jó a szent varázs
s a rejtett földalatti jelre
felcseng a boldog buggyanás.

Meghallgatnám a vallomását,
a vívódást, amely örök.
S magam sorsát is szánva szánám,
ha börtönözve bús s hörög.

Régi út porában

*Énekeltem a keresztúr-betfalvi úton
egy májusi délelőtt 1925-ben és szeretettel
ajánlom testvéremnek: Áprily Lajosnak*

Tavaszi égen
Fellegfodorkák — —
Játékos szellők
Erre sodorták.

Egy ily szelecske
Most port kavargat —
Meg-megszikrázik
Közte a felszállt
Hajnali harmat.

[...]

Most rigó rikkant —
S rikkantok én is!

[...]

S nézem: ni, mind itt
A régi fecskék —
Vagy unokáik —

S már tudom: ez, ez
A végtelenség!

Helyettem is, ha
Magam kidőltem —:
Fiam, unokám
Már ott a körben!

S így láncolódik
Szemből-szem szembe...
S lánc nő, tánc lüktet,
Meg sem pihenve.

Az életet hát
Én is mit bánám?! —
Van egy-egy nótám —
S tudom: olyan is
Akad, ki vár rám.

S ha nem? Legyen: nem! —
Úgyis jó mennem —

Betfalvi úton Napfényörömben.	Dícsért, gyalázott, Visszás világot!
Mennem, csak mennem — Míg lassan, lépve, Megtérek ismét Anyám elébe.	S szólhatok majd, ha Érzem a véget: Csak verj le, s áradj Rajtam át, zúgva, Mély tenger, élet!
S kezére hullok: — Légy százszor áldott: Láthattam ezt a	Végtelen élet!

Mindkét versben megtalálhatjuk, megérezhetjük a költőtárs poézisének jellegzetes karakterét, tipikus képeit, verseinek zeneiségét.

Az egymáshoz szóló leveleken és az egymásnak ajánlott verseken túl pedig tanulmányok és kritikák is összefűzik a két költő életművét. Az *Esti párbeszéd*ről gondolkodván például így jellemzi Áprily költészetét Tompa László:

„...halálos biztonsággal célba találó szavak, élesen kontúrozott, s mégis messze nyúló távlatokat mutató képek nem csak elvétele, itt-ott bukkannak elő strófáiból. Szinte minden strófája ilyen: bevezetett, finom műalkotás. [...] Ha a vers művészi korrektségéről, ideális formai bevezettségéről beszélnek, beleértik ebbe rendszert a szavak, sorok zeneiségét is. Az Áprily-versekben azonban ez külön is méltó a megemlézésre. Tiszta és tömören kifejező szavaiból valami csodálatosan édes kantiléna árad.”¹⁴⁹

Lírájuk lehetséges kapcsolatára pedig, miként azt a következő idézetek is bizonyítják, kortársaik is felfigyeltek:

„Tompa László *Minden fény búnytán* című költeménye „ráüt Áprily híres *Most szőlj, rigó!* című versének hangulatára, fiatalság-siratására.”¹⁵⁰

A *Havasi tájékon* két versében „Tompa az Áprily Lajos régiójában jár, — de egészen a maga lábán.”¹⁵¹

¹⁴⁹ TOMPA László, *Áprily Lajos: Esti párbeszéd*, Pásztortűz, 1923/30.

¹⁵⁰ MOLTER Károly, *Hol vagy, ember?*, Erdélyi Helikon, 1940/7, 474.

¹⁵¹ REMÉNYIK Sándor, *Tompa László: Éjszakai szél*, Pásztortűz, 1923/23, 772.

3. 4. „Fájna, ha Neked nem tetszenék!” Tamási Áron levelei Tompa Lászlóhoz

„Elek nagyapó” és a költőtárs Áprily Lajos levelei mellett érzékeny lelki és szellemi kapcsolatról tesznek tanúságot Tamási Áronnak, a *Lófűrösztés* fiatal „Áron”-jának — akit az *Este egy székelly festőnél* zárlatában Tompa „ifjabb testvérének” s „fiának” nevezett — Tompa Lászlóhoz írt levelei is.

„Kedves Laci,

hetek óta készülök levelet írni Neked. Nem múlik el nap, hogy Te és házad, örömmel és kedvességgel tele lévő házad eszembe ne jutna. Nem tudom, hogy vagytok, s nem tudom: hogy gondoltok rám, de hinni szeretném, hogy azzal a szeretettel, amellyel engemet [...] fogadtatok. [...] Nyugtalan vagyok. Félek, hogy tudatomon és akaratomon kívül valamivel megbántottalak. Marosvécsen sem lehettem úgy Veled, ahogy szerettem volna. A hazautazásom éppen úgy történt, hogy nem láthattalak.

Nem hiszem azonban, hogy ezek bánatának Téged.

Nagyon kérek, ne neheztelj rám, amiért ilyen furcsán, nyugtalanul írok. Elégé ragaszkodom Hozzád ahhoz, és eléggé bízom Benned ahhoz, hogy [...] a könyvemről [...] nem írtatok semmit a Székely Közéletben. [...] Nem az fáj, hogy nem írtál oda, hanem az fájna, ha tényleg volna közöttünk olyan ok, amely miatt ne írhatnál. Nekem igazán nem hiányzik a „kiszervezés”, de nagyon jól esne és megnyugtató, ha megírnád nekem, hogy nem haragszol. [...] fájna, ha Neked nem tetszenék.

Természetesen, ha szabad ezt megtennem, arra kérek, hogy a lapba ne is írd semmit velem vonatkozásban, de igen hálásan venném, ha nekem írnál, ide egy levelet. Te már tapasztaltabb, higgadtabb vagy: végy úgy engemet, ahogy vagyok: rajongásommal, nyugtalankodásommal, szeretetemmel.

Egy hét óta itt vagyok Elek bácsiéknál. Hívtak, jól érzem magamat, dolgozom nagyon, és készülök új könyvet írni. [...] Kedves Feleséged hogy van? Meleg vendégszeretetére sokat gondolok, és hálás csókjaimat küldöm neki. Téged őszinte szeretettel és rajongással ölel:

Tamási Áron”¹⁵²

Az alábbiakban egy csokorba összegyűjtve, de nem összefűzve közlök néhány figyelemre méltó mozzanatot Tompa László és Tamási Áron kapcsolatából. A kapcsolat Tompa „szemszögéből” való¹⁵³, elemző bemutatása természetesen még további kutatásokat igényel.

¹⁵² Tamási Áron levele Tompa Lászlónak (Kisbacon, 1928. szept. 23.), [kézirat], HRM-TLH, 7688/313.

¹⁵³ A „szemszögéből való” kifejezés használatával nem az objektív hiányára kívánok utalni, hanem arra a tényre, hogy a Tamási Áron levelezését gondozó és közre bocsátó

Tamási Áron is közreműködött abban, hogy munkásságának gyümölcsként Tompa László 1929-ben elnyerte az *Erdélyi Helikon* Kemény János-nagydíját.

Az író így dedikálta a költőnek a *Jégtörő Mátyás* egyik példányát: „Tompa Lászlónak, társamnak és barátomnak” — az *Ábel Amerikában*-t pedig a következőképpen: „Tompa Lászlónak, a székely hegyek és az emberi időjárás rokonának, barátsággal adja: Tamási Áron”¹⁵⁴.

Érdekesség, hogy a székelyudvarhelyi Tompa László Általános Iskola a Farkaslaka felé vezető udvarhelyi utcában, a Tamási Áron utca 19. alatt található — Szigetszentmiklóson pedig egymás mellett fekszik a Tompa László és a Tamási Áron utca.

Tamási Tompa iránti tiszteletét kifejező szavai:

Azoknak adódik csend és alkalom a versírásra, akiknek a versei az ő derekáig sem érnek!¹⁵⁵

Németh László esszébe hajló sorai a Tompa- és a Tamási-sors és alkotáslélektan, valamint a két alkotó művészete kapcsán:

Tompa az öregebb, a végzet teljhatalma alól szól, Tamási a kidaloló, aki meg tudta törni a végzetet. Olyanféle nemzedékkülönbség ez, amilyen a görög mitológiában választja el a titánokat s az isteneket. Tompa belesulykolódott ebbe az el-kárhozott tájba, színei sötét héjak és kopár sziklák burkában maradtak, lehetőségei belérévedtek vagy körékeményedtek. Tamásinak adatott, ami a kérget megpatintja s a rejtett nedvekből csinál a tar valóságnak virággúnyát. A két ember igen kevésbé hasonlít, de valahogy kiegészíti egymást. Tamási hódító, varázslatos lénye mögé oda kell képzelni ezt a tragikus, lenyűgözött alakot; Tompa fájalmát pedig nem lehet megérteni a tavasz nélkül, mely őt is szagatta, s Áronban kivirágzott.¹⁵⁶

Izgalmas volna feltárni a rendelkezésünkre álló dokumentumok — levelek (nem csupán az egymásnak, hanem az egymásról írt levelek!), a másik munkásságáról írt kritikák, visszaemlékezések, dedikációk, egymásra tett versbéli és prózai utalások — segítségével kapcsolatuk teljes (lehetségesen teljes) történetét. Mivel a két alkotó ugyanannak a földnek a szülötte, de két különböző nemzedékhez

Nagy Pál munkáiban természetesen már több ponton érintette a két alkotó barátságát. (NAGY Pál, *Egy barátság dokumentumai: Tamási Áron levelei Tompa Lászlóhoz*, Hítel, 2005/9, 52–67.; TAMÁSI Áron, *Ölő szeretettel: Válogatott irodalmi levelek*, szerk. NAGY Pál, [Bp.], Palatinus, 2008.)

¹⁵⁴ A könyvbejegyzésről készült felvételt tanulmányom **2. mellékletében** közlöm.

¹⁵⁵ TAMÁSI Áron, *Tompa Lászlónál = Szellemi őrég: Esszék, cikkek, útirajzok 1936–1965*, szerk. NAGY Pál, Bp., Palatinus, 2001, 330.

¹⁵⁶ NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskötetéről*, Híd, 1940. nov. 22., 13–14.

tartozik, fontos irodalomtörténeti értékeket rejthet és vonatkozásokat tárhat fel e kapcsolat a kezdeti konfliktusoktól¹⁵⁷ — hiszen „a nemzedéki különbségek és ellentétek természetszerű jelenlétével, [...] feszítő erejével minden korban számolnunk kell”¹⁵⁸ — az elmélyült megbecsülésig, támogatásig és tiszteletig.

Tomba László és Tamási Áron barátságának „Barátságuk szilárd talaja a közös szülőföld, a hargitai székely világ; Farkaslaka és Székelyudvarhely úgyszólván szomszédai egymásnak”¹⁵⁹ — ahogy a szülőföld emberi kapcsolatok szilárd talaja, úgy szilárd talaja versnek és prózának is.

„Az udvarhelyi magányában élő Tomba László számára Tamási Áron levelei bizonyos mértékben az erdélyi irodalom vérkeringésébe való bekapcsolódást, a tájékozódást, a nélkülözhetetlen eszmecsere lehetőségét is jelentették”¹⁶⁰ — ez egy Tamási-kutató szemszögéből megfogalmazódott gondolat. Az első levélváltások ugyanis éppen arról tanúskodnak, hogy kezdetben az egy nemzedékkel idősebb Tomba jelentett Tamási számára egyfajta szellemi forrást, s hogy maga Tomba is részt vesz (lelki értelemben mindenképpen) Tamási irodalomba kapcsolásában: ezt példázzák a Tamási nevét fényezve (e szót nem ironikus jelentésben értve) említő versek is: a *Lófiüröszítés* és az *Este egy székely festőnél*.

A kapcsolatukról alkotott kép mélyítését, árnyalását szolgálná egy Tomba László (válasz)leveleivel gazdagított gyűjtemény, ám sajnos ezek a levelek „egyelőre ismeretlen helyen lappanganak, ha valamiképpen meg nem semmisültek”¹⁶¹.

¹⁵⁷ „Hát az Antológiánk, bizon, jobb is lehetett volna. Egyik-másik kritikus meg is seprűzött jól. S Berde Mária és Tomba László nekem még a seprű nyelit is odafordították. Mert azt mondják rólam, hogy csupán *ügyes »másoló«* vagyok. Jól van. Én eddigelé annál több bajt láttam, semhogy egy kicsi kritikától valami likba bébujjak. Majtég leszen más beszéd is, ha megérdemlem.” (*Tamási Áron levele Benedek Elekhez* (New York, 1923. nov. 12.) = TAMÁSI, *Ölélő szeretettel...*, i. m., 21.); „Tomba László hosszú, gúnyos és tiszteletre utasító levelet írt nekem, mire megírtam neki, hogy azt a hangot, ami náluk tanár és tanuló közt szokás, már némi esztendőkkal ezelőtt elhagytam az udvarhelyi gimnáziumban, s egyébként is megmondtam lezáró véleményemet, mert a magam szent meggyőződését még a Kicsi Jézusnak is megmondom, s holmi atyáskodó irodalmi tanároktól, míg erőmet tudom, nem rettegek. Mert én művészetet vallok s nem Ferenc Jóska módjára kiszabott irodalmat.” (*Tamási Áron levele Jancsó Bélának* (Welch, 1924. márc. 7.) = TAMÁSI, *Ölélő szeretettel...*, i. m., 29.)

¹⁵⁸ CSEKE Péter, *Nemzedéki értékhorizontok drámája: Az Erdélyi Fialatok és a Hítel konfrontációi 1935 és 1940 között* = CS. P., *Erdélyi értékhorizontok: Újabb eszmetörténeti tanulmányok*, Bp., Magyar Napló, 2015.

¹⁵⁹ NAGY Pál, *Egy barátság dokumentumai...*, i. m., 52.

¹⁶⁰ *Uo.*

¹⁶¹ *Uo.*

3. 5. „Ismét magához fordulok, édes Laci!” Berde Mária levelei Tompa Lászlóhoz

Berde Mária nevét — Tompa Lászlóéhoz hasonlóan — feledni kezdi lassan az irodalmi emlékezet. Eredendően az ő nevéhez fűződik, ám nagyon hamar önálló fogalommá vált az erdélyi író hivatásának tisztázó megvitatását célzó an-kétjának címe: *Vallani és vállalni*.¹⁶²

Tompa László kéziratos hagyatéka nyolcvan levelet őriz Berde Máriától. E nagy szám is jelzi, hogy e levelek egy szellemi síkon nyíltabb és szorosabb kapcsolat rezdüléseit őrzik. Az alábbiakban egy csokorba összegyűjtve, de nem összefűzve közlök néhány figyelemre méltó mozzanatot Tompa László és Berde Mária levelezése és szellemi kapcsolata kapcsán. E kapcsolat elemző bemutatása azonban természetesen még további kutatásokat igényel.

Az Áprilyval való barátságához, lelki-szellemi párbeszédhez hasonlóan Berde és Tompa is kölcsönösen ajánlották egymásnak verseiket: Berde Mária többek

¹⁶² Az erdélyi magyar író tíz éve „jó messze megy témáért és azóta — tíz éve — folyton meg-megtér a multba, mint terméketlen hegyek lakója búzájáért a síkságra. [...] Aki ma tolat fog, az mondani akar valamit a mesén felül is. Ez a külön mondanivaló kétféle: az örök-érvényű emberi igazságnak, vagy a jelenvaló (esetleg efemer) értékű, de ma égetően kimondandó igazságnak tolmácsolása. Az örök mondanivalóknak nem kedvez a mai időjárás. Aki nek kő van a cipőjében, az nem vizsgálja a csillagok utait. [...] De más az: a mi jelenvaló, külön igazságainkat visszacsempészni a multba. Már a nehézség is nagyobb: mert a különleges és csak a mi sorsunkra álló igazság arculatának kevésbé könnyű alteregót keresni a multban — még akkor is, ha a történelem csupa ismétlődés. Az igazság az ily esetben szükséges misztifikációval egyrészt nyer ugyan éppen a misztikum által [...] a betűzve való „ráismerés“ szuggesztív hatásokat válthat ki, de másfelől anakronizmushoz is vezethet, és ami sokkal gyakoribb és veszélyesebb: kiagyaltságokhoz. Ezért az ilyen történeti regény szükséges rossz csupán és nem is igen élnek vele, csak mint az allegóriával: a megszorult, megszorított nemzetek, nemzedékek. Swift a fantasztikumba menekült aktuális mondanivalóival, az erdélyi regényíró a történelemben. Igenis, vannak tehát történelmi regények, amelyek eleven kapcsolatokkal fogóznak a jelenbe, de az olyan írásmű, ahol fordítva: a jelen van átfecsken-dezve a multba, mint valami mesterséges injekció, kezd meggondolkodtatni, elsősorban nem létjogosulatlanságával, hanem aranka-természetével, mert úgy látszik, hogy elnyomja a ma regényének megszületését. Egy német kritikus felkiált: — Hol vannak a kisebbségek életét kifejező irodalmi alkotások? Igen, visszhangozzuk, hol? Minek az avaralatti cserkészés, amikor rakásban rothad el a friss (és a maga mivoltában később soha meg nem írható) regénytárgy mindennapi életünk két oldalán! Tisztán irodalmi nézőpontból pedig nemcsak hogy becsületesebb, de részben könnyebb is volna megfogni a jelenben lüktető s magát felkínáló életet. Csakhogy persze, a könnyebbség pusztán a megalkotás munkájára vonatkozik, viszont kiállani a művünk mellé, a bőrünkremenő igazságaink mellé — vallani és vállalni — ahhoz emeltebb homlok, több mindennel való leszámolás, több mindenre való elkészülés is kell, író és kiadó részéről egyaránt.” (BERDE Mária, *Vallani és vállalni*, Erdélyi Helikon, 1929. okt. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf1387.pdf.)

között az *Esthajnal*¹⁶³, Tompa László pedig az *Ádám kacag?* című versét ajánlotta költőtársának.

Berde Mária: Esthajnal

Tompa Lászlónak

— Lázadatlan sűrű csöndben
Fent a liliomköröndben. —

Már a fények messze vannak,
Már a liliák suhannak.
Már a fák mind feketébe
Öltöztek a zöld helyébe,
Még a hold is — rajta fátyol —
Eltiltott a mosolyától.
Csak a rózsák nem tágítnak,
Fehér lázban világítnak.

— Lázadatlan sűrű csöndben
Fent. És liliomköröndben. —

Mind, mit ígértem magamnak:
Már a fények messze vannak,
Szemhatárom holdas öblét
Fedi fátyol, fedi többjét.
A remények, zöld remények
Színt váltottak mind szegények,
És a gondok mégse bánítnak,
Szárnyra kaptak, légbe szántnak.
Lázadatlan sűrű csöndben
Jó a liliomköröndben.

Jó a fény, mely bucsút vett rég.
Jó a hold, ha nem nevet még.
Jó a lomb, ha zöld helyébe
Gyászt veszen fel halk cserébe.
Jó a gond, ha szárnya támad,
Mint a lenge liliának.

¹⁶³ BERDE Mária, *Esthajnal: Vers Tompa Lászlónak*, Páosztortűz, 1926/18, 409.

Lázadatlan sűrű csöndben
Szép a liliumköröndben.

Szép, ha fények messzemúltán,
Holdvilág fátyolbafúltán,
Lomb előtt, mely színevesztve
Gond alatt, mely szárnyeresztve
Szélt se küldve légbe hintáz —
Este gyúlva, úgy, amint láz,
Rózsa nyúl ki, át az éjen,
Álom gyúl ki, árnyba, mélyen.
Messze izzik, mégse tágít,
S esthajnalkor felvirágozik.

Tompa László

Ádám kacag?

*Ajánlva — s egy versére feleletül is —
Berde Máriának.*

Új lelkű lánya évai nemednek,
Érző, s okos —: oh, tulságos a vád tán,
Hogy rogyástokon csak kacagna Ádám —
Hisz Ádám is folyvást küszködve szenved.
Olykor magán ha keserűt kacag —
Különben oka nincs kacagni ma.
Bár vérzik, s lelke sokszor lankatag:
Harcát magában kell megvívnia!

Mert mindhiába minden áltatás,
S minden síró vágy is haszontalan:
Eggyel sohasem egy-lélek a más,
S ha van is társa —: csak látszatra van!
Ez örök törvény itt az ég alatt —
Nem tehetsz róla, tennél bár nagyot,
Bár tíz körmöddel bontanál falat,
Vagy lenne mód szárny nélkül szállanod!
Egymás szemébe úgy merül szemünk,
Mint egy magunkat tükröző tükörbe, —
Magát imádja társában a törpe,
S a derék, — másként nem is tehetünk!

Gondold el itt vonalak rendjeit
 (Ahány ember), vagy annyi szirtet, dombot — —
 Vonalak egymást nem érinthetik — —
 Csúcshoz csúcs nem tud átjuttatni hangot;
 S ha nagy: még inkább különül borong ott...

Ezt rótták rád is rejtelmes hatalmak — —
 Társtalan társa felhőnek, viharoknak!

A két költő kapcsolatának szorosságát mutatja, hogy Berde több ízben nem vagy nem csupán Tompának írt, hanem feleségének, Tompa Margitnak is. Berde Mária leveleiből sejtéseink lehetnek a Tompa-család hétköznapijairól, nehézségeiről, örömeiről — és az erdélyi magyar irodalmi élet olyan jelentősebb eseményeiről is, melynek a költő maga részese volt (például az Erdélyi Szépművés Céh belüli konfliktusokról).

Azt a szellemi intenzitást figyelve, mellyel leveleiben Berde Mária Tompa László verseiről szól, izgalmas betekintést nyerhetünk a női olvasók Tompa iránti érzéseinek világába is. A rendkívül zárkózott és szemérmes Tompa lírájáról a kortársak hangsúlyozottan férfi költészetként beszéltek: Tompa „férfias és tiszta őszinteséggel”¹⁶⁴ „játszik a férfi-líra húrjain.”¹⁶⁵

Valamikor, talán, világszép asszonyok
 Tünődnek (versemet olvasva) sorsomon —
 Míg most szívem, szegény, oly magában sajog,
 S ha van is vágyam: azt csak nyugúl hurcolom.

— írja Tompa *Erdélyi végzet alatt* című versében. A verseit olvasó asszonyok közül azonban többen már a jelenben válaszoltak neki.

Bíróné Váró Éva

Semmi sem marad...¹⁶⁶

Tompa Lászlónak

Néha mozdul bennem egy hangulat,
 új színt kever, új képeket mutat,

¹⁶⁴ KACSÓ Sándor, *Tompa László = K. S., Írók, írások: Tanulmányok és cikkek*, Bukarest, Irodalmi, 1964, 189.

¹⁶⁵ HAJDU Győző, *Tompa László arcképe = H. Gy., Műhely*, Bukarest, Irodalmi, 1967, 33.

¹⁶⁶ BÍRÓNÉ VÁRÓ Éva, *Semmi sem marad: Vers Tompa Lászlónak*, Pásztortűz, 1939/4–5, 248.

ecsetté lesz kezemben a szó,
s a kép, a kép — nem „tisztavizú tó”.

Jönnek-mennek a sokszínű szavak,
a nyomukban csak a színhalmaz marad,

vonalak és kapkodó, kusza képek, —
a hátuk mögött elsiklik a lényeg.

Míg én a fény és színhatást lesem,
a vers indul zavartan és üresen...

A világító Lélek a szavaktól
olyan messze van, mint a föld a naptól.

S nem marad nekem se fény, se meleg...
Úgy állok itten, mint a kisgyerek,

aki megfogja a napsugarat, —
s mikor szétnyitja fényfogó kezét,
látja, hogy benne semmi sem maradt.

Izgalmas volna feltárni, felkutatni (ha vannak még) ezeket a férfisorson valamiképp enyhíteni vágyó válaszverseket, és megvizsgálni, hogy vajon milyen kölcsönhatásban állnak ezek a Tompa Lászlónak ajánlott „női” versek a „férfias” Tompa-líra motívumaival (liliomokkal, rózsákkal, gondolatjelekkel, versformákkal).

3. 6. „Arra kérlek nagyon, [...] ne feledkezzetek meg róla!” Titkos szálak Babits Mihály, Kuncz Aladár és Tompa László között¹⁶⁷

3. 6. 1. Életrajzi szálak

Tompa László Babits Mihály születése (1883. november 26.) után csupán bő két héttel, 1883. december 14-én látta meg a napvilágot a Hargita megyei Bet-

¹⁶⁷ E fejezet alapjául jelentős részben két, korábban már megjelent tanulmányom szolgál: TOMPA Zsófia, *Babits Mihály „erdélyi irodalom”-képe és a helikoni–transzszilvanista líra (újra)olvasási lehetőségei Tompa László néhány verse alapján = Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Cédrus Művészeti Alapítvány — Napkút Kiadó, 2015, 285–302.; TOMPA Zsófia, „Titkos lánc nyúl át a földön”: *Feljegyzések Babits Mihály és Tompa László kapcsolatáról*, Vár, 2015/1, 58–67.

falván. Míg Babits szülőháza a Séd-patak kanyarulatánál feküdt, addig Tomba László szülőházának kertvégében a Küküllő folydogált.

Muzsikál a napsugár ma s ragyogva tükröz a Séd:
 olyan símán gyűri lejjebb vizei halk hűsét,
 mint titkos mángorlóból gördülne selyem lepedő.
 Kanyarg a mély szakadékban, s locsolja arany csepegő.

(Te se bújhatsz el a naptól, vízmosta vad szakadék:
 zord lelkem is élvez és áld,
 szabad ég! szabad ég!)¹⁶⁸

— írja Babits metaforikus belső megfeleltetést teremtve lelke és a szekszárdi szülőház közelében kanyargó patak között. Az otthonába hazatérő Tomba pedig így vall a Küküllő ölelte kertről, egészen-övének érzett kis folyójáról:

Már tudom én: itt volt a mese-erdő,
 Melyet, bent élve, másfelé kerestem.¹⁶⁹

[...] ez a kis folyóvíz ezüstszalagként fűzi át szülővármegyém hegyek közé szorult, többnyire szűk völgyeit, s úgy látszik, ugyanígy kellett elrendelést szerűen átfűződnie sorsom egyes szakaszain is.¹⁷⁰

A két költő életútjában szintén közös szál, hogy mindketten évtizedeken át, egyazon történelmi-politikai időben az irodalom időtlenségébe és idők felettségébe kapaszkodva szerkesztették mindennapi, virrasztó munkával a rájuk bízott folyóiratot. Tomba László a székelyudvarhelyi *Székely Közélet* szerkesztőjeként dolgozott, ahol a szerkesztéssel járó feladatok mellett a lap *Irodalomtörténeti naptár* című rovatában kritikáival rendszeresen ismertette kora erdélyi magyar irodalmának alkotásait, *könyvről könyvre*. Természetesen Babits és Tomba munkájának nagysága, a *Nyugat* és a *Székely Közélet* irodalmi és irodalomtörténeti értéke semmiképp sem rokonítható egymással — csupán egy halvány, őket összekötő életrajzi szálra, két azonos korú, azonos korban élő ember hasonló szellemi helyzete szerettem volna rámutatni ezzel. E szálaknál azonban léteznek erősebb kötődések is a két költő között.

¹⁶⁸ BABITS Mihály, *Téltó a Séd-pataknál* = B. M., *Összegyűjtött versei, i. m.*, 306.

¹⁶⁹ TOMPA László, *Őszi látogatás Csípkörözsze erdejében* = T. L., *Ne félj!*, Erdélyi Szépművés Céh, Kolozsvár, 1934, 45.

¹⁷⁰ UŐ, *A Küküllő mellett* = *Séta bölcsőbelyem körül: Erdélyi képeskönyv*, szerk. KOVÁCS László, Bp., Révai, 1940, 29.

3. 6. 2. Irodalomtörténeti szálak

A Babits és Tompa közötti valóságosabb kapcsolatokat részben levélhagyatékukban, részben erdélyiségről, erdélyi irodalomról tett vallomásaikban kell keresnünk.

A kortársak visszaemlékezései szerint és a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumban található levélhagyaték alapján elmondható, hogy Tompa László befelé forduló, hallgatag, magától nehezen nyíló és magáról nehezen író ember volt¹⁷¹ — talán hasonló ebben (is) Babits Mihályhoz. A Babits-levelezésben leghangsúlyosabban akkor találkozunk nevével, amikor Kuncz Aladár, a költőhöz a már említett éjszakán váratlan betoppánó, „nevetőszemű fiatal uriember” 1931 februárjában így ír Babits Mihálynak¹⁷²:

Kedves Barátom,

már hosszú ideje készülök írni neked levelet egy ügyben, de sajnos betegségem s mindenféle utazások megfosztottak attól a lehetőségtől, hogy szabad időt találjak e levél megírására. Most írom hát meg, amikor nem tudom, hogy aktualitása nem veszett-e el? Ugyanis arról volna szó, hogy figyelmedet Tompa László barátomra hívjam fel, erre a székelyudvarhelyi, meglehetősen nagy elvonultságában, anyagi és lelki mizériában élő erdélyi lírikusra, akit én nagyon sokra tartok s akiben talán a legtöbb ízt, igazi nedvet találok abból a bizonyos transzilvánisztikus forrásból, amelyet annyszor szeretünk hangoztatni. Azt hiszem, hogy szerencsésebb körülmények között talán egyenes folytatója lehetne annak a népköltészeti zseninek, amely a székely népballadákban mutatkozott. Elismerem, hogy formailag talán nem olyan tökéletes, egyenetlensége mellett is azonban sokszor tud igazán [...] művészettel kifejezni. De azt hiszem, hogy ismered őt verseiből, talán forgattad is költeményeit. [...] Tompa a legszerényebb emberek közzé tartozik s bizonyára nem juttatott el Hozzád hírt nagy anyagi bajairól sem, hacsak valakinek, mint nekem, tőle teljesen függetlenül nem jutott eszébe, hogy felhívja rá figyelmedet. Úgy tudom, hogy Tí az év folyamán is szoktatok kisebb nagyobb Baumgarten-segélyeket kiosztani. Arra kérlek nagyon, hogyha egy ilyen segély kiosztásánál lehetne rá gondolni, akkor ne feledkezzetek meg róla. Mindenképpen

¹⁷¹ Tompa László „töprengő költő, [...] noha részt vesz [...] a transzilvánizmus körüli adáz vitákban, úgy tűnik, csak az összecsapások peremén, roppant magányos.” (VERESS Dániel, *Tompa László = Erdélyi panteon 3.: Művelődéstörténeti vázlatok*, Marosvásárhely, Mentor, 2011, 34.)

¹⁷² E levél átírásánál Babits Mihály levelezése kritikai kiadásainak hagyományát követem (vö. *Babits Mihály levelezése 1916–1918*, szerk. MAJOROS Györgyi, TOMPA Zsófia, TÓTH Máté, Bp., Argumentum, 2011.; *Babits Mihály levelezése 1919–1921*, szerk. MAJOROS Györgyi, TOMPA Zsófia, Bp., Argumentum, 2012.). Köszönettel tartozom Káposztay Jánosnak, a *Babits Mihály levelezése* című kritikai kiadássorozat egyik szerkesztőjének (*Babits Mihály levelezése 1931–1933*, szerk. KÁPOSZTAY János, Bp., Argumentum, [megjelenés előtt]), hogy felhívta figyelmemet e levélre.

jó helyre érkeznek ez a segély, nemcsak betegsége, anyagi bajai miatt, hanem azért is, mert ettől a poétától még sokat lehet várni s tudom, hogy nagyobb koncepciókat forgat elméjében, amelyeket bizonyára megírna és kidolgozna, ha egy kicsit szabadabban fel tudna lélegzeni. Ne haragudj, hogy ilyen kéréssel zavarlak, és szaporítom bizonyára óriási tömkelegét azoknak a leveleknek, melyekben hasonló esetekre hívják fel figyelmedet. De azt hiszem, hogy ez legalábbis itt Erdélyben, egészen speciális. S ha talán arra gondoltátok, hogy attok erdélyi írónak segélyt, akkor igazán méltán elsősorban jöhetne számításba. Ezt a levelet természetesen teljesen bizalmasan írom és bárhogy is döntenél ebben a kérdésben, rajtam kívül senki sem tudna róla semmit.

Téged őszinte hálával
és barátsággal öllelek:
Kuncz Aladár¹⁷³

Tomba László kéziratos hagyatékának tanúsága szerint szűk tíz esztendő múlva, 1940 novemberében a székelyudvarhelyi magányba levél érkezett a *Nyugat* szerkesztőségéből Babits Mihály, Schöpflin Aladár és Illyés Gyula aláírásával:

„Kedves Barátunk, felhívjuk szíves figyelmedet arra a körkérdésre, melyet folyóiratunk az egységes magyar szellemről rendezett novemberi számában. Nagyon örülnénk, ha decemberi számunkban a Te hozzászólásodat is közölhetnők.”¹⁷⁴

Az udvarhelyi költő hozzászólását a *Nyugat* 1941-es első száma hozta, közvetlenül Babits Mihály azonos címmel megjelent írása előtt.¹⁷⁵ A két szöveg figyelemre méltó szellemi egyezéseket mutat, s Tomba László gondolatai más, az erdélyi magyar irodalom kérdéseivel kapcsolódó Babits-esszéivel is szellemi rokonságban állnak.¹⁷⁶ Pedig Tomba egy ízben magával Babitscsal is együtt publikált a *Nyugat* hasábjain: a folyóirat 1941-es első száma közvetlenül egymás után hozta

¹⁷³ Részletek *Kuncz Aladár Babits Mihályhoz írt leveléből* (Kolozsvar, 1931. febr. 3.). A kézirat lelőhelye: OSZK Fond III/810/17. (A levélre a *Babits Mihály levelezése* című kritikai kiadássorozat egyik készülő kötetének szerkesztője, Káposztay János hívta fel figyelmemet, amit ezúton is köszönök. (*Babits Mihály levelezése 1931–1933*, szerk. KÁPOSZTAY János, Bp., Argumentum, megj. előtt.)

¹⁷⁴ A levelet monográfiája mellékletében Kicsi Antal közli (KICSI Antal, *Tomba László*, Bukarest, Kriterion, 1978.).

¹⁷⁵ TOMPA László, *Egységes magyarság*, *Nyugat*, 1941/1, 26–27.; BABITS Mihály, *Egységes magyarság*, *Nyugat*, 1941/1, 28–29.

¹⁷⁶ Azokat a pontokat, ahol Tomba László szavai egy másik — nem a *Nyugat* 1941/1. számában megjelent — Babits-írással is kapcsolatba hozhatók, a Tomba-idézetbe szűrt lábjegyzetekkel jelölöm.

hozzászólásaikat az *Egységes magyarság* körkérdéséhez.¹⁷⁷ A két szöveg figyelemre méltó szellemi egyezéseket mutat:

„Hogyan, kire, mire, milyen vonatkozásban, milyen mélységben és szélességben értsük azt, hogy egység? — írja Tompa az *Egységes magyarság* kérdéséről. — Mást jelent ez a szó, ha vele földrajzi, politikai, területigazgatási egységet, [...] mást, ha szellemben, művészetekben, irodalomban való egységet akarunk kifejezni. [...] Kívánunk minél kevesebb frázist és halandsabeszédet, ezzel szemben azonban minél több, a józan kritika előtt is helytálló, teremtő eszmét és teremtő munkát.¹⁷⁸ [...] ezekben kell látnunk az alapjait, a tartószervezetét az egész magyarság közös szellemi magatartásának, egységesítő együttérzésének. Nem lehet azonban kifogásunk az ellen, hogy egy ilyen nagy építményben [...] az alap, az összetartó szerkezet mellett külön tagolt formái, ívei, kiugrásai legyenek a részleteknek is. Testvérek vagyunk, de vonásaink egymástól sokban különböznek.¹⁷⁹ Vagy [...] kívánunk-e olyan orgonát, amelyiknek minden billentyűje csak ugyanazt az egy hangot tudja megszólaltatni? Mennyivel szebb, teljesebb himnusza az életnek zendülhet meg, ég felé szállva, azon az orgonán, amelyiknek minél több hangja van, hangszínben minél gazdagabb változatul! És végül — nyugodjunk is meg ebben — az életben mindaz, ami van, nem éppen csak azért van így vagy

¹⁷⁷ TOMPA László, *Egységes magyarság*, Nyugat, 1941/1, 26–27.; BABITS Mihály, *Egységes magyarság*, Nyugat, 1941/1, 28–29.

¹⁷⁸ „Az első cikk amit az erdélyi irodalomról irtam, a regionálizmus tuzásaitól és veszélyeitől óvott. Az igazi veszély nem a »helyi színek« tultengésében, vagy egy sajátos erdélyi hagyományhoz való ragaszkodásban állott. Eszem ágában sincs hogy kritika tárgyává tegyem az ugynevezett »transzilvánizmust«. Ezt történelmi szükségszerűség hozta létre, és nemes lelkesedés fűti. Kényszerűség szülte azokban a szomorú években mikor [...] az erdélyi magyar kultúra magára maradt. [...] Így alakult ki az a közszellem, amelynek természetes szerepe és feladata kezdetben csak egy lehetett: egymást bátorítani és gyámolítani. Minden költő vagy író küldetést teljesített, akármilyen szerény volt is tehetsége. Nekem erről mindig az jut eszembe, mikor kis hegyi kertemben töltést csináltam: mennyire örültem amint az első eső után a friss földtermést fölverte a gaz! Ez erősítette a töltést, s a sivar, csupasz talajt az élet színébe öltöztette. Ahol a pusztaság fenyeget, ott öröm a fű, akármilyen alacsony, s még a kórót is virágszámba vesszük. Ezek az idők elmúltak már; de a »mentalitásuk« valahogy megmaradt. [...] Az erdélyiség maga fémjelzésnek és irodalmi nemeslevélnek számít [...] de a kritika nagy hibát követne el, ha engedne annak a szuggesztiónak, amely ebből a gondolkodásból árad. Maga az erdélyi irodalom sem köszönné meg ezt az engedékenységet! [...] irodalmon kívüli erők hozták létre, de csak irodalmi erő, a saját belső gazdagsága tarthatja fenn az elfáradás és a közöny veszélyei ellen. Csak az irodalmi érték tarthatja fenn.” (BABITS Mihály, *Az én erdélyiségem*, Nyugat, 1935/8, 71–75.)

¹⁷⁹ „Az erdélyi magyar irodalmat én sohasem mint külön »autonóm« kis literatúrát néztem és méltányoltam. Számomra ez az egységes magyar irodalom része. [...] Magyar irodalom csak egy van, egyetlen föld, melynek termő talaja a magyar nyelv. Ebből a talajból hajtottak ki az erdélyi magyar írások és a magyarországiak egyformán.” (BABITS Mihály, *Az én erdélyiségem*, Nyugat, 1935/8, 71–75.)

úgy, mert mi így vagy úgy akarjuk. Természeti folyamatok dolgoznak ezen örök időn szakadatlanul.”¹⁸⁰

„Az erdélyi irodalmat csak az irodalmi érték tarthatja fenn — írja Babits Mihály. Az erdélyi író, mikor erősebb székely vagy kalotaszegi színeket kent festéktáblájára, csak az egységes magyar irodalom színskáláját gazdagította. Csakhogy ez az erdélyi különszín hozzátartozik az egységes magyarság színéhez. Ez már rég elválaszthatatlanul beleszövődött a magyar kultúra szötteésébe. Három évet töltöttem Fogarasban. Ennek az emlékei lényeges részévé váltak lelkemnek, nélkülük nem lennék az, aki vagyok. És épenígy nem lenne az erdélyi színek és hangulatok nélkül a magyar kultúra az, ami. De mégiscsak egyetlen s szétdarabolhatatlan kincs ez. Minden, ami lélek, egységes és oszthatatlan.”¹⁸¹

Tomba László e két írás születésének évében, Kuncz Aladár méltató levele kelte után tíz esztendővel, 1941-ben Baumgarten-díjat kapott. Az *Erdélyi Helikon* hasábjain így mondtak köszönetet e díjért az erdélyi alkotótársak:

„Amikor a nagy magyar központ felől kitüntetésekkel jöttek Erdély felé, szinte egyöntetűen azt figyeltük, vajjon észreveszik-e őt, a szerintünk legméltóbbak egyikét. Sokáig figyeltük ezt hiába. Míg végre az idén egyik Baumgarten-díjat neki osztották ki. Talán egyszer se keltett díj nálunk ilyen egyöntetű megnyugvást és örömet. Úgy érezzük, meg kell mondanunk neki most ezt, és meg kell mondanunk azoknak is, akik a díjat neki adták.”¹⁸²

3. 6. 4. Poétikai szálak

Az életrajzi hasonlóságok és az irodalomtörténeti kapcsolódások mellett talán Babits Mihály és Tomba László verseit is egymáshoz fűzi egy-egy halvány poétikai szál. Az irodalmi vizsgálódások és poétikai elemzések során életművüknek más részeihez képest talán kevesebb hangsúly helyeződik mind Babits Mihály, mind Tomba László szerelmi poézisére. A *Nyugtalanság völgye* (1920) és az *Erdély hegyei között* (1921) nagy verseinek udvarában mint belső kertben rejtőznek e két költő szerelmi lírájának darabjai.¹⁸³

Az antik-keresztény gyökerű babitsi költészethez hasonlóan Tomba László ismeretlen poézisének is fontos forrásául szolgált a mitológiai-bibliái szövegha-

¹⁸⁰ TOMPA László, *Egységes magyarság*, Nyugat, 1941/1, 26–27.

¹⁸¹ BABITS Mihály, *Egységes magyarság*, Nyugat, 1941/1, 28–29.

¹⁸² KOVÁCS László, *Tomba László*, Erdélyi Helikon, 1941/14, 85.

¹⁸³ Néhány példa a teljesség igénye nélkül Babbitstól: *Emlékezés, Szerelmes vers, Dal, prózában, Két nyári vers, A régi kert* — és néhány példa Tompától: *Noémi Senki-szigetén, Tavaszí vihar, Szánkázás, Noémi és az ősz, Öreg faun, Mindig együtt!*

gyomány és motívumkincs. Ebből táplálkozik többek között *A vénülő Salamon király szerelmes énekeiből* című verse, mely 1920-ban jelent meg a *Zord Időben*:

Szulámith, hajh, a te nagy ifjúságod,
Mint rózsák szirma pereg vén szívemre
[...]
Napom helyett, mely már bukásnak indul,
Hajad korongja ragyog, mint aranynap
[...]
Oh szeress, ringass karjaidban, ápolj,
S rejts el, védj meg a rámleső haláltól!¹⁸⁴

Ugyanebben az esztendőben, mindössze egy hónappal később közölte a *Nyugaton* Babits Mihály az *Énekek éneke* parafrázisát, *Salamon király könyvéből* alcímmel:

Bal kezed a fejem alatt, jobb kezeddal megölelgetsz, megcirógatsz, édes;
nyakad mint a karcsú torony kimagaslik hasonlóan Libanon hegyéhez.
[...]
Tégy engem mint egy pecsétet a te kebeledre, mint egy bélyeget karodra,
mert kemény a szerelem mint a koporsó és erős mint nagy vizeknek sodra.¹⁸⁵

A két vers az átköltést különböző poétikai utakon valósítja meg, ám izgalmas rokonságuk újabb szállal köti egymáshoz Babits Mihályt és *ismeretlen ismerősét*, kettejük költészetét. Mindez azonban már egy önálló tanulmány alapja lehet.

A Tompa László levelezéséből most előttünk álló néhány példa is megmutathatja, hogy „egy levelezéstörténet vizsgálatakor talán a legszebb lelki-szellemi kaland, hogy kirajzolódhat előttünk két ember kapcsolatának alakulása, s hogy ezt a kapcsolatot a levelezés a maga belső folyamatában mutatja fel. Ez a belső folyamat pedig a mindenkori embert érinti: bennünket, akik a magunk személyes életében szintén nap mint nap szőjük emberi kapcsolataink titokzatos, megtartó hálóját »vágyak és megbánások, örömök és szenvedések, haragok és megbocsátások«¹⁸⁶ egymást keresztező fonalaival. Egy levelezéstörténet feltárásakor pedig a belső, lelki utak rajzolatán és a közös emberi jegyeken túl szemlélhetjük azt is, ahogyan ezeknek a személyes történéseknek a szálai összeötlődnek az irodalom-

¹⁸⁴ TOMPA László, *A vénülő Salamon király szerelmes énekeiből*, Zord Idő, 1920/11, 458. (A vers az 1921-ben megjelent *Erdély hegyei között* című kötetben is szerepel: TOMPA László, *Erdély hegyei között*, Kolozsvár, 1921, 33.)

¹⁸⁵ BABITS Mihály, *Énekek éneke: Salamon király könyvéből*, Nyugat, 1920/23–24, 1079. (A vers az 1920-ban megjelent *Nyugtalanosság völgye* című kötetben is szerepel: BABITS Mihály, *Nyugtalanosság völgye*, Bp., Táltos, 1920, 55–56.)

¹⁸⁶ SAINT-EXUPÉRY, Antoine de, *Citadella*, Szeged, Lazi, 2002, 17.

történet szálaival, s maguk is alkotó módon szövik az emberi kultúra egyik legfontosabb szövedékét: az irodalomét.

Az emberi kapcsolatok bűvópatakjai megcsillannak, s eltűnnek előlünk.¹⁸⁷
Nem földi tenger felé tartanak.”¹⁸⁸

Mellékletek

13. melléklet

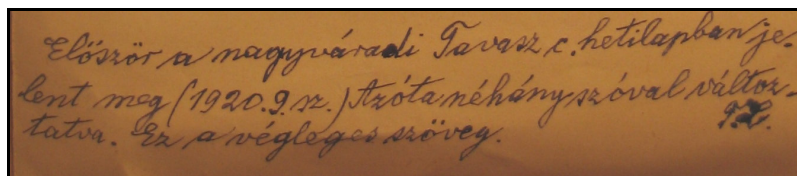
Példák ultima manusokra Tompa László verseinek kéziratosa hágyatékában

13. 1. Részlet a *Napok, szürke szekerek* c. vers kéziratáról

(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László Hágyaték: 7688/1011.)

A költő rájegyzése:

„Először a nagyváradi *Tavasx* c. hetilapban jelent meg (1920. 9. sz.). Azóta néhány szóval változtatva. Ez a végleges szöveg.”

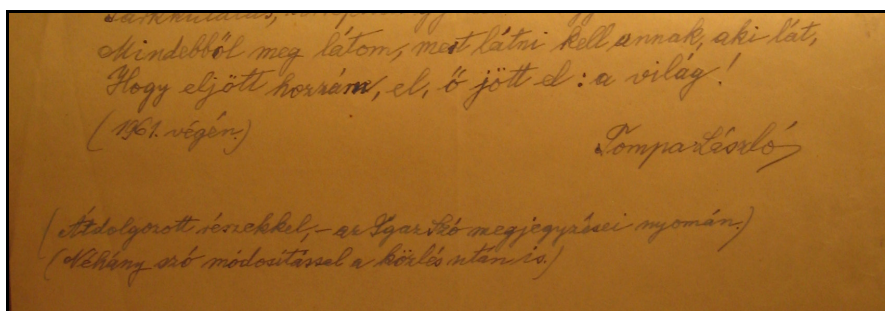

13. 2. Részlet az *Eljött hozzám a világ* c. vers kéziratáról

(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László Hágyaték: 7688/941.)

A költő rájegyzése:

„(Átdolgozott részekkel, az *Igaz Szó* megjegyzései nyomán.)
(Néhány szó módosítással a közlés után is.)”

¹⁸⁷ A képet Beney Zsuzsa *Csillog, de eltűnik* című ciklusából kölcsönöztem. (BENEY Zsuzsa, *Hulló idő: Összegyűjtött versek*, szerk. DARÓCZI Anikó, Bp., Gondolat, 2008, I, 121–150.)

¹⁸⁸ TOMPA Zsófia, *Bűvópatakok víze csillan...*, i. m.

14. melléklet

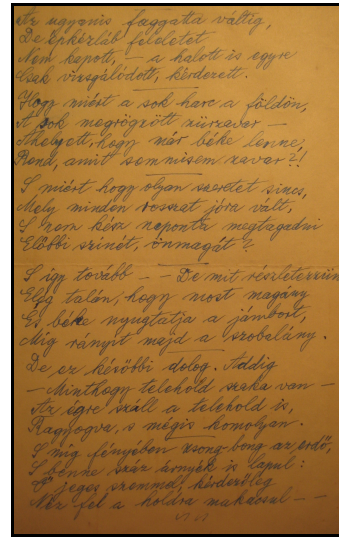
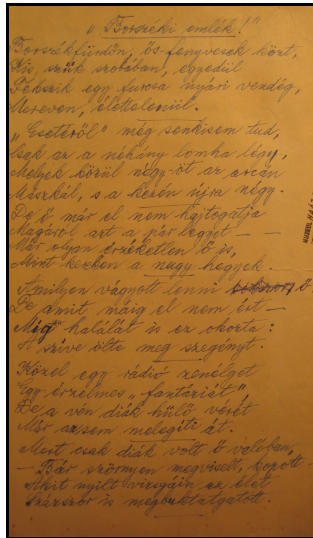
Tompai László ez idáig ismeretlen, kiadatlan verseinek
és verstörédekeinek kéziratjai

14. 1. Ismeretlen, kiadatlan versek

14. 1. 1. A *Borszéki emlék* c. kiadatlan vers és kézírata(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum —
Tompai László hagyatéka: 7688/1008.)

Borszéki emlék

Borszékfürdőn, ős-fenyvesek közt
Kis, szűk szobában, egyedül
Fekszik egy furcsa nyári vendég,
Mereven, élettelenül.„Esetéről” még senki sem tud,
Csak az a néhány lomha légy,
Melyek közül négy-öt az arcán
Máskál, s a kezén újra négy.De ő már el nem hajtogatja
Magáról azt a pár legyet — —
Már olyan érzéketlen ő is,
Mint kereken a nagy hegyek.Amilyen vágyott lenni ő is,
De amit máig el nem ért —
Még halálát is ez okozta,
A szíve ölte meg szegényt.Közel egy rádió zenélget,
Egy érzelmes „fantáziát”,
De a vén diák hűlő vérét
Még az sem melegíti át.Mert csak diák volt ő valóban,
— Bár szörnyen megviselt, kopott —
Akit nyílt vizsgáin az élet
Százszor is megbuktatgatott.Az ugyanis faggatta váltig,
De épkézláb feleletet
Nem kapott, — a halott is egyre
Csak vizsgálódott, kérdezett.Hogy miért a sok harc a földön,
A sok megrögzött zürzavar —
Ahelyett, hogy már béke lenne,
Rend, amit semmisen zavar?!
S miért hogy olyan szeretet sincs,
Mely minden rosszat jóra vált,
S nem kész naponta megtagadni
Előbbi színét, önmagát?S így tovább — — De mit részletezzünk?
Elég talán, hogy most magány
És béke nyugtatja a jámbort,
Míg rányit majd a szobalány.De ez későbbi dolog. Addig
— Minthogy telehold szaka van —
Az égre száll a telehold is,
Ragyogva, s mégis komolyan.S míg fényében zsong-bong az erdő,
S benne száz árnyék is lapul:
Ő jeges szemmel, kérdezőleg
Néz fel a holdra makacsul — —

14. 1. 2. A Fehér csúcson c. kiadatlan vers és kézírata
(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tomba László hagyatéka: 7688/1056.)

Megjegyzés: a verset a költő Németh Lászlónak ajánlja.

Fehér csúcson

Németh Lászlónak

Igen, ez a csúc s már, — hava tiszta balszam...
Mint az egész tájat, be is havaz lassan —
Piros a fehérből itt már ki nem harsan.

Meg-megállok: lássam, hol lesz már világom?
Erdőszél... kis irtás... pár elvesző lábnyom — —
(S előbb mennyit kellett bizakodnom, bánnom!)

Míntha húnjó harang még egy hangot csendít,
S azzal el is némul — olyan most a csend itt!
S olyan jó ez a csend: nyugtat naplementig!

Közel tépett fenyő búsong elhagyottan —
Ágain könnygyöngyök csüggnek gyér sorokban —
Egy-egy sor a mással olykor összekoccan...

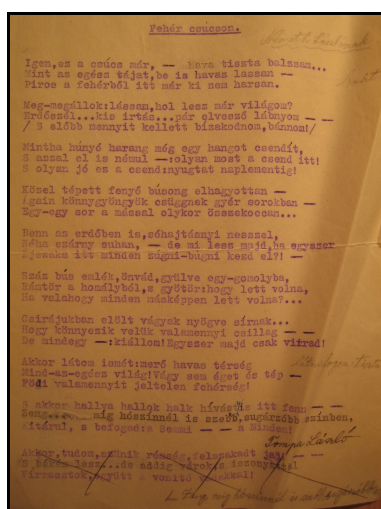
Benn az erdőben is, sóhajtásnyi nessel,
Néha szárny suhan, — de mi lesz majd, ha egyszer
Éjszaka itt minden zúgni-búgni kezd el?!

Száz bús emlék, önvád, gyűlve egy-gomolyba
Rám tör a homályból, s gyötör: hogy lett volna,
Ha valahogy minden másképpen lett volna?...

Csirájukban elölt vágyak nyögve sírnak,
Hogy könnyezik velük valamennyi csillag — —
De mindegy —: kiállom! Egyszer majd csak virrad!

Akkor látom ismét: merő havas térség
Mind-az-egész világ! Vágy sem éget és tép —
Födi valamennyit jeltelen fehérség!

S akkor hallva hallok halk hívást is itt fenn — —
Zeng... míg hősinnél is szebb, sugárzóbb színben
Kitáru, s befogad: a Semmi — a Minden!

14. 1. 3. Tompa László *Játék* c. kiadatlan verse és kézirata
(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László hagyatéka: 7688/1023.)

Játék

Csak játék, s tudjuk, több nem is lesz!
De mégis: mily sok, s mennyivel szebb,
Míntha már (egy-egy bús akárki)
A szívét fogja nyögve szenved.

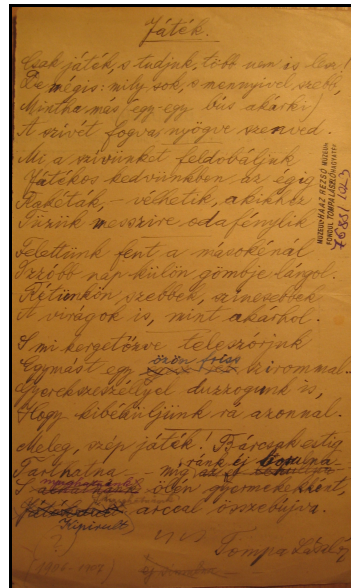
Mi a szívünket feldobáljuk
Játékos kedvünkben az égis,

Rakéták, — vélhetik, akikhez
Tűzük messziről odafénylik.

Felettünk fent a másokénál
Izzóbb nap külön gömbje lángol.
Rétünkön szebbek, színesebbek
A virágok is, mint akárhol.

S mi kergetőzve teleszórjuk
Egymást egy özön friss szírommal...
Gyerekszeszéllyel duzzogunk is,
Hogy kibéküljünk rá azonnal.

Meleg, szép játék! Bárcsak estig
Tarthatna — — míg ránk éj borulna — —
S nyughatnánk ölen gyermekeként,
Kipirult arccal összebújva.

14. 1. 4. A *Késői felelet* c. kiadatlan vers és kézirata
(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László hagyatéka: 7688/946.)

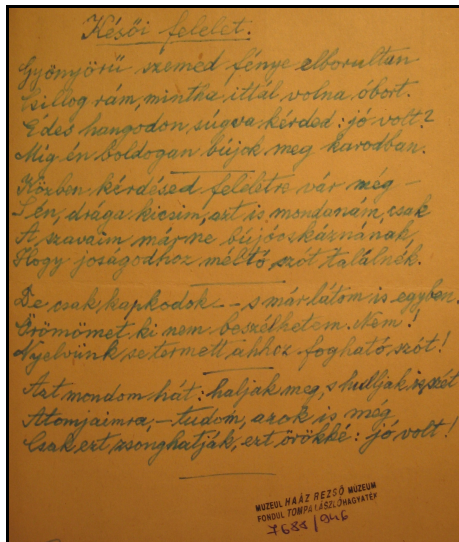
Késői felelet

Gyönyörű szemed fénye elborultan
Csillog rám, mintha ittál volna óbort.
Édes hangodon sűgva kérded: jó volt?
Míg én boldogan bújok meg karodban.

Közben kérdésed feleletre vár még
S én, drága kicsim, azt is mondanám, csak
A szavaim már ne bújócskázának,
Hogy jószágodhoz méltó szót találnék.

De csak kapkodok — — s már látom is egyben:
Örömömet ki nem beszélhetem. Nem!
Nyelvünk se teremtett ahhoz fogható szót!

Azt mondom hát: haljak meg, s hulljak is szét
Atomjaimra, tudom — azok is még
Csak ezt zsonghatják, ezt örökké: jó volt!

14. 1. 5. A *Mondtad, velem jössz!* c. kiadatlan vers és kézirata
(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László hagyatéka: 7688/978.)

Mondtad, velem jössz!

Lásd, mennyi piros láng lobog az őszben!
Mintha egy végtelen gyűjtőzsinor
Hálózta volna be titkon a földet,
Hogy kigyújtsa minden maradék tüzet,
Amely most körül csomókban piroslik —
Vagy mintha egy roppant földalatti kohó
Lökdöste volna izzó anyagát fel,
Hogy szétfreccsentse réten, berken, erdőn —

Egy kohó, — igen, egy kohó épp a közelben
Most készülődik nyitó ünnepére.
Szirénáját már hallom is előre,
Mint ahogy hallom (ha estefelé mezőn
Bolyongok), hogy rőt szélű ég alól
Milyen örülten kong felénk száz harang —
De szirénasikoly, harangkongás nekem
Nem hajnalt hirdet, újabb munkakezdet —
Hanem vést visít, vesztemet jelenti —
Szeretném, hogy te is értenél belőlük!

Mondtad, velem jössz, ha egyszer hívni foglak,
Ha látom, itt már nincsen mit keresnem,
Ha vágy, hit megcsalt, s magamban is csalódva,

Felkészültem az utolsó nagy útra —
Mondtad, velem jössz! Nos, útra kész vagyok már!

Valaha bizony más volt az indulásom!
Hittem, fölébe emelkedem koromnak —
Megerítek mindent, ami volt, van és lesz,
S így bízva tudom fogadni a jövőt is,
Melynek érkezését vártam is előre.
Vártam is, jaj, de nem ennyi hamis zaj,
Az útcsinálók ennyi erőszaka közben,
Amelyek, tudom, el is ülnek idővel,
Csakhogy én azt már nem érek rá bevárni.

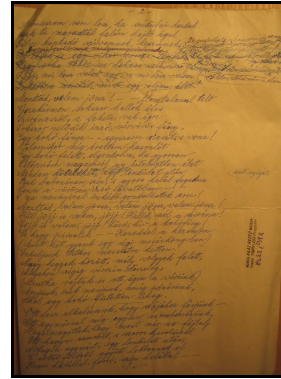
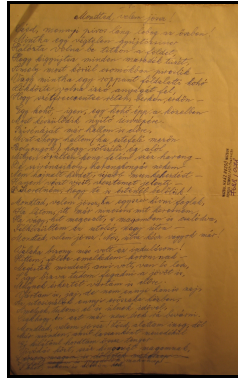
Mondtad, velem jössz! Lásd, alattam inog, dől
Már minden, amit lassanként menedékül
És kilátóul hordtam össze tenger
Vívódás közt, száz kínon át magamnak,
S lehet, nekem is dőlnöm kell maholnap —
S támaszom nem lesz, ha szédülni kezdek.
Csak te maradtál felém hajló águl
Félve kapkodó szívemnek, kezemnek.
De megtarthatsz-e, ha új rémség remegtet,
S látom, utolsó erőm is elárul?!...

Mondtad, velem jössz! — Álomtalanul telt
Éjszakáimon sokszor hallok éles
Szirénaszót, a fekete vak égre
Sokszor vetődik izzó, vérvörös fény,
Egy kohó fénye — — egyszerre riaszt, s vonz!
Valamikor rég éreztem hasonlót
Egy kohó felett, elgondolva, ha gyorsan
Letépném magamról az értelmetlen élet
Minden unt nyügét, egy lendület után
Beh babonásan szép s gyors halál fogadna
Lenn a vörösen izzó lávatóban — —
S ma mennyivel inkább gondolhatok erre!

Mondtad, velem jössz, velem jössz, velem jössz!
Hát jöjj is velem, jöjj! Halld, szól a sziréna!
Jöjj is velem, jöjj! Lásd, hív a kohófény!
És hogy piroslik — — Kezeddel a kezemben
(Mint két gyerek egy régi meséskönyvben)
Induljunk titkos meseútra ketten.
Nagy hegyek között, mély völgyek felett,
Melyeken végig vérszín díszeleg,

(Míntha rajtuk is ott égne a vérünk)
Menjünk, csak menjünk, amíg odaérünk,
Ahol egy kohó fütötten liheg.

Ott lesz alkalmunk, hogy szájához férjünk —
Ott egymással még egyszer szembenézünk,
Megsímogatlak, hogy most már ne fájlalj
Itt hagyni semmit, s szoros karolással
Átfogva egymást, egy lendület után,
E sötét földről együtt lobbanunk el
Piros halállal, forró szép halállal — —

14. 1. 6. A *Tiszta torzkép...* c. kiadatlan vers és kézírata
(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László hagyatéka: 7688/1032.)

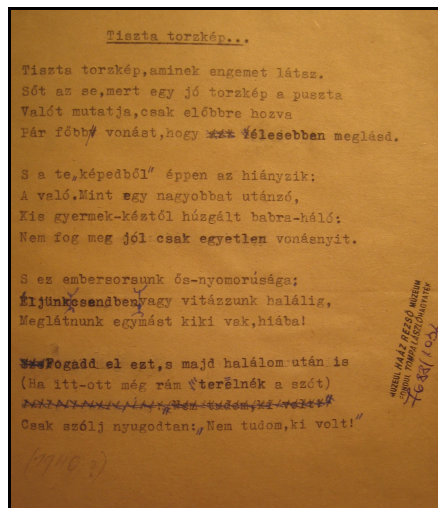
Tiszta torzkép...

Tiszta torzkép, aminek engemet látsz.
Sőt az se, mert egy jó torzkép a puszta
Valót mutatja, csak előbbre hozva
Pár főbb vonást, hogy élesebben meglásd.

S a te „képedből” éppen az hiányzik:
A való. Mint egy nagyobbbat utánzó,
Kis gyermek-kéztől huzgált babra-háló
Nem fog meg jól, csak egyetlen vonásnyit.

S ez embersorsunk ős-nyomorúsága:
Éljünk csendben vagy vitázzunk halálig,
Meglátunk egymást, ki-ki vak, hiába!

Fogadd el ezt, s majd halálom után is
(Ha itt-ott még rám terelnék a szót)
Csak szólj nyugodtan: »Nem tudom ki volt!«

14. 2. Ismeretlen, kiadatlan verstörödékek

14. 2. 1. A menekülő c. kiadatlan verstörödékek és kézirata

(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompai László hagyatéka: 7688/1015.)

Megjegyzés: a lapszálon néhány [valószínűleg utólagos betoldási szándékkal írt], a szövegbe nehezebben illeszthető fogalmazvány látható.

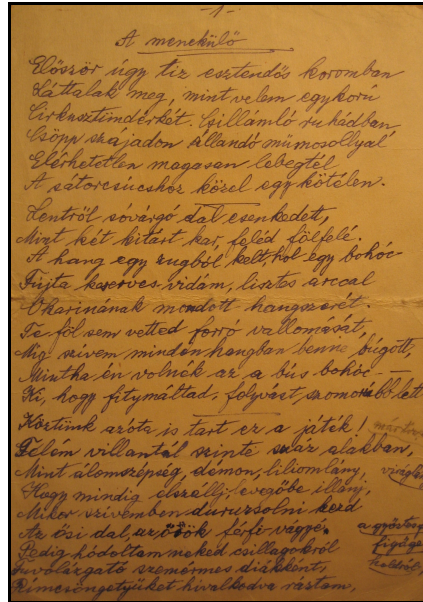
A menekülő

Először úgy tíz esztendő's koromban
Láttalak meg, mint velem egykorú
Cirkusztündérkét. Csillámló ruhádban
Csöpp szájadon állandó múmosollyal
Elérhetetlen magasan lebegtél
A sátorcsúcshoz közel egy kötélén.

Lentről sóvárgó dal esenkedett
Mint két kitárt kar feléd, fölfelé.
A hang egy zugból kelt, hol egy bohóc
Fújta keserves-vidám, lizstes arccal
Okarinának mondott hangszerét.
Te föl sem vetted forró vallomását,
Míg szívem minden hangban benne bűgött,
Mintha én volnék az a bús bohóc —
Ki, hogy fitymáltad, folyvást szomorúbb lett — —

Köztünk azóta is tart ez a játék!
Felém villantál szinte száz alakban,

Mint álomszépség, démon, liliomlány,
 Hogy mindig elszállj, levegőbe illanj,
 Mikor szívemben duruzsolni kezd
 Az ősi dal, az örök férfi-vágyé.
 Pedig hódoltam neked csillagokról
 Fuvolázgató szemérmes diákként,
 Rímcsöngettyűket hivalkodva ráztam [...]

14. 2. 2. Az *Érzem, hogy hátra még egy tartozásom...* kezdetű kiadatlan verstördék és kézirata

(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László hagyatéka: 7688/944.)

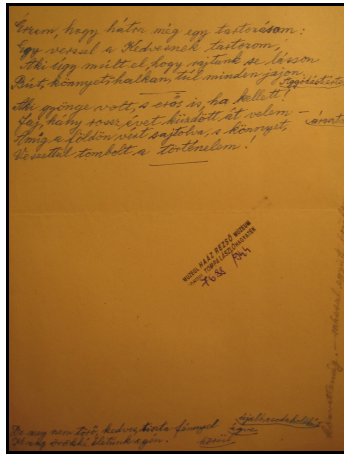
Megjegyzés: a lapszéleken egy nehezen összeállítható versszakrész fogalmazványa látható.

Érzem, hogy hátra még egy tartozásom...

Érzem, hogy hátra még egy tartozásom:
 Egy verssel a Kedvesnek tartozom,
 Aki úgy múlt el, hogy rajtunk se lásson
 Bút, könnyet; halkán, túl minden jajon.

Aki gyöngé volt, s erős is, ha kellett!
 Jaj, hány rossz évet küzdött át velem —
 Amíg a földön vért sajtolva, s könnyet [árasztva],
 Veszettül tombolt a történelem!
 [...]

De meg nem törő, kedves, tiszta fényvel
 Itt kereng örökké életünk egén.
 [Újabb csodaholdként égve körül.]
 [közvetlenség. — mással együtt örült.]

15. melléklet

Tomba László megjelent verseinek szövegvariánsai

15. 1. A *Lélekvárás* c. megjelent vers a költő fontos, kiegészítő rájegyzésével (Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tomba László hagyatéka: 7688/1064.)

Megjegyzés: a vers végén a költő magyarázata a versszületés körülményeiről, mely egy izgalmas, kettős olvasat lehetőségét nyitja meg.

Lélekvárás

*Akkor nagy hirtelenséggel lőn az
 égből mint egy sebesen zúgó szélnek
 zendülése, mely eltélé az egész házat,
 amelyben ültek vala.*

(Apostolok Cselekedetei, 2. rész 2. vers)

Ki dicsőségben, fényben mennybe mentél:
 Mester, lelkeddel szállj e házra. Várunk!
 Nélküled, gyarlón csak dadog a szájunk —
 Így esdeklünk, hogy közénk újra megtérj.

Te tűz voltál, s szél, béklyókat szakítván,
 S csodatévő is — tedd, hogy egy ütésre

Legyen sebes szél zúgó zendülése,
S telj el, — itt várjuk, néhány bús tanítvány!

Lásd, árva nyájunk szétzüllik magában!
Már szakadék is döbbsenhet párszor —
Kell hát nagyon pár igazszívű pásztor,
Hogy a nyáj mellett megálljon szilárdan!

Ha azt róttá ránk a mindenek Atyja,
Hogy biztatnók, kin gyöngeség erőt vett:
Küldd el nekünk szent lángodat, erődöt,
Hogy szándékunknak legyen fogatja!

Sőt, adj szavunknak, esdünk, oly hatalmat,
Hogy üldözőnk is (hallván) vesse gőgjét
Örökre el és hívünk szegődjék,
Kit ellenünk a Gonosz sem lovalhat.

Így próbált lelkünk is majd megnyugodva
Térhet meg hozzád, nem fog fájni dőlünk,
Ha tudjuk, nem volt hasztalan törődünk:
Igééd él, s úgy száll új meg új korokra!

Zendülj meg hát, hogy ne hiába várnánk —
Hogy virrasztóit kicsiny seregünknek,
Félsz, közöny el ne nyomjon soha minket —:
Mesterünk lelke, Lélek, szállj alá ránk!

Lélekvárás.

* Akkor nagy hirtelenséggel lőm az égbe mintegy sebesen zúgó szélnek zendülése, mely elcsúsz az egész házra, amelyben ülnek vala. * /Köszönök a lelkedeket, 2/1922 2 vers./

El sícsodáiban, fénnyel nembe mentél:
Mester, lélekkel szállj a lélek. Virrasztó
Mikéled, gyarlón, csak dadog a szájunk —
Így esedéklünk, hogy kössék újra megtérj!

Te tén voltál, a szél, /szélvihar/ szaktörvén /szélvihar/ /szélvihar/
S csodaférvé is, — tedd, hogy jászoktörvén egy úttörő
Legyen sebes szél zúgó zendülése,
S telj el, — itt várjuk, néhány bús tanítvány!

Lásd, árva nyájunk szétzüllik magában!
Már szakadék is döbbsenhet párszor —
Kell hát nagyon pár igazszívű pásztor,
Hogy a nyáj mellett megálljon szilárdan!

Ha azt rótták ránk, a mindenek Atyja,
Hogy biztatnók, kin gyöngeség erőt vett:
Küldd el nekünk szent lángodat, erődöt,
Hogy szándékunknak legyen fogatja.

Sőt, adj szavunknak, esdünk, oly hatalmat,
Hogy üldözőnk is /hallván/ vesse gőgjét
Örökre el és hívünk szegődjék,
Kit ellenünk a Gonosz sem lovalhat.

Így próbált lelkünk is majd megnyugodva
Térhet meg hozzád, nem fog fájni dőlünk,
Ha tudjuk, nem volt hasztalan törődünk:
Igééd él, s úgy száll új meg új korokra!

Zendülj meg hát, hogy ne hiába várnánk —
Hogy virrasztóit kicsiny seregünknek,
Félsz, közöny el ne nyomjon soha minket —:
Mesterünk lelke, Lélek, szállj alá ránk!

(Az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság az 1922 évi november hó elején Kolozsváron az erdélyi Magyar írást néhány nivalójával Petőfi-évet szándékosan rendezte, — az a vers erre az alkalomra készült. Az ünnepség terve azonban megvalósulásában nem alakodván: a vers akkor nem került előadásra.)

A költő megjegyzése: „(Az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság az 1922. évi november hó elején Kolozsváron az erdélyi magyar írás néhány művelőjével Petőfi-hetet szándékozott rendezni – ez a vers arra az alkalomra készült. Az ünnepség terve azonban megvalósulás közben elakadván: a vers akkor nem került előadásra.)”

15. 2. Az *Éjjeli havazásban* c. vers 4. és 5. szakaszának szövegvariánsa és kézirata

(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László hagyatéka:
7688/[leltári szám nélkül].)

Megjegyzés: a lapszélén a költő rájegyzése olvasható: „(A 4. és 5. versszak szövegváltozata. Ez a helyes.)”. A Tompa-életműben az ismertebb versek közé számító *Éjjeli havazásban* először az *Erdély hegyei közt* (1921) c. kötetben jelent meg, majd *Ne félj!* [1934] c., az Erdélyi Szépművés Céh tízéves jubileuma alkalmából kiadott ünnepi kötetébe ismét beválogatta a szerző. Ebben a két emblemikus kötetben a 4–5. szakasz még máshogyan, első variánsában szerepel, a Tompa László 80. születésnapja alkalmából megjelent *Versek* (1963) azonban ezzel a kéziratos hagyatékban különálló szövegvariánssal hozza. A recepció tehát két eltérő szöveghagyományt ismer és használ, melyre egy Tompa László összegyűjtött verseit tartalmazó újabb, megalapozott filológiai munkálatok után megjelölő kötet esetében feltétlen utalni kell.

Éjjeli havazásban

az eredeti 4–5. szakasz

Feljük mégis égve küzködöm.
Tüdöm zihál, a kín agyamba fájdul.
S egyszerre tép száz kegyetlen köröm.

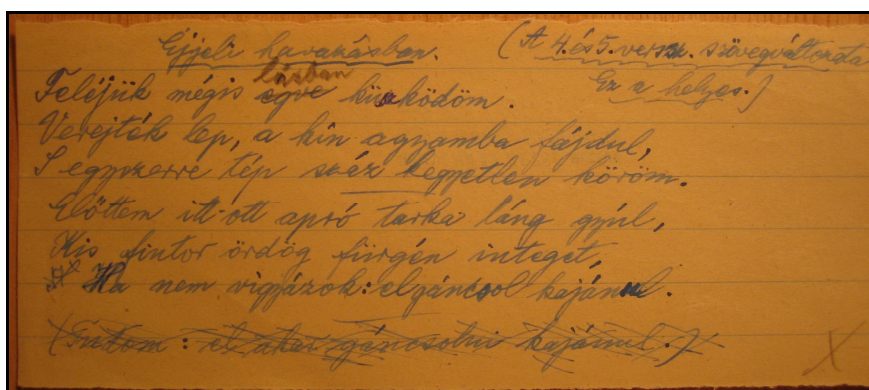
Elöttem itt-ott apró tarka láng gyúl,
Kis fintor ördög fürgén integet,
S hideg verejték ver ki már a láztúl.

Éjjeli havazásban

a 4–5. szakasz szövegvariánsa

Feljük mégis lázban küzködöm,
Verejték lep, a kín agyamba fájdul,
S egyszerre tép száz kegyetlen köröm.

Elöttem itt-ott apró, tarka láng gyúl,
Kis fintor ördög fürgén integet,
Ha nem vigyázok: elgáncsol kajánul.

15. 3. A *Ne félj!* c. vers kiadatlan szövegváltozata és kézirata

(Lelőhely: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László Hagyaték:
7688/[leltári szám nélkül])

Megjegyzés: a *Ne félj!* c. kötetek (*Ne félj!*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1929; *Ne félj! Összegyűjtött költemények*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, [1934]; *Ne félj! Összegyűjtött költemények*, Bp., Révai, 1936.) címadó költeménye, a helikoni-transzszilvanista líra recepciójában a korszak egyik emblematikus verseként számon tartott vers eredeti változatát és a kéziratban talált szövegváltozatot egymás mellett közlöm.

Ne félj!

Ne félj! Ha bedőlt bánya éje
Béklyóz is élve, — mégse félj!
Lehet, hogy hamar közelére
Eszmélsz a kéznek,
Mely szabadulást hoz, s elér!

Tudd meg, hogy nincs örökös éjjel —
S nincs pálma nélkül sivatag!
Sorsod is bántást, bajt elégel,
S feloldja zúzott,
Szállni adatott szárnyadat.

S ha nem? Úgyis szebb: nem remegve — —
(Hadd inogjon folyvást a nád!)
Tikkasztó tűzben, bajviharban
Vérző fejedre
Kovácsol a kín koronát! —

(Első megjelenés: *Ellenzék*, 1929. szept. 18., 9.)

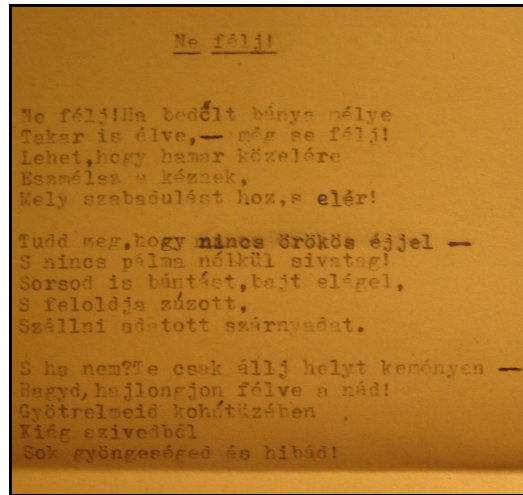
Ne félj!

Ne félj! Ha bedőlt bánya mélye
Takar is élve, — még se félj!
Lehet, hogy hamar közelére
Eszmélsz a kéznek,
Mely szabadulást hoz, s elér!

Tudd meg, hogy nincs örökös éjjel —
S nincs pálma nélkül sivatag!
Sorsod is bántást, bajt elégel,
S feloldja zúzott,
Szállni adatott szárnyadat.

S ha nem? Te csak állj helyt keményen — —
 Hagyd, hajlongjon félve a nád!
 Gyötrelmeid kohótüzében
 Kiég szívedből
 Sok gyöngeséged és hibád!

(Kézirat: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László hagyatéka: 7688/[leltári szám nélkül])

15. 4. A *Magányos fenyő* c. emblematikus vers első szövegvariánsa *Én nem!* címmel

Megjegyzés: A vers először ezzel a címmel jelent meg a *Pásztorújság*ban (1922/3, 73.).
 (A szövegkivágás lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László Hagyaték: 7688/[leltári szám nélkül])

Én nem!

Jaj, hogy hörög, esd és fuldokol
 A szélcibálta bús bokor!
 Az ágakról levert levelek
 A levegőben lengenek.
 Haraszt repül, vén fűz nyikorog — — —
 Minden csupa gyász, por, pernye, romok.
 A végét várja minden e zord vidéken —
 Csak én nem!

Én, amíg minden omlik, összedül,
 Gyökereimmel e kopár fokon

— Bús székely fenyő megkapaszkodom,
S állok, daccal, társ nélkül, egyedül.

S míg havat dob rám, hóköpenyt
egy szeles nap vagy egy vad éj,
Így biztatom magam: ne félj,
te tovább tartasz mint a tél!
A gúnyos holdnak, mely nekem
halált, s hasonlót emleget,
Így szólok: »Uram, láttam én
már karón varjat eleget!«
Görnyedtem én még máskor is,
némultan hó és jég alatt — —
De törzsem, ágam akkor is,
a hó alatt is zöld maradt.
Kibírtam én már sok telet,
Míg jöttek a jégtörő szelek:
A gallyaimon mint húrokon,
Új fuvalmak zenéltek,
Így múlnak, újulnak évek...
Én az időkkel bátran szembenézek!

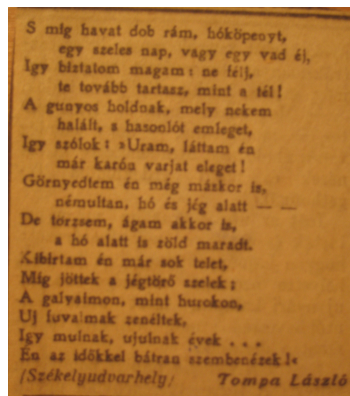
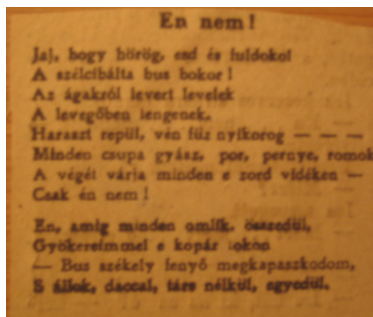
Magányos fenyő

Hogy görnyed, mint aki bűnt lakol,
Az őszcibálta bús bokor!
Az ágról levert levelek
A szélben föl- s le-kerengenek.
Haraszt röpül, vén fűz nyikorog — —
Minden csupa gyász, por, pernye, romok.
A végét várja minden e zord vidéken —
Csak én nem!

Én, amíg minden omlik, összedül,
Gyökereimmal e kopár fokon
— Bús székely fenyő — megkapaszkodom,
S állok daccal, társ nélkül, egyedül.

S míg havat dob rám, hóköpenyt,
egy szeles nap, vagy egy vad éj,
Így biztatom magam: ne félj,
te tovább tartasz mint a tél!
A gúnyos holdnak, mely nekem
halált, s hasonlót emleget,

Így szólok: „Uram, láttam én
 már karón varjat eleget!
 Görnyedtem én még máskor is,
 némultan, hó és jég alatt — —
 De törzsem, ágam akkor is,
 a hó alatt is zöld maradt.
 Kibírtam én már sok telet,
 Míg jöttek jégtörő szelek,
 S gallyaimon, mint húrokon,
 Új fuvalmak zenéltek!
 Így múlnak, újulnak évek...
 Én az időkkel bátran szembenézek!”

17. melléklet

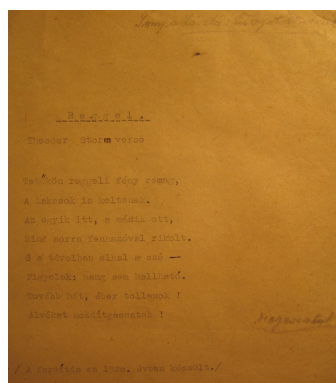
Tompa László kiadatlan műfordításainak kéziratai

17. 1. Theodor Storm versének fordítása és a fordítás kézirata (Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László hagyaték: 7688/946.)

Megjegyzés: a vers utolsó szava a ceruzás rájegyzés formájában olvasható *ultima manus* (és nem a gépelt szöveg) alapján.

Theodor Storm: Reggel

Tetőkön reggeli fény remeg,
 A kakasok is keltenek.
 Az egyik itt, a másik ott,
 Mind sorra fennszóval rikolt.
 S a távolban elhal a szó —
 Figyelek: hang sem hallható.
 Tovább hát, éber tollasok!
 Alvókat riogassatok!

17. 2. Versfordítás és kézírata a „Cigányzene”-sorozatból
(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László hagyatéka: 7688/988.)

Megjegyzés: a lap alján a költő megjegyzése olvasható: „(Talán 1919-ből)”.

**Marie Eugenie delle Grazie:
A „Cigányzene”-sorozatból**

I.

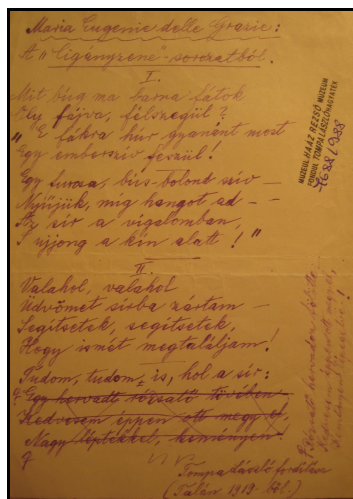
Mit bűg ma barna fátok
Oly fájva, félszegül?
„E fákra húr gyanánt most
Egy emberszív feszül!

Egy furcsa, bús-bolond szív —
Nyűjük, míg hangot ad! — —
Az sír a vigalomban,
S ujjong a kín alatt!”

II.

Valahol, valahol
Üdvömet sírba zártam —
Segítsetek, segítsetek,
Hogy ismét megtaláljam!

Tudom, tudom is, hol a sír,
Rózsató hervadoz fölötte —
Kedvesem éppen ott megy el,
Keményen lépegetve!

**17. 3. Goethe *Vándor éji dala* c. versének két fordítási kísérlete
és a fordítások kézíratai**

(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László hagyatéka: 7688/946.)

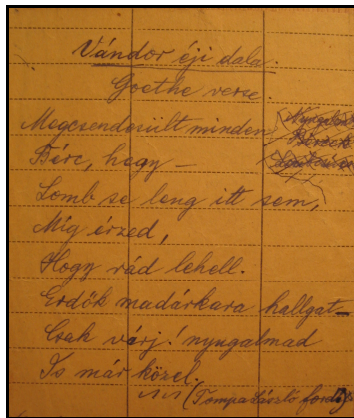
Megjegyzések:

Az első kézirat alján a költő alábbi feljegyzései olvashatók: „(Tompa László ford.)”.

A második kézirat tetején és jobb oldalán a költő alábbi feljegyzései olvashatók: „(Más változat)”, „Manciék telefonszáma: I: 3302.” [magánjellegű feljegyzés: Manci (Tompa Margit) a költő lánya, Szabédi László felesége].

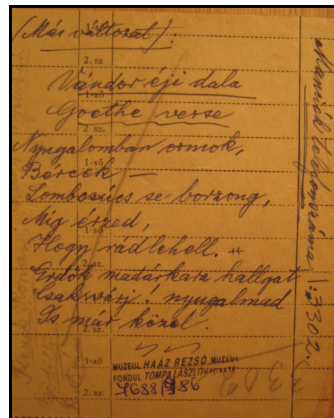
Vándor éji dala
Goethe verse

Megcsendesült minden
Bérc, hegy —
Lomb se leng itt sem,
Míg érzed,
Hogy rád lehell.
Erdők madárkara hallgat —
Csak várj! Nyugalmad
Is már közel.

Vándor éji dala
Goethe verse

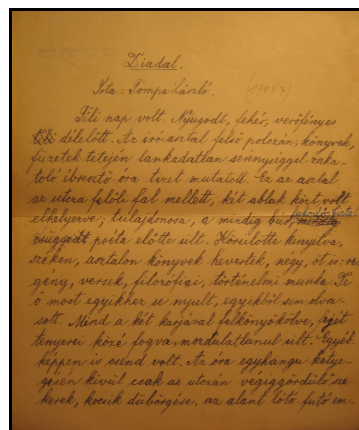
Nyugalomban ormok,
Bérccek —
Lombsúcs se borzong,
Míg érzed,
Hogy rádlehell.
Erdők madárkara hallgat —
Csak várj! nyugalmad
Is már közel.

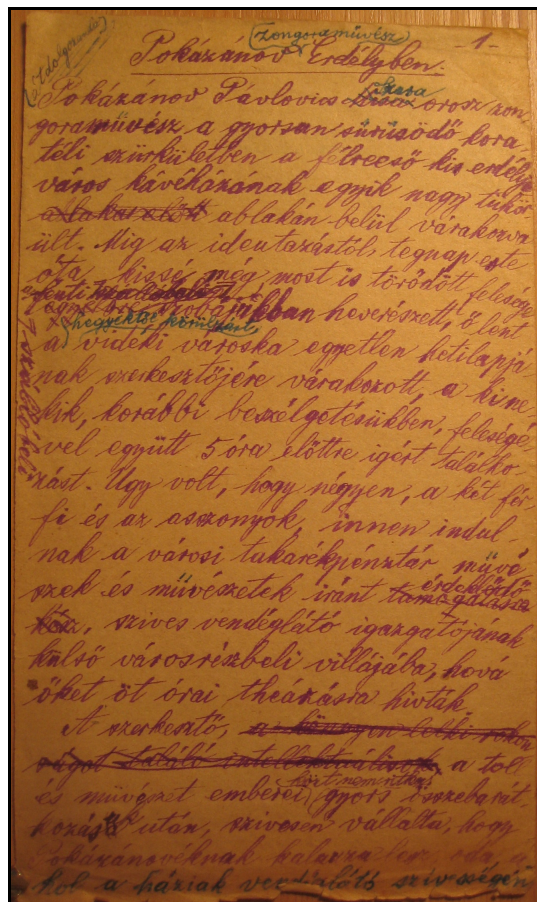
18. melléklet

Tompá László kiadatlan elbeszéléseinek kéziratai

18. 1. A *Diadal* c. kiadatlan elbeszélés [1903?] kéziratának első oldala
(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompá László Hagyaték: 7688/1372.)

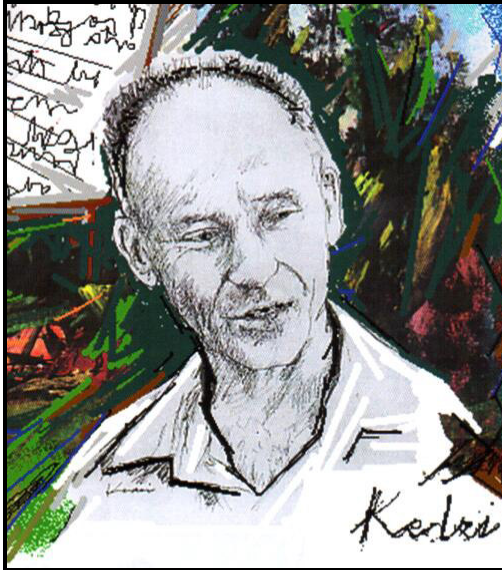

18. 2. A Pokázánov zongoraművész Erdélyben
c. kiadatlan elbeszélés [1929?] kéziratának első oldala
(Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum — Tompa László Hagyaték: 7688/1360.)

Ráduly János 80. éves

A megmaradás őrhelyén

Kedei Zoltán grafikája

*Beke Sándor
beszélget
Ráduly János
néprajz- és
rovásírás-kutatóval,
költővel
és műfordítóval*

2008. október 27-e van. Az Erdélyi Gondolat Könyvkiadó szerkesztősége különleges figyelemmel készült erre a dátumra, hiszen ezen a napon született hetvenegy évvel ezelőtt a Kibédén élő tekintélyes folklorista, rovasírás-kutató, költő és műfordító, Ráduly János. Az a Ráduly János, akit immár majdnem két évtizede ismerek: a *Székely Útkereső* külső munkatársaként, az *Erdélyi Gondolat Könyvkiadó* többkötetes szerzőjeként, a *Székelykapu* és az *Erdélyi Pegasus Könyvkiadó* szerkesztőjeként, és immár elmondhatom azt is, hogy igazi barátként.

Különös nap ez számomra, könyvkiadónak, mert — egy író számára — igencsak nagy meglepetésnek számító ajándékkal készültem erre az ünnepi alkalomra: öt igényes kivitelezésű könyvet adtam ki „a Kibéddel megáldott” Ráduly Jánosnak. Öt olyan könyvet, mely tartalmánál fogva is híven igazolja és tükrözi Ráduly János írói és sokrétű tudományos munkásságát, az örök helyállást az általa oly hően szeretett szülőföldön. És íme az az öt könyv, melyeknek tiszteletpéldányaival elindultam ezen a késő őszi napon Marosszék legnagyobb és legszebb falujába, a „mesék és balladák földjére”, Kibédre, hogy átadjam az ünnepeltnek: *Székely békeséglevelek. 1803–1837* (Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, 2008), *Király Bözsi begedűje*. Székely népmesék (Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, 2008), *Csaba ösvénye*. Székely népmondák a Kis-Küküllő mentéről

(Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, 2008), *Hajdani erdélyi tájakon*. Jékely Zoltán kiadatlan leveleiből (Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, 2008) és *Milyen nagy esze van a székekynek*. Népi tréfák, anekdoták (Székelykapu Könyvkiadó, 2008).

Ráduly János a neves kibédi elődök kutatómunkájának a folytatója, kiteljesítője. Kibédi Mátyus István (1725–1802) a társadalomnéprajz előfutára, Ósz János (1863–1941) mesegyűjtő, Seprődi János (1874–1923) népdalgyűjtő és zene-történész, E. Keményfi Katinka, a népi táplálkozás kutatója, Barabási András, a téli népszokások lejegyzője és közlője után, ha a szakirodalomban Kibéddel párosítják Rádulyt a nevét, úgy emlegetik, hogy „Kibéddel megáldott Ráduly János”, de szerintem inkább a mindenható jó Isten áldotta meg Rádullyal Kibédet.

Nem először járok e terjedelmes interjú kapcsán Ráduly nál. Először, amikor közös beszélgetéseinket indítottuk, késő tavasz volt, a tipikus régi tornácos székeky ház előtt, az udvaron — a régi kerek kút mellett — a selymes fű közül sárga kankalin emelte fejét a kibédi ég felé, a rendezett ágyásokban lila és fehér jácintok nyíltak, most pedig az őszi szürkületben arany színű falevelek lobogtak a kerti gyümölcsfákon, s ünnepélyesen díszítették az udvart. Mintha tudták és érezték volna: ünnep van ezen a napon...

*

Ráduly János (Korond, 1937. október 27) — tanár, folklorista, költő, műfordító, rovásíráskutató. Gyermekkorát Hármásfaluban töltötte, itt végezte elemi és gimnáziumi tanulmányait. A marosvásárhelyi Bolyai Líceumban érettségizett (1955). A kolozsvári Babeş—Bolyai Tudományegyetemen magyar nyelv- és irodalom szakos tanári oklevelet szerzett (1966). 1955–1962 között Erdőszentgyörgyön liceumi nevelő, 1962-től Kibéden magyartanár. 1982-től kitüntetett tanár. 1998-ban nyugdíjba vonul. Ma is Kibéden él.

Önálló kötetei: *Kibédi népballadák* (Bukarest, 1975), *A vízitiúndér leánya*. Kis-Küküllő menti népmesék (Kolozsvár, 1978), *Elindultam hosszú útra*. A kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadáit (Bukarest, 1979), *Tündérszép Mosolygó Ilona*. Kibédi népmesék (Bukarest, 1980), *Az álomfejtő fiú*. Kis-Küküllő menti népmesék (Kolozsvár, 1985), *Mikor a szolgának telik esztendeje*. A kibédi gazdai szolgák életéből (Bukarest, 1987), *Villám Palkó*. Kis-Küküllő menti népmesék (Bukarest, 1989), *Hold elejti, Nap felkapja*. Kibédi találós kérdések (Bukarest, 1990), *Mihai Eminescu: Az Estcsillag*. Ráduly János fordítása (Székelyudvarhely, 1993), *Táltos Marika*. Mesék (Korond, 1993), *Szép Magdolna*. Népmesék (Kolozsvár, 1994), *Rovásíró ősünk*. Adalékok rovásírásunk ismeretéhez (Korond, 1995), *Az árnyékok lakodalma*. Gyermekversek (Székelyudvarhely, 1995), *A király táncos lovai*. Székely tréfás népmesék (Sepsiszentgyörgy, 1995), *Fény és gondolat*. Versek (Székelyudvarhely, 1996), *Vetettem gyöngyöt*. Népköltészeti tanulmányok (Székelyudvarhely, 1997), *A rovásírás vonzásában* (Korond, 1998), *Nemzeti kincsünk: a rovásírás*. Tanulmány (Székelyudvarhely, 1998), *A galambleány*. Tündérmesék (Székelyudvarhely, 1998), *Tündéri perpatvar*. Irodalmi anekdoták (Székelyudvarhely, 1999), *Jóságvilágom*. Versek

(Székelyudvarhely, 2000), *Gyöngyvirág királyfi*. Népmesék (Székelyudvarhely, 2000), *Szítakötőtánc*. Gyermekversek (Székelyudvarhely, 2001), *Az igazat éneklő madár*. Népmesék (Székelyudvarhely, 2001), *Mikor volt egy lovon hét patkó?* Találós kérdések (Székelyudvarhely, 2001), *A hiányérzet ölében*. Versek (Székelyudvarhely, 2002), *Fekete szőnyeg a sátor*. Néprajzi tanulmányok, közlések (Marosvásárhely, 2003), *Siratóim lesznek az égi madarak*. Székely népballadák (Székelyudvarhely, 2004), *Titkok a rovásírásban*. Adalékok rovásírásunk ismeretéhez (Székelyudvarhely, 2004), *Az igazságos hazugság*. Tréfás és állatmesék, mondák (Marosvásárhely, 2004), *Tanuljunk könnyen rovásírni!* Segédkönyv a rovásírás elsajátításához (Székelyudvarhely, 2004), *A hengegő vőlegény*. Népi tréfák, mondák, anekdoták (Marosvásárhely, 2005), *A tulipános láda*. A kiskendi Fülöp Károly népmeséi (Székelyudvarhely, 2005), *A székely (magyar) rovásírásról* (Marosvásárhely, 2006), *A fák királyválasztása*. Népi tréfák, mondák, anekdoták (Marosvásárhely, 2006), *Hallod-e, te másvilág, adsz kenderért pálinkát?* Székely népi tréfák, mondák, anekdoták (Székelyudvarhely, 2006), *Hová, hová, Laji bátyám?* Kis-Küküllő menti székely népmesék... (Székelyudvarhely, 2006), *Évszakoló*. Gyermekversek (Marosvásárhely, 2006), *Bodor Péter meseautója*. Népmesék, mondák, tréfák (Marosvásárhely, 2006), *Néphagyomány az idő sodrában*. Tanulmányok, közlések (Marosvásárhely, 2006), *Az isztambuli székely (magyar) rovás- emlékek*. Kismonográfia (Székelyudvarhely, 2007), *A legkisebb leány szerencséje*. Székely népmesék (Székelyudvarhely, 2008), *A muzsikáló tücsök*. Székely állatmesék (Székelyudvarhely, 2008), *Király Bözsi hegedűje*. Székely népmesék (Székelyudvarhely, 2008), *Szép Fuvella története*. Székely népmesék a Kis-Küküllő mentéről kiejtés szerinti lejegyzésben (Székelyudvarhely, 2008), *Beszélő rovás- emlékek*. Adalékok rovásírásunk ismeretéhez (Marosvásárhely, 2008), *A farkas és az őzike*. Székely állatmesék a Kis-Küküllő mentéről kiejtés szerinti lejegyzésben (Székelyudvarhely, 2008), *Székely békeséglevelek. 1803–1837* (Székelyudvarhely, 2008), *Hajdani erdélyi tájakon*. Jékely Zoltán kiadatlan leveleiből (Székelyudvarhely, 2008), *Csaba ösvénye*. Székely népmondák a Kis-Küküllő mentéről. I. (Székelyudvarhely, 2008), *Alagút a Küküllőig*. Székely népmondák a Kis-Küküllő mentéről. II. (Székelyudvarhely, 2008), *A Hajnalszillag keletkezése*. Székely népmondák a Kis-Küküllő mentéről. III. (Székelyudvarhely, 2008), *Milyen nagy esze van a székelynek*. Népi tréfák, anekdoták (Székelyudvarhely, 2008), *Szépirodalom, néprajz, rovásírás* (Társzerző Beke Sándorral). Két íróbarát beszélgetése életpályájukról és munkásságukról (Székelyudvarhely, 2008), *Vitéz Kádár István*. Históriais ének. A kiadást gondozta és az utószót írta Ráduly János (Székelyudvarhely, 2009), *A csodaszarvas nyomdokain*. Székely népmondák a Kis-Küküllő mentéről. IV. (Székelyudvarhely, 2009), *Janka és a csitkőbogár*. Kisgyermekbeszéd (Székelyudvarhely, 2009), *Gyere már, Jégtörő Mátyás*. Gyermekversek (Székelyudvarhely, 2009), *Hozzád fobászokodom imában*. Kibédi ráolvasások, népi imák, legendaballadák, kántálóénekek (Székelyudvarhely, 2009), *Petőfi Sándor utolsó hét napja*. Petőfi-dokumentumok (Székelyudvarhely, 2010), *Székely népi tréfák, anekdoták* (Székelyudvarhely, 2010), *Virágim, virágim, drága szép virágim*. Székely népballadák. I. Válogatta, gondozta, az előszót írta, szómagyará-

zattal ellátta Ráduly János (Székelyudvarhely, 2010), *Én leányom pávát őriz*. Székely népballadák. II. Válogatta, gondozta, az előszót írta, szómagyarázattal ellátta Ráduly János (Székelyudvarhely, 2010), *Őseink turulmadara*. Székely népmondák a Kis-Küküllő mentéről. V. (Székelyudvarhely, 2010), *A Kárpát-medence rovásfeliratos emlékei a Kr. u. 17. századig* (Társszerző Erdélyi Istvánnal) (Budapest, 2010), *Barátok Béla kibédi énekesei és a Cantata profana*. Cikkek, tanulmányok (Székelyudvarhely, 2010), *Könyv és élet*. Kritikák, recenziók. Válogatás négy évtized (1967–2008) kritikai „megnyilvánulásából” (Székelyudvarhely, 2011), *Pisztrángjáték a fényben*. 133 haiku (Székelyudvarhely, 2011), *Székely tréfás népmesék* (Marosvásárhely, 2011), *Székely tündérmesék* (Marosvásárhely, 2011), *Erdélyi rovás emlékek világa*. Adalékok rovásírásunk ismeretéhez (Marosvásárhely, 2011), *33 szerelmes vers* (Marosvásárhely, 2011), *Látom a szép eget fölöttünk fémleni*. Erdélyi történelmi népballadák. Válogatta, gondozta, az előszót írta, szómagyarázattal ellátta Ráduly János (Székelyudvarhely, 2012), *Sirálytánc*. Gyermekversek (Székelyudvarhely, 2012), *Bolyhai János és kibédi Orbán Rozália*. Cikkek, tanulmányok (Székelyudvarhely, 2012), Nichita Stănescu: *Szomorú ének a szerelemről*. Versek. Válogatta, fordította, az utószót írta Ráduly János (Marosvásárhely, 2012), *A bátor béreslegény*. Tündérmese (Marosvásárhely, 2012), Ana Blandiana: *Szélhozta csillag*. Versek. Válogatta, fordította, a jegyzetet írta Ráduly János (Marosvásárhely, 2012), *333 találós kérdés* (Marosvásárhely, 2012), *A moldvabányai rovás emlékek*. Kr. u. 1410–1430 között (Marosvásárhely, 2012), *Tanúmeghallgatás Kibéd és Sóvárada határperében*. 1796. szeptember 5-10. (Marosvásárhely, 2012), *Ráduly János bibliográfiája*. Néprajz és rovásírás. Első füzet. 1959–2009. (Marosvásárhely, 2012), *Erdély szent földjén*. A kötet szerzői (így!): Benedek Elek, Csire Gabriella, Gub Jenő, László László, Ráduly János, Zsidó Ferenc. Mondák, legendák, regék, históriák és tündérmesék. Összeállította, szerkesztette, a kiadást gondozta Beke Sándor (Székelyudvarhely, 2012), *Árpa, árpa, learatlak*. Hat néprajzi közlemény (Marosvásárhely, 2012), *Mátyás király és a tisztesség*. Népmondák, mesék a nagy királyról (Marosvásárhely, 2013), *A járomba fogott méhecske*. Székely állatmesék (Székelyudvarhely, 2013), *Székely hazugságmesék* (Székelyudvarhely, 2014), *Székely eszeségpróbák*. Találós mesék, mulattató rejtvények (Székelyudvarhely, 2014), *Tréfás kedvű székely góbék*. Népi tréfák, anekdoták (Székelyudvarhely, 2014), *Az ügyes suszterfiú*. Székely népmese (Marosvásárhely, 2014), *Megvámolt élet*. 77 haiku (Marosvásárhely, 2014), *Őstörténet és rovásírás* (Marosvásárhely, 2015), *Csombod vára tündérei*. Székely népmondák a Kis-Küküllő mentéről. VI. (Székelyudvarhely, 2015), *Homoródkarácsonyfalva két rovásfelirata* (Marosvásárhely, 2015), *A vargyasi rovás emlékek* (Marosvásárhely, 2015), *Sorok Erdőszentgyörgy régmúltjáról* (Marosvásárhely, 2015), *Makfalva két régi rovás emlékek* (Marosvásárhely, 2015), *Jajkiáltások a fehér papíron* (Marosvásárhely, 2015), *Táltos csillagok*. 101 haiku (Marosvásárhely, 2016), *Főzőcske*. Gyermekvers. Kifesthető füzet (Marosvásárhely, 2016), *Énekeltem a bivalynak*. 105 félperces történet (Marosvásárhely, 2016), *Veronica Porumbacu: Másféle játék*. Versek. Válogatta, fordította Ráduly János (Marosvásárhely, 2016), *Négy erdélyi rovás emlékről* (Marosvásárhely,

2016), *Aki találkozott a néppel*. Írások a közművelődésről (Marosvásárhely, 2016), *Könyvek világa*. Kritikák, recenziók (Marosvásárhely, 2016), *Élettér falun*. Írások a közművelődésről (Marosvásárhely, 2016).

Tagja a következő tudományos társaságoknak: Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság (ma Nemzetközi Magyarstúdiológiai Társaság), Budapest, 1979; Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 1990; Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1990; Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1990, díszoklevél, 1996; Zürichi Magyar Történelmi Egyesület, Zürich—Budapest, 1996; Országos Ómagyar Kultúra Baráti Társaság Rovásírás Szakosztálya, Budapest, 1997; Magyar Írószövetség, Budapest, 2000; Seprődi János Nemzetközi Kóruszövetség (tiszteletbeli tag); Seprődi János Művelődési Egyesület, Kibéd — alapító tag, 1999; Erdélyi Magyar Írók Ligája (Kolozsvár, 2004); Korondi Firtos Művelődési Egylet — tiszteletbeli tag, 2007; Sütő András Baráti Egyesület (2008).

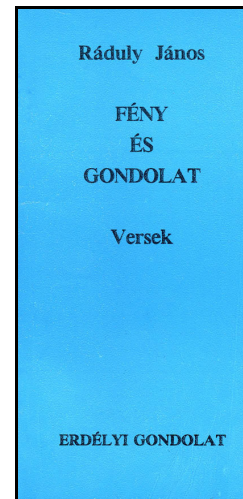
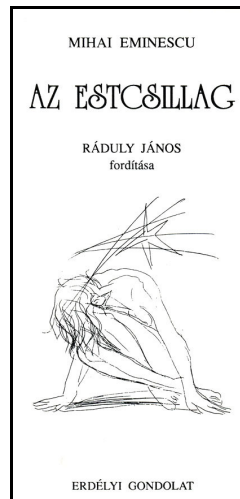
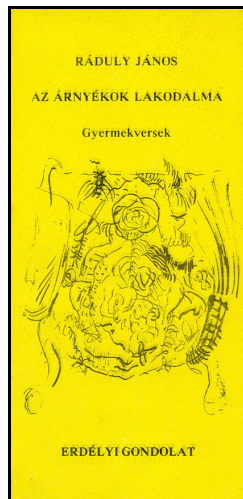
— *Mindenekelőtt szeretném, ha életed, irodalmi és néprajzi munkálkodásod kezdeti szakaszáról beszélnél. Kötődéseidről (is) egyik-másik faluboz, hisz mindvégig — úgy tudom — falun éltél.*

— Valóban, így igaz. Mondandómat hadd kezdjem édesapám pályafutásával, hisz korondiságom — például — csak így válik érthetővé. Apám — miután elvégezte a főkönyvelői-könyvelői szakiskolát, 1933-ban Erdőszentgyörgyre került, ahol pénzügyi tisztviselőként dolgozott. Munkahelye a polgármesteri hivatal volt, akkori szóhasználat: primăria. De itt csak két évig működhetett, ugyanis olyan országos törvény volt érvényben, amely előírta a pénzzel dolgozó alkalmazottak 2-3 évenkénti továbbköltözését. Nyilván, azzal a meggondolással, hogy ne játszodjanak össze a falu lakosságával. Tehát a korrupcióellenes felfogás már akkor is érvényesült.

Édesapám következő állomáshelye a mai Hármásfalu lett. A település Csókfalvát (v. Csokfalvát), Székelyszentistvánt és Atosfalvát foglalja magába, a hivatal épülete Csókfalván, a legnagyobb lélekszámú faluban volt. Itt ismerkedett meg 1935-ben Gizella édesanyámmal, s csakhamar házasságot kötöttek. Őrzöm ma is a lakodalmi fényképeket.

Két év múlva apámat továbbmozdította a hatalom, Korondon lett könyvelő és adószedő. Itt születtem én 1937. október 27-én. Csudák csudája, szülőházam ma is áll még, a község régi központi részében található, az egykori patika tőszomszédságában. Nos, ebben a tornácos házban (és udvarán) tanultam meg járni, itt „rögzültek” fülemben a gyönyörű székely (magyar) nyelv szavai, mondatai. Megjegyzem, hogy a ház azonosítását István Lajos bátyámnak — korondi keramikusnak és számtalan néprajzi közlemény szerzőjének — köszönhetem, oknyomozó módszerrel kutatott utána. Bevallom, mindig elérzékenyülök, valahányszor belépek a kapuján. Most István Mihály bácsi lakik benne. Évtizedek távlatából sok minden megvilágosodott előttem. Most értettem meg, miért is volt nálunk mindig zárva a kapu: épp előttünk folyt (és folyik) Korond egyik nagypatakja, a

Kebeled vize (Istenem, milyen szép elnevezés!). Apám munkahelye, a polgármesteri hivatal pedig tőlünk csak két-három kőhajításnyira volt (az épületben ma óvoda működik). Épp ez a közelség tette lehetővé, hogy anyám — délelőttönként — gyakran kézen fogjon: elvitt, megsétáltatott apámhoz. Bánatomra, a 2005-ös árvizes esztendő „viszontagságai” tönkretették a feliratos kiskaput, amely 1936-ban, tehát születésem előtt egy évvel készült: a megáradt Kebeled hullámai magukkal sodorták.

— *A korondiak tudják-e, hogy te a község szülöttje vagy?*

— Hát hogyan tudnák! Baráti köröm megalapozásakor — tehát idejekorán — a korondi értelmiségiek egy része fölvette velem a kapcsolatot. Közéjük tartozik Ambrus Lajos, Páll Lajos, Tófalvi Zoltán. A névsorból nem maradhat ki István Lajos bátyám, akihez ma is baráti szálak fűznek. És bővült később a kör Szócs Lajossal, no, meg a Korondra került Bölöni Domokossal. Jelen voltam — tudtommal több renden is — a Korondon és Parajdon megszervezett író-olvasó találkozókra. 1987-ben pedig meghívót kaptam a község ötvenévesének kortárs-találkozójára. Nagy megtiszteltetés volt, reggelig mulattunk.

Külön kell szólnom az 1990-ben indult *Hazanéző* című korondi folyóiratról, amelynek kezdettől fogva következetes munkatársa voltam (és vagyok). A *Hazanéző Könyvek* sorozatban három könyvem is megjelent: *Táltos Marika. Mesék* (1993), *Rovásíró őseink* (1995), *A rovásírás vonzásában* (1998). 2007. november 24-én pedig a Korondi Firtos Művelődési Egylet vezetőtanácsa oklevelet nyújtott át, ebből idézek: „...a Hazanéző című hungarológiai folyóiratban kifejtett értékes munkásságáért 70. születésnapja alkalmából Tiszteletbeli tag címet adományozza. Az alkotás örömeivel megáldott életére Isten áldását kérjük.” Megható volt a művelődési otthonban tartott ünnepség, az egylet versmondó körének tagjai vázolták életutamat, bemutatták a verseimből összeállított műsorukat. A „keretet” a II. korondi nyugdíjastalálkozó biztosította.

— További gyermekkorodat a Kis-Küküllő menti Hármásfaluban töltötted...

— Igen, Korondról Újszékelyre került a családnk, majd tovább sodród-tunk, de édesapám 1946-ban, harmincöt éves korában meghalt. Édesanyámnak nem volt más kezdési lehetősége, mint hogy három gyermekével visszatelep-edjen Csókfalvára, az akkor már egyedül élő nagyanyámhoz, özvegy Kovács Györgyné tiszteletes asszonyhoz. Író fia, Kovács György ugyanis családot ala-pított, s Marosvásárhelyre költözött. Így vált végül is Hármásfalú gyermek-korom meghatározó jelentőségű településévé. Itt többrendbéli irodalmi és néprajzi hatás ért, érdemes talán ezeket most kicsit rendszerezve is bemu-tatnom.

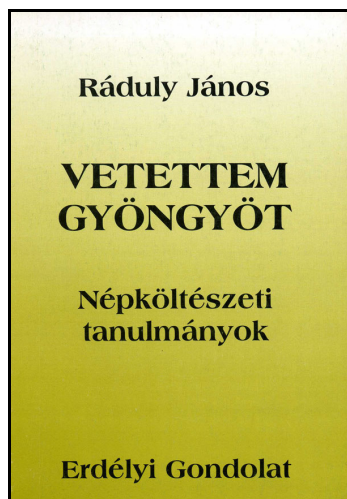
a) Az első népdalokat és népballadákat — nyilván, mődalok társaságában — édesanyámtól tanultam. Ő varrónői szakiskolát végzett, sokat énekelt és kitűnően szavalt. Lánykorában alig volt olyan falusi kultúrrendezvény, ahol ne vették volna igénybe „szavalóművészetét”. Tőle tanultam meg a *Kőműves Kelemenné* című népbal-lada Kriza János által gyűjtött változatának szövegét, amely családnkban folyton felszínen „forgott”. És mondta édesanyám, szavalta sorra a 19. század költészetének gyöngyszemeit, legtöbbször a *Pókainé*, az *Éji látogatás* meg a *Családi kör* címűeket. Zöld tintával írt versesfüzetét ma is őrzöm. Ennek a füzetnek köszönhetem, hogy csakhamar — iskolásként — magam is színpadhoz jutottam. Persze, legtöbbet az akkori szocialista költészet „remekeit” adtam elő, Horváth Imre, Horváth István, Szemplér Ferenc, Szabédi László stb. költeményeit „interpretáltam.”

b) Aztán magam is verseket kezdtem írni: III–IV. osztályos tanulóként való-sággal ontottam „szerzeményeimet”, sőt, felbuzdulásomban még a *Dolgozó Nő* című folyóirat mellékletének, a *Kispajtás*nak is juttattam belőlük. Ez 1950-ben, ti-zenhárom esztendőskoromban történt. Bizonyos Anni nevezetű szerkesztőnő válaszolt, írásra biztatott. Hozzám írt két levelét később nyomtatásban is megje-lenttettem, Molter Károly ugyancsak hozzám írt két levelének közlésekor (*Haza-néző*, 1996/1).

Ezekből a korán megszületett verseimből — szerencsére — semmi sem ma-radt fenn, de az egyikre határozottan emlékszem. Petőfi: *János vitéz*ének modorá-ban füzetnyi elbeszélő költeményt írtam, *A kis Károlyka* címmel, amelyben Vass Karcsi osztálytársam iskolai csínyeit beszéltem el. A „kötet” akkori tanítónóm, Domokos Eufémia kezébe is eljutott, aki folyamatosan csiholta bennem a nagyratörés indulatait.

c) Mondjam el, hogy akkoriban végigolvastam Petőfi Sándor, Tompa Mihály, Czuczor Gergely, Arany János összegyűjtött verseit, amelyek a *Magyar Remekírók* című könyvsorozatban jelentek meg. Orbók Gyula unitárius lelkész ugyanis meg-nyitotta előttem házikönyvtárát, így az estéket eme nagy szellemek társaságában töltöttem. Orbók Gyula bácsi maga is költő volt, tudtommal több lapban is kö-zölte verseit, én az egyiket ismertem (kézirátát ma is őrzöm): a vers 1928-ban ke-ltezett, s Lőrinczi Dénes csókfalvi állami iskolai igazgató tanítót köszöntötte

benne, tanítóságának ötvenedik, jubileumi évfordulóján. Az ünnepi beszédet Kálmán Vencel atosfalvi tanító tartotta, a teljes szöveget — *Egy néptanító életútja* címmel — a Marosvásárhelyen megjelent *Népbagomány az idő sodrában*. Tanulmányok, közlések című kötetemben — 2006-ban — tettem hozzáférhetővé. Nos, Lőrinczi Dénes a dédapám volt, a már emlegetett özvegy Kovács Györgyné, Mariska papné nagyanyámnak az édesapja.

d) Ugyanebben az időben hallgathattam — hívő lélekkel — Benedek Ferenc bácsi élő népmesemondását. Akkor ő az útügynél dolgozott (utász volt), de eszténként — elég gyakran — a térdére ültetett, s úgy mondta el — például — *A farkas és a kilenc malac* történetét, hogy mi, gyermekekül — Móricz Zsigmonddal szólva — visítottunk örömeinkben. Ide gyökerezik tehát későbbi népmese gyűjtési buzgalmam, amelyről alább még szólni fogok.

e) A sors érdekessége, hogy akkor keletkezett „alkotásaim” ugyanazon az íróasztalon születtek meg, amelyet Kovács György nagybátyám a nagyapjától örökölt, a már emlegetett Lőrinczi Dénes néptanítótól. Három nagy és két kisfiókja volt/van, tele kéziratokkal. Hatalmas élmény volt számomra a kéziratömeg lapozgatása, izlelgetése. Aztán egy szép napon megérkezett csókfalvi otthonunkba ángyóm, Györgyi (Guga) néni, író nagybátyám felesége: azzal a megbizatással jött, hogy elvigye a kéziratokat. Regénykéziratokról volt csak szó, valósággal félreseperte például a Kovács Györgyhez írt irodalmi levelek egy részét (a szerelmes leveleket is), meg néhány cikk és novella töredékét. Ezek rám maradtak asztalostul, mindenestül, ma is „birtokrészem”. Őrzöm Kovács György egyik legszebb ifjúkori elbeszélésének, a *Bella vénleány marad* címűnek a teljes kéziratát, a maradék levelekből pedig számos publikációt hoztam össze, nagy részük meg is jelent nyomtatásban. Ime néhány írónak-költőnek a neve: Bözödi György, Kiss Jenő, Kahána Mózes, Ligeti Ernő, Jancsó Elemér, Finta Zoltán, Thurzó Gábor stb.

f) Nem hallgathatom el azt a tényt, hogy gyermekként roppant eleven társadalmi életet éltem. Persze, gyermektársadalomról van szó. Lakásunk udvarán, egyetlen kiskapun és nagykapun belül, három család lakott. A mi családukban hárman voltunk testvérek, a Kerekes Imre családban öt, a Benedek Ferenc családban pedig három gyermek volt. Ez összesen tizenegy nebuló. De számoljunk tovább: házunk tőszomszédságában, kívül, az Antalfi családban két, velünk szemben, a Csonta József családban három, rajtunk belül, a Dósa családban pedig négy gyermek fogyasztotta a mindennapi kenyeret (és sok puliszkát). Ez összesen húsz gyermek. A Hadnagy utcát, ahol laktunk, délután és estefelé mi vetjük birtokunkba, és játszottunk, játszottunk: ötlépésztünk, sutyáztunk, futballoztunk rongylabdával (sokszor a lányok is), búkáltunk (bujkáltunk) a csűrök mögötti szalmakazlak környékén, énekelünk, lakodalmaztunk, vígadunk. Az *Elvesztettem zsebkendőmet, megver anyám érte* gyermekjátékot — évek során — legalább ezerszer megismételtük. Megtartó erőt kölcsönzött minden gyermekösszejövetel. A játszótársak egykori hangja, arcuknak mosolya ma is gyakran fölkiált.

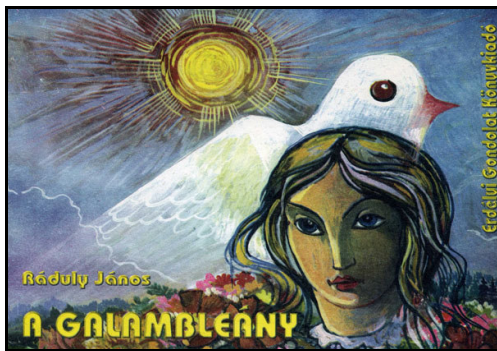
g) Estéknént, vacsora után, tanultam, elkészítettem a házi feladatokat, s következett az olvasás. De papné nagyanyám roppant népszerű asszony volt, s a téli fonók beálltával házunk megnyílt a szomszédos fonóasszonyok előtt. Édesanyám varrt, nagyanyám kézimunkázott (vagy zoknikat stoppolt), az asszonyok pedig fontak. Guzsalyak, fonókerekék népesítették be a meleg szobát. Én, az olvasás végeztével, lefeküdtem, de még sokáig hallgattam a nyelvi leleményektől duzzadó beszélgetéseket, a csókfalvi nyelvjárás pompás zamata akkoriban vált véremmé, amelyet később népmesegyűjtéseimben hasznosítottam.

h) Egyetlen dologról még szólnom kell: 1952-ben a parasztasszony Sándor Mari néni megajándékozott az *Ethnographia* című folyóirat 1913–14-es évfolyamaival, amelyeket ő cselédleány korában szerzett városban. A folyóiratszámok tele voltak rovásírásos vitaanyagokkal, akkoriban bukkantak föl az ismeretlenségből az isztambuli és a bolognai rovás emlékek. Megtanultam rovásul írni, a lapszámok egy részét ma is őrzöm, féltett ereklyeként. Első rovásíráscikkemet mégis csak negyven év múlva, 1992-ben közölhettem. A „győzelmektől” megittasodott szocializmus kora nem kedvezett az ilyesfajta munkálkodásnak. Persze, akkor még meg sem fordult a fejemben, hogy egyszer — könyvnyi terjedelemben — magam is írni fogok az isztambuli emlékről. Kismonográfiám 2007-ben látott napvilágot *Az isztambuli székely (magyar) rovás emlékek* címmel, a székelyudvarhelyi Erdélyi Gondolat Könyvkiadó gondozásában.

Ugyancsak az *Ethnographia*-számokban szembesültem a kibédi származású Seprődi János népdalgyűjtésével. A *Marosszéki dalgyűjtemény* című sorozatban közzölt szép munkájának nyolcadik része a folyóirat XXIV. (1913)-as számában jelent meg, így én már akkor minden tudományos szempontnak eleget tevő közlemény birtokába jutottam.

— *Hol végeztél középiskolai (líceumi) tanulmányaidat?*

— Miután 1952-ben elvégeztem a VII. osztályt, a marosvásárhelyi Bolyai Farkas líceumban folytattam tanulmányaimat. Rangecista lettem, ugyanis akkor az iskola Iosif Ranghet kommunista harcos nevét viselte. Bentlakó tanuló lettem. A fiúlíceum még elevenen őrizte a több évszázados hagyományokat (1557-ben „alapították”). A három év alatt (mert X. osztályosként már érettségiztem) három magyartanárom volt. Hajdu Lajos, aki kezdetben osztályfőnökünk is volt, az *Igaz Szó* című szépirodalmi folyóirat szerkesztésében is részt vállalt. Az iskolai falújságon rendszeresen helyet biztosított verseimnek, ugyanakkor „beavatott” a szerkesztői munkába is. Sokszor a kezembe nyomta az akkor jól futó hivatásos költők (1953–54-ről van szó) eredeti kéziratait, s úgy kellett felolvasnom őket, hogy az összes írásjelek meglétét is jeleznem kellett. Ezeket a tanár úr (akkor: elvtárs) a már legegypelt változatokra rávezette. Tanított Bukaresti Erzsébet tankönyvszerkesztő, valamint a Bolyai-kutató és iskolai monográfiát író Kozma Béla is. Kozma akkor a líceum igazgatója volt: nekem állandó írásbeli engedélyt biztosított, hogy a bentlakásból bármikor elmehessek a városban működő, fiatal írókat, költőket tömörítő csoportosulás összejöveteleire. A körüli üléseket rendszerint Molter Károly vezette.

Itt, a líceumban kezdtem meg népköltészeti gyűjtőmunkámat. 1954-ben füzetnyi nép- és műdalszöveget írtam össze (akkor IX. osztályos voltam), ezzel kezdődött a 17 füzetből álló sorozat, amelyet ma is őrzök. A legelső füzetre — címnek — ezt írtam: *Énekek. Dalolva szép az élet*. Népköltészeti és műköltészeti alkotások. Gyűjtemény. I. kötet. Csodálatos: úgy látszik, már akkor könyvsorozatban gondolkoztam. Mint ahogy az is érdekes, hogy írás közben — a füzet első felében — magam is zöld tintát használtam, akár lánykorában édesanyám, amikor a szavalni való verseket rögzítette. A címlap utáni első oldalon három szöveg látható: a harmadik népdal, méghozzá teljes, több versszakból álló szövegváltozata az *A malomnak nincs kereke* kezdetűnek. Nyilván, leghamarabb a magam dal tudását vettem papírra, de csakhamar hozzákezdttem bentlakó osztálytársaim magukkal hozott dalkincsének rögzítéséhez is.

Utalnom kell arra, hogy Klára József orosz szakos tanárom a sajtóban is hírt adott arról, hogy a tankönyvbéli *Tánja* című verset szinte tökéletesen fordítottam le magyarra. Persze, ezt ő a hazafias nevelés egyik beszédes eredményének tekin-

tette, számomra viszont — ma is — jelzés értékű: már akkor a műfordítás „technikája” is foglalkoztatott.

Érettségi előtt az iskola zenetanára, Áment János megzenésítette az egyik versemet, a végzős növendékeknek (nekünk) „be is tanította”, mert az a nagyon szép elképzelés született, hogy ennek a versnek a dallamára/szövegére fogunk ballagni. De a hatalom szertefoszlatta a tervet: valamelyik mozgalmi indulót fújtuk iskolai búcsúként. Egyes osztálytársaim úgy emlékeznek, hogy csak a felszerelt difuzorok (hangosbeszélők) szóltak erőteljesen, mi — tiltakozásul — némán bandukoltunk az iskola körül. A líceumhoz való viszonyomat így összegeztem a 2005-ben megjelent *Az ősi Schola mindig visszavár* című emlékkönyvben: „A sors tehát kegyes volt hozzám, amikor falusi kislegényként Erdély egyik legnagyobb múltú kollégiumának küszöbét átléphettem, hogy megkezdhessem alapvető »felkészülésemet« eljövendő életpályámra” (84. old.).

— Miként alakult az érettségi utáni sorsod?

— Érettségi után rögtön nem folytathattam egyetemi tanulmányaimat anyagi gondok miatt. Otthon, Csókfalván a két húgom, Mária és Rózsika már iskolások lettek, anyámnak a varrás, a szabómesterség egyre kevesebb pénzt hozott, így pályát „választott”: az óvodánál kapott állást, ahol dadaként és szakácsnőként dolgozott. Papné nagyanyámnak nem volt államilag megállapított nyugdíja, csak háromhavonta kapott némi papi segélyt. A közköltségeket sem futotta.

Író fia küldözgetett néha tüzelőfára s a gyógyszerek megvásárlására pénzt.

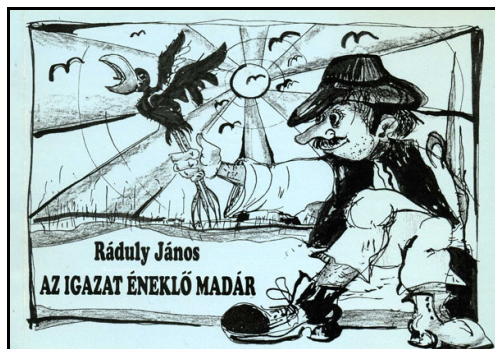
Nekem Dávid Boriska néni (áldott legyen poraiban is) szerzett állást. Melleleg jegyzem meg, hogy Boriska néni a szótáríró és műfordító dr. Dávid Györgynek — Kibédén is lelkészkedett (1921–1934) — volt a lánya, az édesanyja pedig Annus néni, óvónő volt, épp édesanyám „főnöke” az óvodában. Nos, Boriska néni üzente Erdőszentgyörgyről (akkor ő a Rajoni Néptanács főkönyvelője volt), hogy azonnal jelentkezzem nála, mert Erdőszentgyörgyön líceum indult, s ott az új intézmény titkár, nevelő, tanári gárda nélkül. Így lettem 1955. október 1-jétől (18 évesen) az induló líceum főtitkára. Beosztottam senki sem volt, magam voltam az egész titkárság. Aztán két év múlva bentlakási felügyelő, nevelő, akkori szóhasználat: pedagógus lettem.

1957 őszén sikeresen felvételiztem a kolozsvári Babeş—Bolyai (akkor még csak Bolyai) Tudományegyetem magyar nyelv- és irodalom szakára, így megkezdhettem egyetemi tanulmányaimat is a levelező tagozaton. Ez a mai távoktatásnak (kicsit a másoddiploma megszerzésének) felelt meg.

Magam — nevelőként — a bolyais hagyományokból próbáltam egyetmást meghonosítani a bentlakásban. Nem is eredménytelenül. Mondjam el, hogy engem mindössze 2-3-4 esztendő választott el a „legöregebb” diákoktól, tehát javarészt „egy húron” pendültünk.

Az akkori tantestületről bővebben szoltam *Erdőszentgyörgyi otthonteremtés* című írásomban (In: Nostrum solemne servemus! Emlékkönyv, 1995). Ezt írtam:

„...micsoda felszabadult energiákkal fogott munkához. Nekik, az akkori tanítóknak, tanároknak köszönhető, hogy alig három-négy év múlva a rajoni központ — Erdőszentgyörgy — mintaszerű kulturális életet élt. Szavalóművészekké, színészekké, táncosokká, énekesekké váltunk mindannyian: nagyszerű Csokonai-est, táncdelutánok, író-olvasó találkozók és színelőadások. A *Sehyemrokolya* című színmű előadását tartományi és tartományközi versenyeken díjazták, a *Magaviseletből elégtelen* című darabban pedig diákok-tanárok-tanfelügyelők egyaránt szerepeltek. A nagykorúsodás, az érettség jele — vagy legalább is előlegezője volt minden akkori megmozdulásunk.”

Nyilván, lelki vívódások is adódtak, ezt az akkori milió, a társadalmi környezet valóságga „kitermelte”. Csak egyetlen jellemző példa: a már említett Csokonai-esten Hochmal Ervin magyartanár elszavalta Tóth Árpád: *Invokáció Csokonai Vitéz Mihályhoz* című költeményét. A vers egyik sora így hangzik: „Utolsó álmunk: boldog Magyarország!” Másnap Ervinnek a rajoni pártbizottságnál kellett jelentkeznie kihallgatásra. Ime a párbeszéd:

„— Miféle boldog Magyarországról beszélt maga a színpadon?

— Kérem, én csak Tóth Árpádnak, a nagy magyar költőnek a szavait idéztem — válaszolt Ervin.

— De maga ki kellett volna hagyja azt a sort — csattant fel az egyik aktivista.

— Ha kihagytam volna, már hamisítás lett volna — érvelt a barátunk.”

A vitát a rajoni pártbizottság első titkára zárta le:

„— A párt, a rendszer, amelyik magának, kedves tanár elvtárs, kenyeret ad, megérdemelt volna egy kis hamisítást, nemde?”

A „sztori” önmagáért beszél.

Utaltom kell arra, hogy itt, Erdőszentgyörgyön írtam meg az első könyvismertetőmet, a helyi Rádiósítási Központ stúdiójában olvastam fel. Kádár Klári volt a „főszerkesztő”, ő épp hármassfalusi (székelyszentistváni) volt, így megkért, hogy kedvem szerint népszerűsítsek néhány szépirodalmi kiadványt. Elsőként E. Voynich *Bögöly* című regényéről „értekeztem”, ez az Ifjúsági Könyvkiadó gondozásában jelent meg 1954-ben Bukarestben (Kilényi Mária fordítása).

Erdőszentgyörgyön tovább folytattam a népköltészeti gyűjtést, bővítettem tehát a füzet sorozatot. Fő adatközlőim a bentlakó tanulók lettek, de néha ki-kirucantam a faluban élő öregekhez is. A népdal- és balladaszövegek mellett a népi prózára is ráirányult a figyelmem. 1958. január 22-én az akkor 82 éves Szabó Kálmántól két mesés mondát írtam le, ez volt tehát a legelső népmeselejegyzésem. Még ugyanazon év szeptemberében bentlakó tanuló lett a kiskendi Fülöp Károly (Karcsi), akitől október 2-án hat népdalszöveget rögzítettem, december 12-én pedig *A táltos varjú* című népmesét mondta tollba. Ő, mint adatközlő, akkor 14 éves volt, magam pedig 21 esztendő és másodéves egyetemista. Karcsi mesekorpusza végül is 39 népmeséből állt, ezt kötetbe szerkesztettem, az *Igaz Szó* című folyóiratnál kerestem először közlési lehetőséget, még 1960-ban. Választ négy év múlva, 1964-ben kaptam: „... azt a régebbi népmeseanyagot sehol sem találjuk a szerkesztőségben. Bözödi György úgy tudja, hogy visszajutott Ráduly elvtárs kezébe (...)”. A gyűjtemény végül csak 2005-ben látott napvilágot, személyi népmesemonográfiaként. Ezt írtam a *Népmesemondás a bentlakásban* című bevezető tanulmányomban: „Mostani népmese-gyűjteményünk anyagának közel ötven esztendővel ezelőtt kellett volna megjelennie... Most annál nagyobb az örömünk: a székelyudvarhelyi Erdélyi Gondolat Könyvkiadó vezetősége úgy döntött, hogy mielőbb napvilágra »segíti« a kis mesegyűjteményt, jusson el végre az érdeklődő olvasók kezébe.”

Még egyik nagy élményemet el kell mondanom: 1958-ban Kusztos Endre festő- és grafikusművész munkáiból először nyílt kiállítás Erdőszentgyörgyön. A ládába csomagolt munkákat a vasútállomásról a bentlakás kis szamaras szekerekkel szállítottuk a színhelyre, a palota melletti épületbe, s az iskola tanulóiból szerveztünk be „szolgálatos” őreket. Kusztos szintén földim volt (és maradt), akkoriban Csókfalván lakott özvegy édesanyjával, családjuk szomszédságában: mindössze 3–4 ház választotta el egymástól a két lakást. Ez a kiállítás a művész legelső egyéni tárlata volt, az *Utunk* című kolozsvári lapban Huszár Sándor (bizonyára jól emlékszem) nagy beharangozó cikket írt *Tárlat falun* címmel.

Erdőszentgyörgyi létemben jelent meg a sajtóban — 1959. június 4-én — a legelső írásom, *Népművészeti kiállítás Erdőszentgyörgyön* címmel. A marosvásárhelyi *Vörös Zászló* hozta le anyagomat, a cím jól árulkodik arról, hogy néprajzi fogantatású kis közlemény volt. Ennek a „beszámolónak” a megjelenésétől számítom valódi pennaforogatói indulásomat. Maholnap már ötven éve!

— *Ekkortájt halt meg édesanyád...*

— Igaz, emlékszem, vasárnap volt, s Rózsika húgom szerepelt a művelődési otthon műsorában. Édesanyám ott volt az ünnepségen, jókedvvel jött haza, hétfőn dolgozott, kedd reggel pedig iszonyú hasi fájdalmakkal ébredt. Jakab doktor vizsgálta meg, s azonnal mentőautót hívott. Anyám a kórházban valósággal könyörgött, műtsék meg, mert fájdalmai kibírhatatlanok. Megoperálták. Végzetes volt a betegsége, lebénult a hasnyálmirigy. 1960. március 5-én hunyt el (aznap halt meg Asztalos

István író is). Édesanyám még csak ötvenegy esztendőős volt, készült a nyugdíjas évekre, mondogatta, hogy apám után járó nyugdíjat is fog kapni.

A temetés körül adódtak bonyodalmak. Író nagybátyám képviselő volt, a Nagy Nemzetgyűlés tagja, néhány évig alelnöke. Nem engedte, hogy egyházi szertartással temessék édesanyámat.

Előbb engem győzködött, én azt mondtam, ha a papné anyja beleegyezik a kommunista temetésbe, ám legyen. A hosszú levelet magam hoztam el nagyanyámnak, aki azt mondta:

„— Mit bánom én, hogy miként temetik, csak szép, nagy temetése legyen!”

Március nyolcadikán, a nők napján volt a temetés. Éjszaka térdig érő hó hullott, csak nehezen jutottunk el a Gezes felé eső Kiserdő alá.

Hát így váltam egyik napról a másikra családfenntartóvá. Ezért nem voltam katona. Igaz, az egyetem is mentett, minden ősszel iratcsomót kellett összeállítanom katonáéknak, hogy tanulmányokat folytatók. De így is „kicsaltak” velem. Őszi katonai sorozások alkalmával egy vagy két hónapra „kiemeltek a termelésből”, s a sorozóbizottság tagja voltam, amolyan írnoféle, azt mondták, dolgozzam csak nyugodtan, mert az összegyűlő hónapokat majd bevezetik a katonakönyvembe. Csak ígéret maradt...

— *Miként kerültél Kibédre?*

— Érdekes volt: 1962 tavaszán az erdőszentgyörgyi középiskolát meglátogatta a bukaresti tanügyi minisztérium egyik magas beosztású alkalmazottja, Ürményi elvtárs. Szabó Bálint magyar szakos tanfelügyelő volt a kísérelője. Ürményi a bentlakásra is kíváncsi volt, végigsétált a terméken, s jóváhagyólag csóválgatta a fejét. Egyszer aztán rám kérdezett, persze, románul.

„— Pedagógus elvtárs, milyen végzettsége van?”

— Ötödéves egyetemista vagyok a kolozsvári Babeş—Bolyai Tudományegyetemen.”

Mikor ezt meghallotta, összecsapta a kezét:

„— Hát maga mit keres itt a bentlakásban, mikor az egész tanügy tanerőhiánnyal küszködik? Azonnal ki a katedrára!” — kiáltotta. Ráförmedt Szabó Bálintra.

„— Hol van a környéken tanári hely?”

Szabó Bálint elsőként Makfalvát említette.

„— Három napon belül ez az ember fogja tanítani a magyart Makfalván!” — adta ki a parancsot Ürményi.

Hát magam — utóbb — alig tudtam meggyőzni Szabó Bálintot, hogy legalább a tanév végéig maradhassak Erdőszentgyörgyön. Ősszel aztán választási lehetőségem nyílt, s új munkahelyemül Kibédet választottam. Így kezdtem meg 1962. szeptember 1-jén kibédi tanári munkálkodásomat.

— Mit jelentett számodra Kibéd?

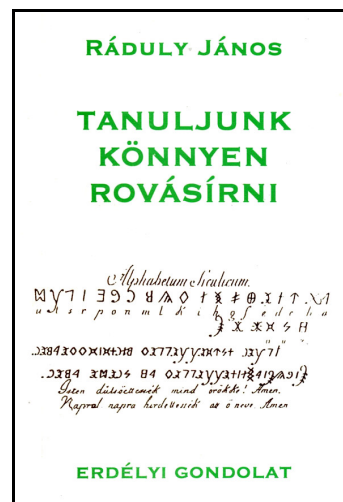
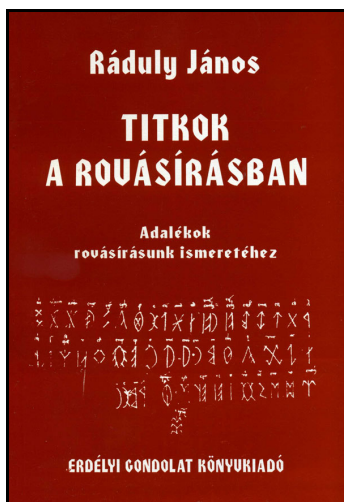
— Amikor Kibédre kerültem, már ezt-azt tudtam a faluról. Ismertem — utaltam rá — Seprődi János népdalgyűjtésének néhány vonatkozását, tudtam Orbán Balázs szép megnyilatkozásáról, aki ezt írta alapvető jelentőségű nagy munkájában: „Kibéd a Sóvárادت követő első falu, Marosszéknek legnagyobb (2500-at meghaladó lakossal) és legszebb faluja” (*A Székelyföld leírása...* Negyedik kötet. Pest, 1870).

Kibédre nem üres kézzel érkeztem. Hoztam magammal a 17 füzetet, amelyek az addig lejegyzett népköltészeti alkotásokat tartalmazták. Magát a községet is valamennyire ismertem, hiszen Erdőszentgyörgyön Kibédre is voltak bentlakó tanulók, sőt, egy-két volt kollégám már itt dolgozott. Meg-meglátogattam őket. 1961 nyarán — például — népdalokat írtam le (26 darabot) a 85 éves Madaras Páltól. Letelepédesem után tovább folytattam a hagyománygyűjtést. Figyelmem főleg a népballadákra összpontosult. Seprődi János összegyűjtötte ugyan a fontosabb népdaltípusokat, viszont kevés balladát jegyzett le: huszonkettőt tart nyilván a szakkutatás.

Én akkor az egyetemen már hatodéves voltam, s eldöntött dolog volt, hogy népköltészetből írok államvizsgai dolgozatot. Így 1962. szeptember 15-én már rögzítettem a 40 éves Gergelyfi Samu *A kibédi csárda* című népballadáját, 18-án pedig újból megjelentem Madaras Pali bácsinál, s újra elmondattam vele a *Szépen legel a báróné gulyája* című balladaváltozatot. Szó szerint ismételte meg az egy évvel korábban leírt szöveget. Az iskola V-VII. osztályos tanulóit is „mozgósítottam” a munkára. Megalakítottam az irodalmi kört, s az egyik első ülésen már maguk a kisdíákok ismertették a *Legszebb román népballadák* című kötetet, majd pedig... de hadd idézzek a *Szép volt!* című cikkemből, amely 1962. december 11-én jelent meg a *Tanügyi Újságban*: „...És egymás után vonultak ki az asztalhoz az ötödik, hatodik és hetedik osztályos tanulók. Magabiztosan mondták el (az általuk gyűjtött) népballadák lejegyzésének körülményeit. S felhangzott *Molnár Anna, Szabó Vilma balladája*, s utánuk egész sor, a múlt században keletkezett betyárballada szövege... Csillogó szemek, mosolyra fakadó ajkak győztek meg arról, hogy

maradandó élményt jelentett valamennyi tanuló számára ez a tartalmas, szép irodalmi délután.”

1963-ban elvégeztem az egyetem hatodéviét, csak az államvizsga volt hátra. Két és fél esztendő állt a rendelkezésemre, hogy elkészíthessem államvizsgai dolgozatomat. Ekkor már főleg népballadákat — elsősorban népmeséket — gyűjtöttem, de csak Kibédben. 1966-ra teljesen összeállt *Kibéd népballada-költészete* című dolgozatom, ez már műfajmonográfia jellegű volt. Munka közben néhány ballada népszerűsége felől is tájékozódtam: ismertségi táblázatokat állítottam össze, s a meglepő adatok láttán megírtam *Adatok népballadaink ismeretéhez* című dolgozatomat. Az *Igaz Szó*-ban szerettem volna közzélni, de a válaszlevélben arról értesítettek, hogy munkám „...inkább valamilyen szakkiadványba kívánkozik.” Ez 1965-ben történt. Ennél az esztendőnél jobban el kell időznöm: ekkor jelent meg nyomtatásban a legelső gyermekversem, az első versfordításom és az első népballada-közlésem.

— *Kérlek, vedd sorjába őket...*

— Gyermekverseket küldtem a Kolozsváron megjelenő *Napsugár* című gyermeklapnak. Akkor Lászlóffy Aladár ott dolgozott, ő válaszolt (épp születésnapomon!):

„Kedves Ráduly Elvtárs!

Köszönettel nyugtázzuk küldeményét, és elnézést, hogy ilyen későre válaszolunk, annál is inkább, mert jó hírt közölhetek, a versét a decemberi *Napsugár*-ba iktattuk. A »December« és a »Madáretető« kevésbé tetszett, ezeket nem közöljük. Írásait szeretettel várjuk ezután is.

Üdvözlettel: Lászlóffy Aladár.

Kolozsvár, 1965. X. 27.”

A vers *Könyvtárban* címmel látott napvilágot, későbbi kötetbeli címe: *Könyvtár — betűtár* (In: *Szítakötőtánc*. Gyermekversek. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2001). Lászlóffy levele, és persze, a közlés ténye megalapozta jó kapcsolatomat a szerkesztőbizottsággal. Mintegy 28-30 évig közölték — kisebb-nagyobb megszakításokkal — gyermekverseimet és kibédi népmeséimet. Megnyugtató, néha morfondírozó leveleket mindig Fodor Sándor küldött. Rendszerint röviden írt. Íme két levele:

„Drága Jánosom!

Köszí, hogy jelentkeztél. Már írni akartam, hogy élsz-e rózsám, vagy meghóttál? Remélem, februári számunkkal kezdhettek közölni a küldötteteket.

Ölel: Fodor Sándor.

1986. XII. 5.”

„Drága Jánosom!

Köszí az anyagokat. Már is továbbítottam Kányádinak, illetőleg Bálint Tibornak. Egyik a versért — másik a prózáért felel. Biztos, sorra kerülnek.

Ölel: Fodor Sándor.

1989. IV. 5.”

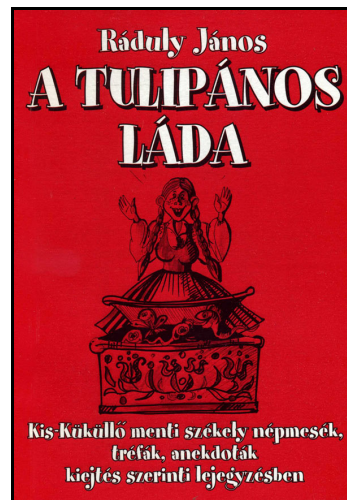
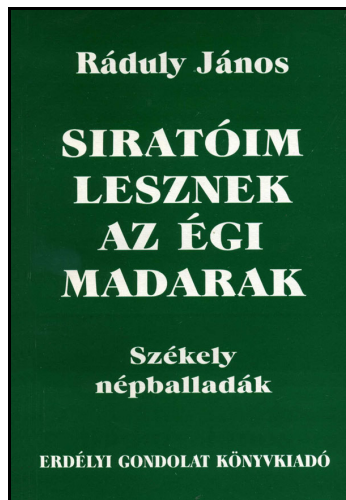
— *Ha már versekről beszélünk, hadd szóljal — röviden — a „felnőtteknek” szóló verseidről is.*

— 1968-ban ismertetőt írtam Szócs Kálmán szép kötetéről, a *Papírhajók* (Bukarest, 1968) címűről. A recenzió a csíkszeredai *Hargitában* jelent meg. Kálmánnal ekkor már jó barátok voltunk, örült az írásomnak, meg is ünnepeltük. Ő a *Vörös Zászlónál* dolgozott, az irodalmi-művelődési rovat egyik szerkesztője volt: 1968. szeptember 28-án már közölte *Ősz van...* című versemet, 1969. március 22-én pedig — egyszerre — újabb három alkotásomat hozta. Később mind a négy beépült köteteimbe. Érdekességként jegyzem meg, hogy Kálmán 1968. november 22-én terjedelmes riportot írt *Kettős portré* címmel, amelyben elsőként méltányolta népköltészetgyűjtő „eredményeimet”. Idézem lírai töltetű megnyilatkozását: „Igen, az utóbbi évek alatt pontosan feltérképezte, mi értékes a Küküllő mentén, különösen Kibéden, tudja, hol vannak a legrégebb források, tudja, hogy kell szót érteni az emberekkel, tudja, hogy kell megörökíteni, tovább őrizni azt, amit századokon át a vidék közös nyomorúságában élő népe alkotott... Sakkozni is jól tud. Ezt tapasztalatból mondom.”

Ugyanebben az évben látott napvilágot a *Megtalált világ*. Versek, novellák, karcolatok című antológia (Marosvásárhely, 1968), amely két versemet hozta (egyik minőségén aluli).

Végül is eddig három „felnőttverskötetem” jelent meg: kettő a székelyudvarhelyi Erdélyi Gondolat Könyvkiadónál (*Fény és gondolat*, 1996; *Jóságvilágom*, 2000), egy pedig a szintén Beke Sándor vezette székelyudvarhelyi Erdélyi Pegazus Könyvkiadónál (*A hiányérzet ölében*, 2002). Érző szívvel, jóindulattal Zsidó Ferenc

szólt róluk *Fény és gondolat jószágvilágomban* című írásában (*Udvarhelyszék*, 2000. június 28. — július 4.). A szerelmes verseket dicsérte: „A szerelmi érzés tiszta, egyszerű dalai ezek a költemények, melyekben a szerelemben való egyyéválás eufóriája és a megbocsátás jósa egyaránt fellelhető.” Egyik kitételére feltétlenül utalnom kell: fajsúlytalanabb megmódozásaimról szólva ezt írta: „...az elme szikrázása, szikáran józan megnyilatkozása feledteti ezt a gyengeséget.” Nos, a recenzens által emlegetett „elme szikrázása” vezetett el néhány évvel ezelőtt a haikuhoz, a háromsoros, a szótagszámláló 5/7/5-ös verstípushoz, amely roppant tömörségre szoktatott. Ars poeticának is beillik a következő megfogalmazásom: „*Nem ülhetek. Jaj, nem ülhetek / A közöny árnyékába: / Megfagy a versem.*” A groteszk irányában való elmozdulásomat jelzi a következő: „*Sietek. Várj, lekasztom / Lábaimat: gyorsabban / Jutok el hozzád.*” Terveim között haiku-kötet közreadása is szerepel.

— *Műfordítói munkásságról is szólhatnál...*

— Első versfordításom *Kívánság* címmel jelent meg az *Előre* 1965. augusztus 15-i számában. Szerzője Violeta Zamfirescu volt. A következő, nagyobb közlemény már Székely János kérésére állt össze, anyagomat az *Igaz Szó* 1970. júniusi száma közölte. Négy Nichita Stănescu-verset tartalmazott. De fordítottam Ana Blandiana-t, Marin Sorescu-t, Gheorghe Tomozei-t, persze, Eminescu-t is, és másokat. A *Barátság* című évkönyvben (Pécs, 1993) egyszerre 12 + 1 Stănescu-verset szólaltattam meg magyarul. A plusz egy vers a költőt bemutató bevezető tanulmányomban kapott helyet. Ez a vállalkozásom azért fontos, mert kétnyelvű (román—magyar) kiadás volt. Szintén 1993-ban látott napvilágot Eminescu nagyversének, a *Luceafărul* címűnek az átültetése (*Az Estcsillag*, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 1993).

— *Eddig nagy és elismert műfordítók tolmácsolták Eminescu Estcsillagát. Milyen meg-gondolásból fordítottad újra, mi sarkallt az újrafordításra?*

— Elődeim munkáját itt-ott nehézkesnek éreztem, a minél jambikusabb megoldásra való törekvés nyelvi idegenszerűségeket eredményezett. Magam a magyaros, hangsúlyos meg tagoló versritmus nagyobb mérvű megvalósítására törekedtem, ezt érzem nyelvünk alaptermészetének. Szövegem két sorral gazdagabb lett (lásd a 25. oldalt). A költő a már folyóiratban megjelent versét első (egyben utolsó) kötetébe való beépítéskor még egyszer átnézte, s a kérdéses versszak harmadik-negyedik sorát megváltoztatta. Ezt a két sort úgy kellett lefordítanom, hogy „beépíthető” legyen (ritmus és rím szempontjából) az első két sor mellé. Ezért fogalmaztam így a hátsó borítón: „Eminescu Estcsillagának a legteljesebb magyar fordítását tartja kezében az olvasó.”

— *Jó, megértettem, rendben van, akkor most kanyarodjunk vissza a népballadákhöz.*

— Az első, nyomtatásban is megjelent balladaszövegem az *Igaz Szó* 1965. márciusi számában jelent meg. A Kibéden lejegyzett Görgei Mihályné című, klasszikus szépségű szövegnek megelőzőleg csak hét változata volt ismeretes, a Kis-Küküllő mentén ez volt az első felbukkanása. Bemutató szövegem mellé — 2. pontként — Faragó József is csatolt egy Kallós Zoltán által gyűjtött változatot, így a két anyag közös cím alatt jelent meg: „*A gazdag asszony anyja*” balladájának ismeretlen változatai. A tartalomjegyzékben — ma sem értem, hogy miért — csak Faragó neve szerepel.

Államvizsgai dolgozatomat jó év múlva, 1966 nyarán védtem meg a Babeş—Bolyai Tudományegyetemen. Az az ötletem támadt, hogy az egyik példányt lehetőleg helyezem a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Folklórosztályán. Erről Faragó Józsefet is tájékoztattam. Válaszlevelében ezt írta:

„Államvizsgadolgozatát örömmel és köszönettel megőrizzük. Küldje el a címemre, és fog kapni az intézetünktől egy hivatalos köszönőlevelet, amelyben nyugtázzuk a dolgozat átvételét, s egyszersmind biztosítjuk a szerzőség és a kiadás jogait...” (1966. XII. 3.).

A szép köszönőlevél 1967. III. 5-én íródott, őrzöm. Faragó nemsokára újabb levelet írt, jelezte, hogy dolgozatomat megérkezése után átnézte, felfigyelt a népszerűségi táblázatokra, amelyekben matematikai, kvantitatív módszerekkel vizsgáltam a balladák elterjedtségi fokát a kibédi közösségben. Megkért a következőre: „...*a dolgozatnak ezt a fejezetét bizonyára közölni lehetne a Korunkban vagy az Igaz Szóban. Ha egyetért, küldjön egy példányt hozzám, hogy egy kissé »pofozzák« rajta, és próbáljam meg elhelyezni*”.

Úgy látszik, gyorsan intézkedtem, mert Faragó 1967. VIII. 3-án írt levelében már erről tájékoztatott: dolgozatát „...*tegnapelőtt elvittem a Korunkhoz, és Balogh Edgár látatlanban elfogadta közlésre. Az október-decemberi számok szabadok még, vagyis nincsenek lezárva, ezek valamelyikében ígérte kiadását. Nagyon örvidenek, ha mielőbb megjelennék, Ráduly Kollega felfelé ívelő munkálkodásának ismét egy szép, talán a legszebb taníjelle lenne*”.

A *Korunk* az október-decemberi számokban nem hozta a *Szám adatok a népbaladák mai népszerűségéről* című tanulmányomat, s nem jelentette meg az elkövetkezendő másfél esztendőben sem. 1969. október 17-én írt levelében Balogh Edgár sajnálatát fejezte ki, hogy „...egy régebbi cikke nálunk elfeküdt, s állandó torlódásunkban végül is kimaradt.”

Na, de Faragó már 1967 nyarán fölvetette a dolgozat meg bővítésének, fejlesztésének gondolatát. Ő néhány „elméleti vonatkozással” egészítené ki, s „...a tanulmányt aztán kettőnk neve alatt megkísérelném egy külföldi folyóiratban németül, vagy más nagyforgalmú nyelven közölni, hogy a szakemberek minél szélesebb körben tudomást szerezzenek róla.” Az *Igaz Szó* és a *Korunk*-beli „elhárító mozdulatok” tudomásul vétele után magamévá tettem Faragó javaslatát. Így született meg, pontosabban: így véglegesítődött a közös dolgozat, amely ezúttal új címet kapott: *A népbaladák egy romániai magyar falu mai köztudatában*. Íme — dióhéjban — a pályafutása: elhangzott Kolozsváron a Folklór Intézet ülésén, a brünni nemzetközi tanácskozáson, Budapesten a Néprajzi Kutatócsoportban, Bukarestben *A népi alkotás a jelenkorban* tematikájú nemzetközi tudományos ülés szakon, majd az Újvidéki Egyetem és Szabadkai Tanítóképző Főiskola Magyar Tanszékén. Megjelent fordításban németül, csehül, a kivonata franciául, magyarul pedig négy kiadást ért meg Magyarországon, illetve Romániában.

— *A siker bizonyára megerősítőleg hatott további munkálkodásodra.*

— Ezután a kibédi népbaladagyűjtés lezárása, a 198 ballada kötetté szerkesztésének nagy munkája következett. A válogatásban hívő lélekkel Faragó József segített, kezdetben arról volt szó, hogy ő írja meg a bevezető tanulmányt. 1971-ben hangszalagra rávettem 90 dallamot, a hangszalagról való lejegyzésre Kusztosné Szabó Piroska szovátai zenetanárnőt, Kusztos Endre barátom feleségét kértem meg. Ő Jagamas János professzor tanítványa volt. Jagamas személye-

sen jött el Kibédre, ellenőrizte Kusztosné lejegyzéseit, és megrostálta a dallamokat. Végül 38 dallam meghagyását javasolta. A kézirat a Kriterion Könyvkiadó kolozsvári fiókszerkesztőségébe vándorolt. Faragó szakvéleményezése 1972. február 7-én íródott. Többek közt ezt írta:

„Ráduly vállalkozásának lényege: mind a magyar, mind a román folklorisztikát együvé számítva, elsőnek tárta föl egy falu teljes balladaköltészetét, elsőnek adott áttekintést egy falu teljes balladaanyagáról... Ráduly műve az első népballadai falumonográfia.”

Javítani, szépítgetni valókat is javasolt, ezeket mind érvényesítettem. Aztán a gyűjtemény — két évre — eltűnt a láthatárról. Szerencsére, őriztem Dávid Gyula (ő volt/lett a könyv szerkesztője) levelét, amelyben arról tájékoztattott, hogy a kéziratot még egyszer átadta Faragónak, átolvasás végett. Két év múlva (nem tudom, pontosan hol) Cseke Péter megemléltette Dávid Gyulának, hogy Ráduly várja könyvének a megjelenését. — De hol van a kézirat? — kérdezte Dávid Gyula. Így utaztam fel — a levelekkel felfegyverkezve — Kolozsvárra, s jelentkeztem Faragó lakásán. Nem részletezem a felhangoktól sem mentes beszélgetést, a lényeg az, hogy végül megkerült a kézirat a Folklór Intézet vasszekrényében. Dávid Gyula Salamon Anikótól kért újabb szakvéleményezést, aki erőteljesen hangsúlyozta, hogy márpedig ennek a kötetnek mind a bevezető tanulmányát, mind a jegyzeteket egyedül a gyűjtő írhatja meg. Néhány új szempont érvényesítésére is figyelmeztetett. Köszönetet szerettem volna Anikónak is mondani a kötetben, de a szerkesztők azt javasolták, maradjon minden úgy, ahogy a kézirat lezáródott. A könyv megjelenésekor (1975) Faragó táviratot küldött: „Szív-ből gratulálok szép gyűjteményéhez”.

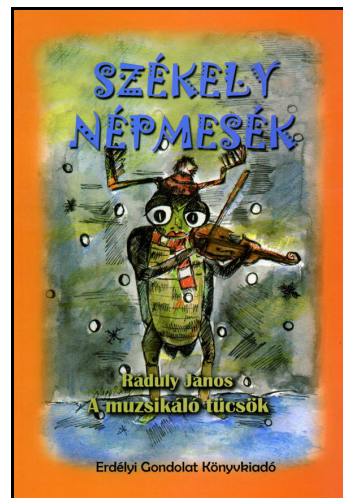
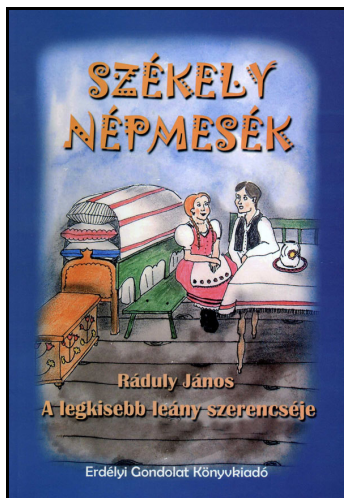
— *Milyen jellegűek voltak a következő balladaskönyveid?*

— Megmaradtam továbbra is a műfajmonográfiák írásánál. A *Kibédi népballadák* című könyvem az egész falu balladakincséről nyújtott átfogó képet. A kötetben Majlát Józsefné Ötvös Sára egymaga húsz balladával szerepelt. Utóbb kiderült róla, hogy „...összesen negyvenöt balladatípust ismer (60 változatban), s ennek a készletnek mind mennyisége, mind minősége külön figyelmet érdemel. Egyike a legtöbb népballadát ismerő énekeseinknek, az általa megőrzött balladaváltozatok pedig nyelvi-stilisztikai szempontból is kivételes értékűek.” Az idézett rész az *Elindultam hosszú útra. A kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadái* (1979) című könyvem bevezetőjéből való, így indokoltam meg, miért szenteltem külön monográfiát balladatudásának.

Sári nénivel több ezer órát dolgoztam együtt, amíg a könyv összeállt. A tudományos kutatás szempontjából sok értékes adalékhoz jutottam. A legelső dolog: adatközlőm írástudatlan volt, tehát az általa megőrzött teljes anyagot az élő hagyományból sajátította el. Az előszóban részletesen ismertettem az életrajzát, táblázatokat állítottam össze a balladacsoportok megoszlásáról, összevettem a falu balladakészletét Sári néni balladakészletével, szóltam balladáinak forrásairól.

Íme az egyik roppant érdekes megállapítás: adatközlőnk 16 éves korára összes balladáinak 64,4 %-át már megtanulta. A balladatanulás szempontjából tehát döntő jelentősége volt a gyermekkoraknak. Klasszikus balladáik közül a 12-ből 9-et már ekkor megtanult.

Alaposan szemrevételeztem Ötvös Sára balladatanulási és éneklési körülményeit, s szóltam a cigányvirrasztóban betöltött énekesi szerepéről. A virrasztóbeli éneklésről már a *Kibédi népballadák* című könyvemben is írtam, de most lehetőségem nyílt arra, hogy be is mutassam az egyik sok versszakos énekfüzért, amely tíz keservesből és két balladából állt. A jelenségről így nyilatkozott Faragó József az *Ószékely népballadák* (Bukarest — Kolozsvár 1998) című válogatásban: „A legújabb kutatások a székelyföldi magyar ajkú cigányok körében fedték fel a ballada jelenleg ismert egyedüli rituális (szertartásos) szerepét: a halottvirrasztóban folyó balladaéneklést... Nyomtatásban először Ráduly János közölte kibédi anyagát.”

Nem sorjázom tovább a vizsgálódási szempontokat, de föl kell villantanom adatközlőm „portréját”, amikor énekelni kezdett: „Ilyenkor mereven ült, leginkább előrenézett, csak ritkán pillantott a gyűjtőre. Bizonyos fokú ünnepélyesség tükröződött az arcán. Ha kikristályosodott szöveggel tudta a balladát, a sorok könnyűszerrel követték egymást. Ritmustörés és rímezavar nem mutatkozott. Merevségéből addig föl nem oldódott, amíg az éneket végig nem énekelte.”

A következő, ezúttal harmadik balladaskönyv *Siratóim lesznek az égi madarak*. Székely népballadák címmel látott napvilágot (Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2004). Szövegközpontú kiadvány, s benne a Kis-Küküllő felső folyása vidékének balladavilágáról adtam hírt. Összeállítását az indokolta, hogy a Faragó-szerkesztette *Ószékely népballadák*-ban erről a területről csak három szöveg szerepel. Gyűjteményünk jó néhány, eddig közöletlen változatot (variánst) is tartalmaz — tehát a könyv forrásértékű is egyben. Egyik külön erénye az úgynevezett „együtt-láttatás”: „...az ép, a strófikus szerkezetet jól megőrző balladavál-

tozatok mellett prózai részekkel bővített, vagy prózává töredezett variánsok is vannak. Sőt, mese- és mondaanyagot is közöltünk, ha azok balladamotívumokat tartalmaznak.”

— *A sajtóban számos, kisebb terjedelmű folklórdolgozatot, cikket is közöltél, ezek sorsa miként alakult?*

— Ezek java része is kötetekké állt össze. Magam egy részüket „kis jelenségmonográfiáknak” nevezem, ugyanis rendszerint friss gyűjtésből származó „nyersanyagokat” is magukba foglalnak. Eddig három ilyen könyvem jelent meg: *Vetettem gyöngyöt*. Népköltészeti tanulmányok, közlések (Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 1997), *Fekete szőnyeg a sátor*. Néprajzi tanulmányok, közlések (Impress Kiadó, Marosvásárhely, 2003), *Néphagyomány az idő sodrában*. Tanulmányok, közlések (Kreatív Könyvkiadó, Marosvásárhely, 2006). További kötetek összeállítására is van lehetőség.

— *Vegyük sorjába őket...*

— A *Vetettem gyöngyöt* című kiadványomnak az alcíme jól körülhatárolja „profilját”. Népköltészeti tanulmányokat tartalmaz, néhány anyagban a népballada és a népmese szoros kapcsolatáról szólok, mivel Kibéden egyik-másik balladánk (pl. *A két királygyermek*, *A rabolt feleség*) főbb motívumait népmesékben is megtaláltam. Újraközöltem a kötetben a Faragó Józseffel írt közös balladatanulmányt, visszakanyarodva az előző, eredeti címhez: *A népballadák egy romániai magyar falu mai köztudatában*. Ekként vonult be a nemzetközi balladakutatás szakirodalmába.

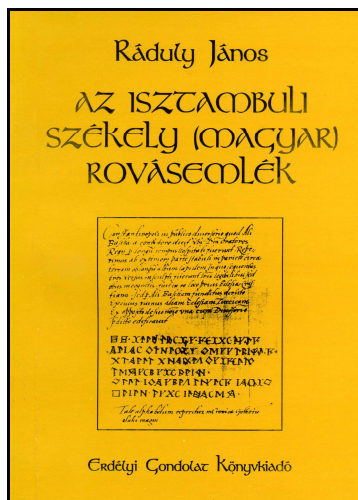
Több írásomban friss gyűjtésből származó mondákat ismertettem (Szent István király Hármásfaluban, A földteremtés mondájához, Csombod vára a népmondák világában), ugyanakkor megvizsgáltam *A gyermekegyilkos leányanya* balladájának mondákban tovább élő változatait. Igazolni próbáltam, hogy a ballada — minden valószínűség szerint — Hármásfaluban keletkezett, megkérdőjelezvén ezzel francia eredetét. Innen a tanulmány befejező részének zárómozzanata: „Egy dolog bizonyos: a francia népballadában a francia lélek, a magyar népballadában a magyar lélek szól hozzánk. Az a mienk, amit tartalommal mi töltöttünk és töltünk fel”.

Külön is meg kell említenem a *Magyar folklórhagyományok a kibédei cigányság körében* című dolgozatomat, amely először Szegeden hangzott el 1991. augusztus 15-én a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszusán. Nyomtatásban először a kongresszusi anyagokat tartalmazó kiadványban jelent meg (*Régi és új peregrináció*. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. I-III. Budapest—Szeged, 1993).

A következő, *Fekete szőnyeg a sátor* című könyvemnek az alcíme már általánosabb jellegű. A hátsó borítón ezt írtam: „Ez a könyv az 1997-ben megjelent *Vetettem gyöngyöt* című kötet szerves folytatása, mégis más: a szerző ugyanis tanul-

mányaiban szélesebbre tárt utakat járt be...” régi „határkijelölési” szokásokról, székely hadkergető darabontokról, Kibédi Mátyus Istvánról, 1848–1849 hóseiről, Bartók énekeseiről kapunk eleven „tájékoztatót”. Persze, jópár, friss gyűjtést feldolgozó tanulmány is helyet kapott a kötetben. És feltétlenül említenem kell két írásomat: Nagy Olga — öt levele tükrében; Konsza Samu három levele, mivel ezek már folklórtörténetivé vált anyagokat tartalmaznak. Tanulmányköteteim sorát a *Népbagyomány az idő sodrában* zárja.

Ebből a két legterjedelmesebb közleményemet említtem meg. Az egyikben (*Egy folklórtanulmány születése és pályafutása*) a Faragó Józseffel közösen írt balladatanulmány keletkezéstörténetét beszélem el, miközben Faragó-levelek egész sorát idézem. Tanulságosnak érzem a következő megállapításomat: „...minden jelentősebb közleménynek, könyvnek csakugyanvalóst külön, sajátos »élete«, (sorsa) van, s a beléjük fektetett szellemi energiák végül is jó gyümölcsöt (gyümölcsöket) teremnek.”

A másik írás az *Egy néptanító életútja* címet viseli, amelyben történeti anyag alapján mutattam be a 19. század második felének, a 20. század elejének falusi viszonyait, képeket villantva föl az akkori tanítóság életérzéséről. Nagy szeretettel nyúltam a témához, ugyanis Lőrinczi Dénes egykori iskolai igazgató-tanító a dédapám volt. Személyében — P. Buzogány Árpád véleménye szerint — „főként mai tanítóink találhatnak (...) követésre érdemes példákat, illetve tapasztalhatják meg, mit jelent egy közösség melletti elkötelezettség” (*Hetven év és negyven könyv*. In: *Örökségünk*, 2007/3-as szám).

— *Van-e más, népballadákön kívüli műfajmonográfiád?*

— Igen, ilyen jellegűnek tekinthető még két kiadványom: *Mikor a szolgának te-
lik esztendeje*. A kibédi gazdai szolgák életéből (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest,

1987), *Hold elejti, Nap felkapja*. Kibédi találós kérdések (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1990).

A szolgás könyvem szolgavallomásokat tartalmaz, hangszalagon rögzítettem őket, szó szerinti lejegyzésben tettem közzé. Célom egyértelmű volt: úgy éreztem, hogy „A még élő adatközlők emlékezése alapján megrajzolható a szolgál- és cselédtartás utolsó történeti korszaka, a két világháború közötti időszak hiteles képe... talán kiderül, hogyan érezte magát a cselédsorsot vállaló, birtok nélküli, vagy kevés birtokkal rendelkező parasztság abban a társadalomban, amelyben élt, s amelyben jövőkutató szeme alig látott felemelkedési lehetőséget.”

Azt hiszem, a célkitűzésem teljesen világos volt. A könyv megjelenése mégis annak idején vitákat kavart. Van is a *Jegyzetek* című fejezetben (276. old.) egy eléggé felemásan megfogalmazott mondat, így hangzik: „... minden adatközlővel előbb megbeszéltük, hogy milyen fontosabb szempontok figyelembevételével fogja elmondani szolgálélményeit. Lehetőleg az egymást követő évek sorrendjének a betartására törekedtünk.” Nekem bizony meg sem fordult a fejemben soha, hogy ez így is értelmezhető: én, mint gyűjtő, befolyásoltam volna a szolgák mondandójának lényegét, azaz „pre-koncipiáltam” volna vallomásaikat. Aki valaha gyűjtött terepen (bármit!), az tudja, hogy ez képtelenség. Különben magam *A Hét* 1989. július 27-i számában — közel évvel a vita lejárta után — jutottam szóhoz a *Tündérek, szolgák, álmfejtők* című interjúban. Így fogalmaztam: „Megróttak, hogy nem rögzítettem a beszédhelyzeteket, a beszédeseményeket. E két fogalmat egy új — és remélem, egyre izmosodó — tudomány, a beszélés néprajza használja. Én társadalomnéprajzi (szociológiai) megközelítéssel próbáltam értékelni a lejegyzett szolgavallomásokat. Vajon, a társadalomnéprajz elvesztette volna létjogosultságát? Miért ez a kizárólagosságra való törekvés? Én inkább a tudományok ölelkezésének fontosságát hangsúlyoznám.”

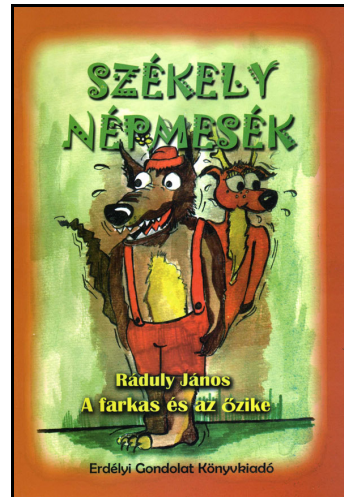
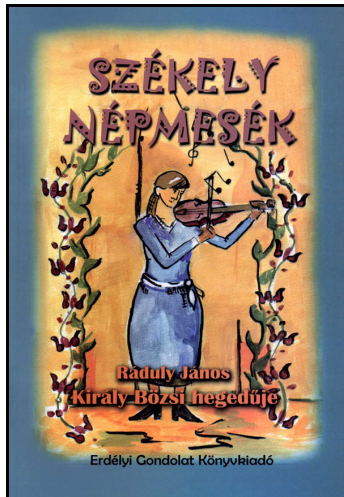
Még egy idézet ugyaninnen: „Elhangzott az a vélemény is, hogy — úgy mond — »...nemcsak az akkor szolgasorsra szorult embereket kellett volna fölkeresnie« a gyűjtőnek. Kiket még, talán a szolgatartó gazdákat? De hiszen kilencven százalékuk már halott. Róluk másfajta könyvet kellett/lehetett volna írni. Egyik falubeli leszármazottjuk ezt mondta a szolgákról: »A szerencsétlenek, ha mi nem lettünk volna, felkopott volna az álluk.« Ugye, mennyire más életszemlélet ez!”

Elmondhatom, a könyv anyagát jókor „hordtam össze”. A húsz kibédi vallomástevőből már csak hárman élnek, mindhárman 80-90 év közöttiek. A még élő Seprődi Józsefről tévéfilm is készült, tehát a kamerák előtt is elmondhatta egykori „élményeit”. Változatlanul ugyanazt, amit e sorok írójának is egykoron.

A *Hold elejti, Nap felkapja* című könyvemben erőmhöz mérten kutatástörténetet adtam, itt a román szakirodalmat is hasznosítottam. Kiderült, hogy az ókori görög tragédia- és komédiaírók munkáiban több utalás van a találós kérdésekre, a rómaiaknál pedig Célius Firmianus száz, hexameterben írt latin nyelvű rejtvényt is megörökített. Magyar nyelvű kiadványokban 1577-ig nyomoztam vissza, a Markalffal való tréfabeszédekig, majd bevontam a vizsgáldásba az 1629-ben

megjelent *Mesés Könyvcske* című kiskönyvet (németből való fordítás), amely fogalomkörök szerint csoportosítja a kérdéseket. Külön élményt jelentett számomra, hogy 1991-ben Szegeden, a hungarológiai kongresszus napjaiban a nagy folklorista, Voigt Vilmos ennek a könyvnek általa gondozott új kiadásával lepett meg.

Könyvemben az összegyűlt anyag újfajta rendszerezésével kísérleteztem, taglaltam a kisebb prózai műfajok és a találós kérdések kapcsolatát, de kitértem a műfaj formavilágának bemutatására is.

Vázoltam — részletesen — a találósok mai életének, funkciójának jó néhány vetületét is. Már bevezető tanulmányom első bekezdésében olvasható, hogy a találós kérdés olyan műfaj, „...amely az átalakuló falvak szüntelenül módosuló társadalmi viszonyai között is tovább őrzi létjogosultságát, s a falu újabb meg újabb folklórhelyzeteiben élő funkciót tölt be”. Kitértem arra, hogy a találós kérdések zömét „iskolás gyermekektől gyűjtöttük”. Végül is így általánosítottam: „kiderült például, hogy nincs egyetlen olyan találós kérdésünk sem, amelyről Kibéden mindenki tudna. Még a legismertebb, a tojásról szóló találós kérdésünknel is van nyolc iskolás, aki sohasem hallotta”. Meglátásunk helyessége — a futó idő hullámhosszán — sajnos, egyre inkább igazolódik. Ezt a „hamupipókének” elkeresztelt műfajt is fokozatosan kikezdi a feledés.

Különben a könyv 1937 „hamar elméjű, furtsa találmányú” kérdést és feletet tartalmaz, ez a számjegy egyben születésem időpontja is (folklórtréfa).

A gyűjtemény a megjelenés után elég gyorsan beépült szakirodalmunk tárába, s a szélesebb körű olvasóközönség is „ráharapott”. Több magyarországi népszerűsítő kiadvány is megfordult a kezemben, amelyekben a „szerkesztők” forrásként használták, persze, régi szokáshoz híven, megfélekedve a „művemre” való hivatkozásról. Örvendetes kivételt jelent Varga Ferencné: *1111 találós kérdés. Szó, fon, nem takács. Mi az?* (Nyolcadik, bővített kiadás. Bp. 1998) című össze-

állítás: a Forrásmunkák fejezetében szerepel a kibédi gyűjtemény is, amelyből a válogató 304 találós kérdést „emelt be” kiadványába.

Magam is előrukkoltam később ilyen jellegű összeállítással: a székelyudvarhelyi Erdélyi Gondolat Könyvkiadó hozta 2001-ben a *Mikor volt egy lovon hét patkó?* című kiskönyvemet, amelyben „a legszebb, a legköltőibb találósokat” válogattam össze. Azzal a bizakodással, hogy szövegeink nyelvi szépségei ma is időállóak.

— *Térjünk át az új népköltészeti műfajra, a népmesékre. Hány mesegyűjteményed jelent meg eddig?*

— Összesen 26, ebből forrásértékű anyagot „ad” 20 könyv, hat pedig válogatás.

Utaltam rá, hogy a legelső népmeséket 1958-ban jegyeztem le Erdőszentgyörgyön. Az akkori „bevett” folklórkutatás módszereihez híven, a szó szerinti lejegyzéshez ragaszkodtam. Ebből az anyagból két könyvem állt össze, mind a kettő később, nagyon később jelent meg a székelyudvarhelyi Erdélyi Gondolat Könyvkiadónál: *A tulipános láda*. A kiskendi Fülöp Károly népmeséi (Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, 2005), *Hová, hová, Laji bátyám?* Kis-Küküllő menti székely népmesék (Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, 2006).

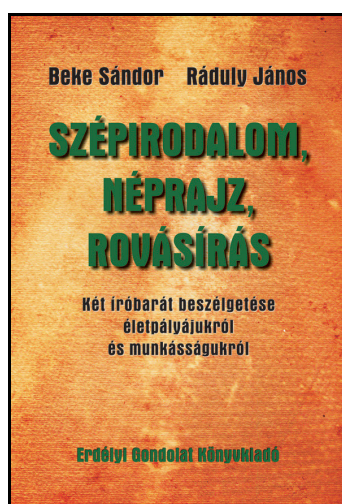
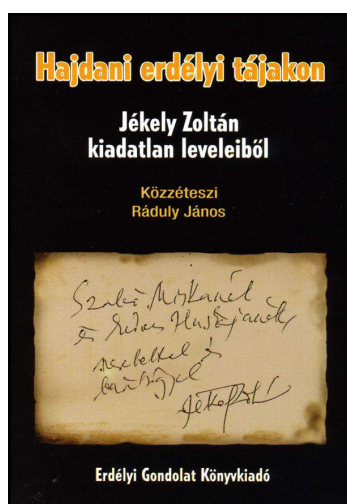
A megkésettségnek magyarázata van. Mind a kiadók, mind az újságok, folyóiratok nagy része „ódzkodott” a fonetikus hűséggel lejegyzett szövegek közlésétől. Közben fiókjaimban gyűlt az anyag, a balladagyűjtés szüneteiben egyre gyakrabban fordultam a mesék világa felé. Nagy mesemondókra akadtam, akik ajkáról valósággal pendült a meseszó. Kezdetben több áthidaló megoldásra gondoltam. Feldolgozni, újramesélni a szövegeket, átereszteni magamon oly módon, ahogy Benedek Elek cselekedte. Szépek a Benedek-mesék, de egyéni, írói megvalósítás eredményei. Arany László, Ósz János „termése” már több lokális szint, több eredeti népnyelvi fordulatot őrzött meg, ők az úgynevezett „visszaemlékező” mesemondás képviselői. Áttanulmányoztam Vöő Gabriella: *Többet észszel, mint erővel* (Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest 1960) című kötetét, amelynek alcíme: *Mesék, tréfák, anekdoták a romániai magyar népköltészetből*. A *Jegyzetek* fejezetben ezt írta: „A kötetben megjelent szövegek közlésmódjáról a következőket kell megjegyeznünk: a) a hangszalagról lejegyzett anyag betűhű közléséről le kellett mondanunk, s elsősorban az olvasóközönség igényeihez igazodnunk, mert a legkülönbözőbb tájnyelvi kiejtést tükröző szövegek olvasása fárasztó volna; b) a helyszíni felvételek természetes velejárója — különösen az elbeszélésben gyakorlatlanabb adatközlők esetében —, hogy kisebb-nagyobb mértékű fogalmazásbeli pongyolaságok, nyelvbotlások, egyes töltelékszavak (izé, azt mondja, ugye, s aztán stb.) unos-untalan ismétlődnek: a szövegek ilyen jellegű kitatarozásában mindvégig arra törekedtünk, hogy az eredeti szöveg népi elbeszélő stíluson még az említett megszorításokkal is — alig változtassunk.”

Vöő Gabriella elgondolását teljes mértékben magamévá tettem, sőt, az az előnyöm adódott, hogy később csak kibédi meséket gyűjtöttem, s ha gyenge változat birtokába jutottam, a szöveget újra meg újra elmondattam az adatközlővel,

vagy mástól írtam le ugyanazt a történetet, ha előadásmódja „nemesebb” volt. Elképzelésem tökéletesen megfelelt a kiadói kívánalmaknak.

Munkamódszeremet *Az igazságos hazugság*. Tréfás és állatmesék, mondák, anekdoták (Marosvásárhely, 2004) című könyvem utószavában így taglaltam: „...a lejegyzett szövegeket nem újrameséltem, nem feldolgoztam, hanem mondatról mondatra haladva stilizáltam, egyes szavakat az érvényes helyesíráshoz közelítettem (vót helyett volt). Tettem mindezt úgy, hogy nem változtattam meg a mesék cselekménymenetét.”

A nyelvi egységesítés során tehát arra törekedtem, hogy a frappáns megfogalmazásokat, a mondatszerkesztés gyakran különlegesnek tetsző, de eredeti formáját a lehető legteljesebben megőrizzem.

— *Végül is hány népmese, tréfa, monda, anekdota stb. van a birtokodban?*

— Kezdjük azzal, hogy Ősz János — aki Kibédén volt néptanító 17 évig — 1897-ben ezt írta tanítványának, Seprődi János tanárnak, népzene kutatónak: „Van itt mese, kedves barátom-druszám, zsákszámra, garmadájával, csak győzzem őket összefirkantani.”

Kibédre kerülésemtől, 1962-ben még élő-eleven mesemondással találkoztam. Léteztek még a fonók, „érvényes” volt még a kukoricahántás meg az egész rokonságot egybehívó nagy disznótorok. Ezeket a mezőgazdaság kollektivizálása mind-mind megszüntette. „Fonó nincs, mert nincs csepű” — mondták, mondják adatközlőim.

Következzen végül néhány számadat. A forrásértékű anyagokat tartalmazó meséskönyveim száma 20, de újabb kötetem kézirata a kiadónál van. Tehát: kibédi népmese — 990 darab; más falvakból való anyag: 70. A kettő összege: 1060 epikus történet. Ebben a gyűjteményben minden népmeseműfaj képviselve van: tündérmesék, tréfás népmesék, állatmesék, népi tréfák, anekdoták, mondák, falu-

csúfolók, hangutánzó mesék stb. Mostani számszerű összegezésem időpontja: 2008. november 10. Holnap-holnapután már módosulhat a mennyiség, tovább növekedhet.

— *Eddigi munkásságod szerves része a székely (magyar) rovásírás kérdésköre. Szeretném, ha erről is beszélneél.*

— Szóltam arról, hogy 15 éves koromban, 1952-ben már tudtam rovásul írni, de első cikkemet csak negyven év múlva, 1992-ben közölhettem. Nos, ez a negyven esztendő a felkészülés időszaka volt. A „kérdéskör”, ahogy te nevezed, fokozatosan a véremmé vált. A *Népújjság*ban mutattam be — elsőként — 1992. február 1-jén a frissen előkerült kibédi, három rovásjelet tartalmazó lőportartó szarut, amely a 17. század végén, 18. század elején keletkezhetett. Még ugyanazon évben közkinccsé tettem — két külön közleményben — a berekeresztúri első és második rovásfeliratot. Egyik fő célkitűzésem tehát az volt, hogy „meggyarapítsam” az erdélyi feliratos (epigráfiai) emlékek tárát. Érdekes adatok közlök: 1990-ben még csak tizennégy erdélyi feliratról tudtunk, mára ezek száma elérte a hatvanat. Hatalmas gazdagodás. Kicsit büszkén, kicsit mosolyogva szoktam emlegetni, hogy egymagam mintegy negyven rovásfeliratot építettem be — elsőként — rovásírásunk állagába, vállalva, persze, az esetleges bukás „lehetőségét” is. Erre még egyelőre nem került sor, mindössze 2-3 emlék körül bizonytalankodik a szakkutatás. Mondjam el, hogy nyelvtörténeti megalapozottsággal dolgoztam mindvégig, így kamatoztattam egykori két nyelvész professzorom, Márton Gyula és Szabó T. Attila kivételes tudását.

Másik teendőm a már ismert, illetve újabban előkerült feliratok értelmezése, elolvasása volt. Sok minden „bejött”: előbb szembesülnöm kellett a régi feliratok nagy részével, mert a róluk készült első rajzok pontatlanok voltak, ezért született oly sok elfogadhatatlan feloldás. A feliratok elolvasása egyáltalán nem könnyű mesterség. A homoródkarácsonyfalvi első felirat értelmezése például 25 évig, negyedszázadig foglalkoztatott. Két másik példa: 1997-ben pontosított rajzot készítettem az erdőszentgyörgyi jelekről, és bemutattam a csíkcsobotfalvi „írott” követ is, de a betűsorok csak tíz év múlva, 2007-ben „szólaltak” meg. Az egyiket már közöltem, a másik most van soron.

A tudományos alapokon álló rovásírás kutatás oly nagy léptekkel haladt előre, hogy máris sikerült elkülönítenünk Erdély Árpád-kori rovás emlékeit. Nyolc felirat gyökerei nyúlnak vissza ilyen messze, a nyolcból hétnek meg is született a véglegesnek tűnő olvasata. Eme anyag betűtípusainak java része a keletről hozott anyagba sorolható. A legközvetlenebb szálak Észak-Kaukázus és Kazária felé mutatnak, de bizonyos mértékben a szkíta-szaka meg a rovásíró törökség emlékanyagához is „odakapcsolódnak”.

Szólnom kell — röviden — a kutatástörténethez való vonzódásomról is. Terjedelmes tanulmányban dolgoztam fel, például, Bél Mátyás (1684–1749) rovás-

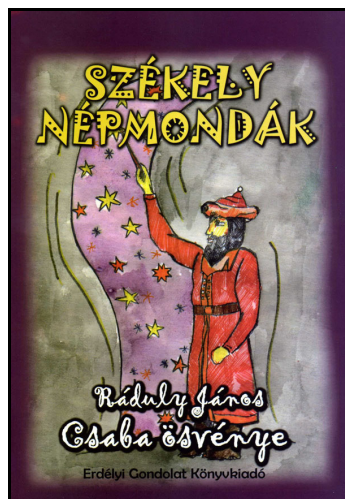
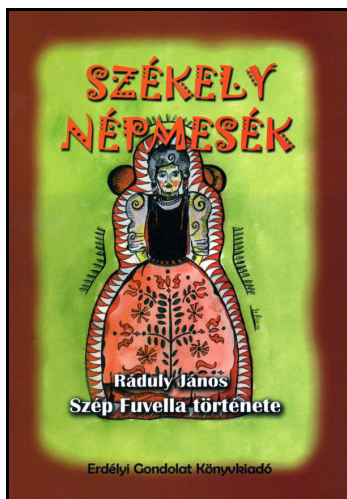
írási tevékenységét, és sikerült hozzájárulnom — néhány adalékkal — a 16. század végén tevékenykedő Telezdi János életrajzi adatainak pontosításához.

Munkám eredményessége nem váltotta ki mindenki tetszését. Amikor 1992-ben megjelent az első rovásírás-cikkem, rögtön fölvettem a kapcsolatot a Székelyudvarhelyen élő Ferenczi Gézával. Nem fogadtam szót a sepsiszentgyörgyi nagy történésznek, Székely Zoltán bátyámnak, aki az első pillanattól kezdve óvott ettől a kapcsolattól. Leveleiben történeteket mesélt el a két Ferenczi „ténykedéseiről”, hogy elriasszon a velük való „együttműködéstől”. Az idő — ezúttal teljes mértékben — Székely Zoltánt igazolta. Itt csak egyetlen példával hozakodom elő. Ferenczi Géza harmincegy oldalas tanulmányt közölt (nem tudom, a mocskolódások tanulmányértékűek-e?) a Ferenczi István—Ferenczi Géza: *Régi várak, új írások*. Régészet és rovásírás című kötetben (Székelyudvarhely, 2006). Már a cím marni képes: *Tévedések? Tájékozatlanság? Figyelmetlenség?* Az alaphangulat: a szerző nem tudja, miért változott meg Ráduly, mi váltotta ki benne a Ferenczi-ellenességet, miért öntelt, miért következetlen önmagához stb., stb. Válaszomhoz már épp készítettem a jegyzeteket, amikor megjött halálának híre (2007 télén). Így most egyetlen kötelességem maradt: közölni Ferenczi Géza hozzám írt legutolsó levelét, amely — remélem — éles reflektorként megvilágítja „pálfordulásaim” okait. Íme:

„Tisztelt Ráduly János! Mellékelten visszaküldöm hozzád eljuttatott 2 (két) írását. Sem el nem olvastam, sem ki nem jegyzeteltem, sem le nem másoltam őket. Ajándékára nem tartok igényt. Ráadásul ezt ki kell érdemelni.

Jelentkezése alapján ítélve, nem értette meg előző levelemben — kiíratlanul ugyan — foglaltakat. Ezért most közlöm: kérem, a jövőben kíméljen meg és ne írjon nekem. Esetleges írása felbontatlanul kerül vissza. Melléklet: 2 drb (2 ív). Tisztelettel Ferenczi Géza. Székelyudvarhely, 1995. 02. 17.”

Pontosan három évig tartott „együttműködésünk”. Együttműködés? Háza táján más példákhoz voltam/vagyok hozzászokva. Íme az egyik:

„1893. november 25-én, »élete legzaklatottabb napján«, Thomsen előtt vilá-gossá vált a türk rovásírás. Nov. 29-én erről levélben értesítette V. Radlovot, de-cember 15-én pedig előadást tartott felfedezéséről a dán akadémián. Radlov 1894. január 19-én a szentpétervári akadémián előadta a Kültegin-felirat fordítá-sát” (In. Vékony Gábor: *Későnépvándorláskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében*. Szombathely 1981. 11.).

Lám, a felfedezés után négy nappal már ment Thomsen levele Radlovhoz, így az együttműködés egyből nemzetközivé vált.

Érdemes idéznem még egy — ezúttal frissebb — példát. Szőcs István iroda-lomkritikus, aki mellesleg számos, történelemmel, művészettörténettel, nyelvés-zettel stb. kapcsolatos esszét (is) írt, két évvel ezelőtt megajándékozott a rovás-írás témakörébe vágó, teljes gyűjteményével:

„Kedves János!

Én bizony már olyan állapotban vagyok, akinek már nem árt csomagolni. Ta-láltam a fiókjaim mélyén sok rovásírással foglalkozó anyagot. Ezeknek én már soha hasznát nem veszem; alig látok, a kezem reszket, köszvény (...) mindaz, ami »az életkorra jellemző« (79.-ben vagyok).

Bizonyára az anyag nagy részét jól ismered; ám hátha akad olyasmi, ami eddig még nem került a kezébe. (...) Ami nem érdekel, dobd el, vagy add oda fiata-loknak. Később lehet, hogy könyvek is fognak előkerülni — ha nem terhellek vele, majd azokból is küldök.

Szeretettel üdvözöllek:

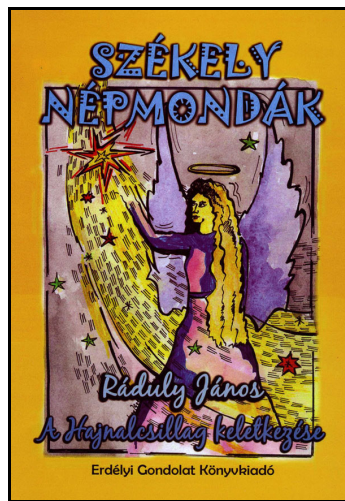
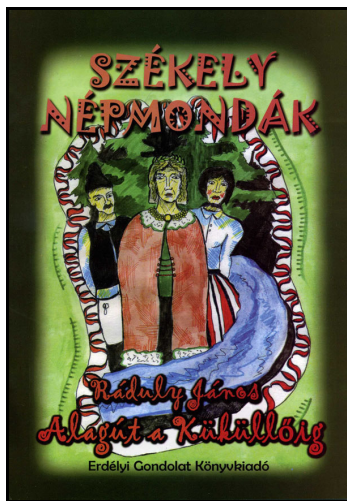
Szőcs István.

Kolozsvár, 2006. 8. 30.”

— *A sajtóban már több ízben is Jékely Zoltán-leveleket közöltél. Hogyan kerültél kap-csolatba ezekkel az értékes dokumentumokkal?*

— Azzal kell kezdenem, hogy Szabó Mihály szovátai tanárral már 1962 őszén megismerkedtem, az ismeretség pedig fokozatosan barátsággá fejlődött. Ő akko-riban roppant aktív személyisége volt a szovátai művelődési életnek: színdarabo-kat tanított, irodalmi délutánokat és estélyeket szervezett, és folyamatosan ügy-ködött a város történelmi múzeumának létrehozása körül. Ez irányú tevékenysé-gét igen nagyra becsültem, mivel magam mai napig is nagy érdeklődéssel figye-lem a történelmi tematikájú tudományos kutatások eredményeit. Ezt tanúsítja az a Szabó Mihállal készített interjúm, amely a *Falvak Dolgozó Népe* című hetilap 1971. október 6-i számában jelent meg, *Időszerű beszélgetés a szovátai múzeumban* címmel. Talán nem érdektelen idéznem pár sort a bevezető részből, ugyanis ott Misi barátom következetes munkásságának értékeiről szoltam: „Régi vágya telje-sült a szovátaiaknak: a város központjában megnyílt a történelmi múzeum. Gaz-dagon berendezett három kis szoba, példás rend, tisztaság mindenütt. Szabó Mi-hály történelem-magyar szakos tanár kalauzol végig a termeken. Ő a múzeum igazgatója, az új szovátai intézmény létrehozásában övé a fő érdem. Tősgyökere-

sen szovátai, itt született, itt nevelkedett, már tizennyolc éve a helyi líceumban tanít. A történelem iránti érdeklődése gyermekkorába nyúlik vissza. Elemi iskolásként már gyűjtögetett régi pénzeket, bekoszálta volt a Szováta környéki történelmi nevezetességű helyeket, egy-egy réginek tűnő cserépdarabot évekig őrizgetett. Lassan szenvedélyévé vált a múlt-búvárlás...”

Nos, Misi barátom 1973-ban nagy örömmel újságolta, hogy megismerkedett a költő- és prózaíró Jékely Zoltánnal, és leveleződnek. Jékely 1982-ben, Szabó Mihály pedig 1996-ben hunyt el. 2007 júniusában összehozott a jósors Szabó Mihályné Kulcsár Ilonával, Misi barátom özvegyével. Épp Jékely-év volt, a nagy alkotó halálának 25. évfordulójáról emlékezett meg a magyar irodalmi világ. Kiderült, hogy Ilu (Ilike) néni megőrizte a Jékely-leveleket, egynehányat ugyan az unokájának, Veress Árpád Péternek ajándékozott, de hozzáférhetőek. A leveleket a megőrzők a rendelkezésemre bocsájtották. Fénymásoltattam őket, az eredeti változatokat visszajuttattam jogos tulajdonosaiknak, és megkezdtem az anyag irodalomtörténeti jellegű feldolgozását. A 21 levélből 19-et már közöltem is a romániai magyar sajtóban (*Népújság*, Múzsá-melléklet, *Hazanéző*). A szovátai hagyatékban fényképek hátára írt Jékely-sorok is előkerültek, s néhány dedikált kötet. Az az ötletem támadt, hogy érdemes volna a ma már 80 éves Ilu nénivel interjút készíteni Jékely-élményeiről. Csodálatosan szép anyag kerekedett ki a beszélgetésből, ez háttérül szolgál a levelek sok-sok vonatkozásának alaposabb megismeréséhez. Nyilván, fölmerült a teljes anyag kötetté szerkesztésének a gondolata is, erről a Székely Ferencnek adott interjúban szoltam először (*Hargita Népe*, 2007. november 2). Nagy öröm, hogy elgondolásomat a székelyudvarhelyi Erdélyi Gondolat Könyvkiadó azonnal felkarolta, és biztosította az eddig kiadatlan Jékely-levelek könyvbeli megjelentetését. A kötet *Hajdani erdélyi tájakon* címmel látott napvilágot. Épp jókor: Jékely Zoltán ugyanis nemrég megkapta post mortem a Magyar Művészetért Díjat.

A levelek tartalmi „megnyilatkozásai” közül itt csak egyetlen dologra utalok. Jékely már a legelső, Szovátára küldött levelében ezt írta: „Sóvidéki, általában erdélyi élményeim még elevenen zsibonganak bennem, s minden éjszaka odaálmodom magam” (1973. nov. 5).

— *Többször beszéltél, utaltál arra a „kódexre”, amelyet a kibédi Református Egyház levéltára őriz. Tudtommal lemásoltad mind az 1402 oldalt. Miért?*

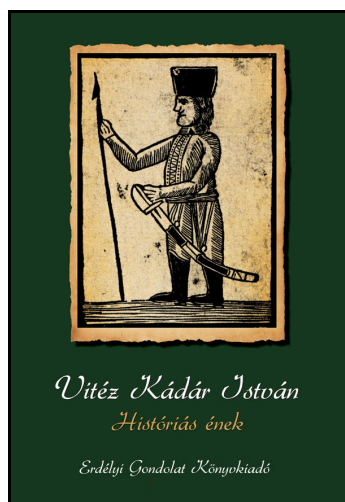
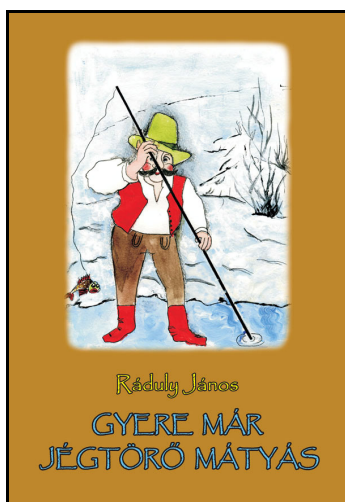
— Kéziratos határkönyvről van szó, amely tartalmazza a Kibéd és Sóvárád közötti határper teljes anyagát. Maga a per — a dokumentumok jelzése szerint — 1652-ben kezdődött, és 1840-ben zárult, tehát 188 évig tartott. Nemzedékek hunytak el, újak jöttek — a pert következetesen tovább folytatták: újra meg újra föl-föllángolt a földért folyó harc a két faluközösség (kommunitás) között. A peres hely, a Virgó, a Felső Forduló határban (sóváradiaknak Alsó Forduló határban) van, a Felső és Alsó Tompa pataka közötti részt foglalja magába, tehát két patak közéről van szó, annak hovátartozását, kihez tartozását vitatták.

Most röviden magáról a „kódexről”: 1402 számozott, plusz két számozatlan oldalból áll (nyilván, a számozásban hibák is előfordulnak), magassága 37,5 cm, súlya 5,64 kg (nem elírás: kg!). Fekete tintával írott oklevelek vannak benne, 1840-ben másolhatták együvé, ekkor zárult le véglegesen a per. Az ítélet roppant egyszerű volt: „...azon hely, mely a két peres közönség által két különböző helyen ki mutatott hompjaiak közt vagyon, szakasztassék két felé...” A perköltségekről ez olvasható: „...a perre tett költséges fáradságot ki-ki a peres felek közül a mint megtette, szenvedvén...” Az utolsó, írott oldalon a két fél (felperes és alperes) ügyvédjének aláírása látható, az itt levő két szövegrészt ez a mondat indítja: „Látta és helyben hagyta...” Az időpont: 1841. február 19. Ekkor tehát már az ellenőrzés fázisán is túl volt a kézirat, így jogos feltételeznünk: a „kódex” 1840-ben állt össze.

Magam az 1960-as évek második felében szembesültem először a kivételes értékű dokumentummal: a történeti helynevek jó részét már ebből írtam ki helynévgyűjtő munkám során. Ekkor Szilveszter György volt a tiszteletes úr, aki támogatta munkálkodásomat. Két kibédi helynévközleményem a kolozsvári *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények* című, akadémiai folyóiratban látott napvilágot (1970. 2. szám; 1980. 1. szám). És feldolgoztam a határkönyvből az 1838-as határjárás történetét, tanulmányom a *Néprajzi Látóbatár* 1992. 1-2. számában jelent meg (újraközölve: In: *Fekete szőnyeg a sátor*. Néprajzi tanulmányok, közlések. Marosvásárhely, 2003). Nyilván, az eredeti szövegből csak részleteket mutattam be. A kéziratgyűjteményre — nagy nekibuzdulással — 2005-ben terelődött rá ismételtlen a figyelmem. Eldöntöttem, hogy nem csupán jegyzetek, szemelgetek belőle ilyen-olyan adatokat, hanem megpróbálom magukat a szövegeket — tematikailag csoportosítva — a maguk teljességében közkinccsé tenni. Persze, kötetek egész soráról van szó. Elképzelésemet a mostani „fungens” tiszteletes úr, Falka Zoltán (és családja) teljes mértékben segítette, itt is köszönetet mondok érte.

A továbblépés elképzelhetetlen volt az anyag lemásolása nélkül, a fénymásolásához szét kellett volna szednünk a „kódexet”. Az oldalankénti filmezés, fényképezés talán megoldás lehetett volna, de nekem munkapéldányokra volt szükségem, ugyanis a sajtó alá készítés során mindenképpen bele kellett (és kell!) nyúlnom a szövegekbe. 2005. október 27-én (épp születésnapomon!) kezdtem hozzá a másoláshoz, és — kisebb-nagyobb megszakításokkal — 2006. október 27-én fejeztem be. Ez pontosan kerek egy esztendő!

Legelőbb kidolgoztam *A szövegközlésről* című fejezetet, itt a Székely Oklevéltár. Új sorozat. I. kötetében (Bukarest, 1983) megfogalmazott legfőbb elveket érvényesítettem. A legelső kis kiadvány — mint első fecske — a székelyudvarhelyi Erdélyi Gondolat Könyvkiadó gondozásában jelent meg, *Székely békeességlevelek. 1803–1837.* címmel. Egyik-másik további kötet címe is körvonalazódott már: *Székely határjárás 1838–1840-ben* (ezúttal a teljes anyag), *Székely tanúmeghallgatás 1796/1840-ben, Törvénykező székelyek, Székely tanúvallomások* stb.

Itt még csak annyit, hogy ezek a dokumentumok sok fajta kutatási szempont érvényesítéséhez adnak lehetőséget. Vizsgálhatók például társadalomtörténeti, nyelvészeti (szó- és kifejezéstörténet, helynévanyag), néprajzi (főleg szokásjogi) stb. megközelítéssel. Az okiratokhoz való hozzáférhetőség biztosítása tehát elengedhetetlen feltétele a kutatómunka elmélyültebb kibontakozásának.

— *Irodalom- és folklórmunkásságod egyik — eléggé súlypontos — vetülete irodalomnépszerűsítői, kritikai tevékenységed. Úgyiszlóván végigkísérte egész eddig életutadat. Kérlek, beszélj erről is.*

— Nagyon jó ez a szó, hogy irodalomnépszerűsítői, ugyanis zömében pozitívan nyilatkoztam könyvekről, könyvkiadói vállalkozásokról. Persze, mindig úgy építkeztem, hogy dicsérő szavaimnak, mondataimnak fajsúlya legyen: megpróbál-

tam a könyvekben megbúvó értékekre terelni az olvasói figyelmet. Tehát nem olyasmivel foglalkoztam, aminek nyoma sincs a kiadványban. Nyilván egyes kritikai megjegyzéseimet sem rejtettem véka alá, érzékeltetni próbáltam a szerző által itt-ott kihasználatlanul hagyott lehetőségeket, amelyek „nyomósabbá” teheték volna művét. Itt külön is hangsúlyoznom kell, hogy elsősorban az úgynevezett életes könyvekhez vonzódtam, olyan „megvalósításokhoz”, amelyek kortársi üzenetet (is) hordoznak. Úgy hiszem — ma is —, hogy az irodalomnak jelentéssé kell maradnia. Az irodalmi Nobel-díjjal kitüntetett könyvek, életművek mind-mind eme vonulatba sorolhatók. Nem állok, persze, teljesen értetlenül a nagy kísérletezők eredményei előtt sem, de a várakozás álláspontján maradok: hiszek az idő objektív értékítéletében.

Különben a legelső rövid recenziómat 1964-ben közöltem, anyagomat a bukaresti *Tanügyi Újság* hozta, s benne folklórmonográfiáról „értekeztem”. Az említett lapnak évekig eléggé kitartó recenzense voltam, de írásaimat hozta a *Vörös Zászló, Igaz Szó, A Hét, Művelődés, Hargita* stb. 1990 után az udvarhelyi *Székely Útkereső*, a marosvásárhelyi *Népújság* című napilap Múzsza melléklete és a korondi *Hazanéző* című folyóirat biztosított közlési lehetőséget. Megtörtént az is, hogy egy-egy kiadó teljes évi termését „szemrevételeztem”. Így nem meglepő tehát, hogy a Székelyudvarhelyen megjelent *Az élőszó dicsérete*. Kritikák, recenziók, beszélgetések a Székely Útkereső hasábjain című antológiában (Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, 2008) eléggé nyomós súllyal vagyok jelen.

Beke Sándor könyvkiadó arra kért, állítsak össze recenzióimból, kritikai írásaimból külön önálló kötetet. Nyilván, a megjelent anyagokban csak tallóztam, válogattam, így is eléggé vaskos gyűjteményt hoztam össze. A kötet több mint hatvan recenziót tartalmaz, ennek mintegy fele néprajzi, a más fele szépirodalmi kiadványokat ismertet. Negyvenegy év terméséből ad ízelítőt. Véglegesítődött már a könyv címe is: *Könyv és élet*. Kritikák, recenziók. (...)

— *Sokoldalú munkásságodra mind az olvasók, mind a szakutatók felfigyeltek. Végül is hány könyved jelent meg? Légy szíves tematizáld őket.*

— Eddig 53 önálló kötetem látott napvilágot. Az 50. kötet épp az, melynek tiszteletpéldányait most, 71. születésnapomra hoztad. Címe: *Csaba ösvénye*. Székely népmondák a Kis-Küküllő mentéről. I. Tematikai megoszlásuk a következő: 35 néprajzi/népköltészeti gyűjtemény, 7 verseskönyv (ebből 1 versfordítás), 8 rovásírást taglaló kötet, 1 irodalmi anekdotákat tartalmazó prózakötet, 1 Jékelylevelet közlő gyűjtemény és 1 történelmi tárgyú kötet (békességlevelek). Az antológiákat, évkönyveket, útkönyveket, kalendáriumokat, tankönyveket stb. nem számítom, ezek mintegy hetven fölött vannak.

— *Ha jól tudom, a hetvenes-nyolcvanas években élénk irodalmi életet „élt” Kibéd, a kibédi író-olvasó találkozóknak nemcsak irodalmi berkeiben volt visszhangjuk, hanem messze földön híresek voltak.*

— Valóban így volt. Utaltam már arra, hogy a faluban történő megtelepedésem után az iskolában létrehoztam az Ősz János nevét viselő irodalmi kört: szavalóversenyek, mesemondóversenyek, népköltészeti gyűjtések, irodalmi kirándulások színesítették a programot. Néhány füzetet ma is őrzök, amelyek tanulók gyűjtötte balladákat, közmondásokat, találós kérdéseket stb. tartalmazznak.

A faluban kollégáim rendszeresítették a kórustalálkozókat, a színelőadásokat, én sokáig a hírhedt agitációs brigád műsoraiért feleltem, még továbbképzésben is „részesítettek.” Aztán létrehoztuk a Seprődi János nevét viselő irodalmi színpadot, így a kortárs romániai magyar írók színe-java megfordult nálunk. A találkozók valahogy így zajlottak: az alkotó életének és művének általános bemutatása, az irodalmi színpad tagjainak szereplése (az író-költő műveiből összeállított műsor), a meghívott vendég felolvasása, majd dedikálás. Zárásképpen ünnepi vacsora. Vendégeink voltak: Kányádi Sándor, Sütő András, Beke György, Király László, Magyar Lajos, Fodor Sándor, Nagy Olga, Jakabos Ödön, Tamás Mária, Zágoni Attila, Cseke Péter, Faragó József, Bölöni Domokos, Molnos Lajos, Gálfalvi György, Györffi Kálmán, Markó Béla. A Farkas Árpád-műsort kénytelenek voltunk a szerző jelenléte nélkül bemutatni, Székely Jánost pedig nem tudtuk elhozni Kibédre.

— *Milyen volt a hangulat az író-olvasó találkozókön?*

— Roppant nehéz valamennyi találkozó hangulatát fölidézni, mindeniknek volt sajátos szép jellege, nem is beszélve a hatalmas élményről, amelynek mind az alkotók, mind a jelen lévő lakosok részesei voltak. Néhány képet szükségesnek látok mégis fölillantani.

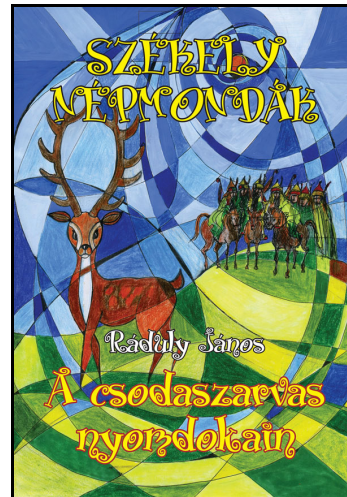
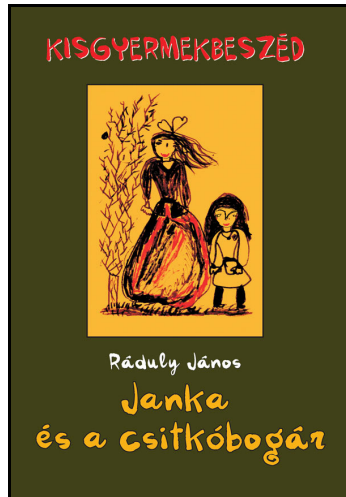
A Sütő-találkozóról később irodalmi anekdotát írtam, érdemesnek látom ismét közzétenni, rávilágít a szervezőmunka mikéntjére is:

Íme:

Sütő a kibédi színpadon

Sütő András 1978. május 14-én Kibéd vendége volt. A szerzői est nem volt „csak” a falu magánügye. A Kis-Küküllő felső folyása menti Sütő-rajongók mind összeverődtek, úgy, hogy végül is a találkozó valóságos népünnepélyé változott. A művelődési otthon előcsarnokában az író könyvei voltak kiállítva, a falon pedig nagyformátumú fényképek (Erdélyi Lajos munkái) nyújtottak bepillantást az író és családja magánéletébe.

A műsorban Bitay Károlyné Barlabás Piroska (mindannyiunk szeretett Piri néni-je) is szerepelt: részletet kellett felolvasnia a *Nagyenyedi fügevirág* című esszéből.

Amikor Piri néni-je került a sor, szokásszerű mozdulattal előbb megigazította szemüvegét, aztán „bemondta” a címet:

„Sütő András: Nagyenyedi fűzfavirág — részlet”.

A nyelvbotlás (fügevirág helyett fűzfavirág) váratlanul ért, valósággal belém fagyott a lélek. A nézőtérén csend volt. Piri néni rám pillantott. Amikor megdermedt arcomat látta, kezdte előlről.

„Sütő András: Nagyenyedi fűzfavirág — részlet”.

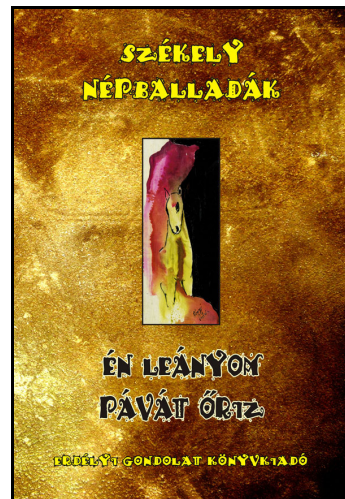
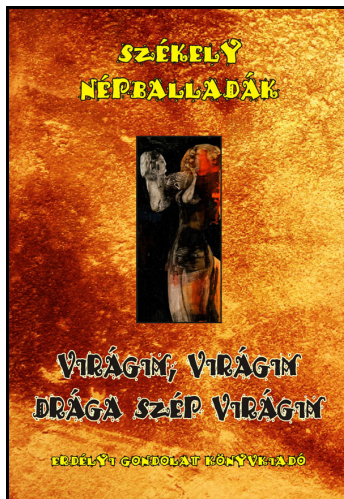
Sütő, aki a színpad előterében ült, halomnyi virág között, mosolyogni kezdett. Piri néni pedig — mintha mi sem történt volna — szépen, tagoltan felolvasta a szöveget.

A műsor lejártával az ünnepelt szerző felállt, s egy csokor virággal Piri néni-hez sietett: átadta a virágot, majd megcsókolta legidősebb szereplőnket.

A nézőtérén tudta mindenki: a virágcsokor nem a nyelvbotlásnak, hanem Piri néni nyolcvan esztendejének szült.”

A találkozó sajtóvisszhangjából Zágoni Attila írását emelem most ki, cikke a *Falvak Dolgozó Népe* című hetilap 1978. júliusi számában jelent meg: „A teljes kép megrajzolása végett érdemes lepergetnünk az eseményeket. A szerzőt Ráduly János és a vendégül meghívott Izsák József mutatta be, műveiből pedig az irodalmi

színpad tagjai (...) olvastak fel. Természetesen, szólásra kérték Sütő Andrást, s hogy még színesebb, műfajilag változatosabb legyen a műsor, fellépett még a negyedik osztály xilofonzenekara, egy dalszoport, az iskola zenekara, a szovátai folkegyüttes (irányítójuk Kusztos Piroska tanárnő), végül pedig a szerző dedikálta műveit, számszerint több mint ötszáz kötetet. Az eléje járuló, végtelennek tűnő sorban nemcsak értelmiségiek tolongtak, hanem ingázó munkások, immár hajlott hátú, kérges kezű földművesek és pöttömnyi kisiskolások is. Sütő Andrásnak pedig még éjfél után is volt ideje, türelme ahhoz, hogy dedikációja mellé apró virágocskát rajzoljon, bizonyára emlékül-emlékeztetőül a betűvetés buktatóival küszködő kisiskolásoknak arra, hogy az írás is nyújthat az élet prózaibb eseményeit beragyogó emlékezetes, virágillatú napokat.”

Sütő a találkozó utáni második vagy harmadik napon már üzenté Vásárhelyről: „dedikációs” kezét napokig borogatnia kell, és orvosi felügyelet alatt áll.

Kányádi Sándor a délutáni órákban érkezett Kibédre, leghamarabb pohárnyi bort kért, székelyföldi házit, tehát kibédit. Beszélgetésünk közben így dedikálta meg a *Fától fáig* című verskötetét: „Ráduly Jancsiéknak borozgatás közben, sok szeretettel Kányádi Sándor. Kibéd, 1976. május 23.”

Kibédi benyomásairól talán ma is beszélni tudna. Kivételes emlékezőtehetségéről később magam is írtam, ugyanis a találkozó után jópár évvel Kolozsváron fölkereste Bitay Károly, aki a Magyar Nagykövetségen dolgozott. Bemutatkozott: „...— Bitay Károly vagyok.” Kányádi felkapta a fejét. „— Maga kibédi. Maga kibédi kell legyen, mert ott él Bitay Károlyné, Piri néni, aki a Ráduly-szervezte szerzői esten az *Öreg kút az utca szélén* című versemet szavalta.”

Magyar Lajos, akinek a találkozó után Bukarestbe kellett volna utaznia az írókongresszusra, hazatértében valahol táviratot tett föl, hogy nem vehet részt az írók „összejövetelén”, mert nagyon finom a kibédi szilvapálinka. A táviratot fel is olvasták az egybegyűlt íróársaknak.

Beke György külön írásban számolt be kibédi élményeiről az *Utunk* 1980. július 4-i számában. A műsorkezdésről írta: „A derengő fényben is látni, tele a terem. És csend. Áhítatos igaz csend. Figyelem, őszinte figyelem. Háromszázan vannak, jegyzi meg elégtétellel János. Eljöttek a szomszédos falvak meg Szováta értelmiségei (...). De a többség itt kibédi földműves. (...) Ezek jegyében lett egyféle »főváros« Kibéd a Kis-Küküllő völgyében.”

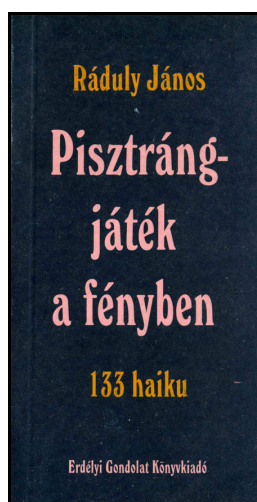
Nos, ez az emelkedett hangulat érződik Beke dedikációjában is, amelyet a *Tolmács nélkül*. Interjú 56 íróval a magyar—román irodalmi kapcsolatokról (Bukarest, 1972) című könyvébe írt: „Ráduly Jánosnak, aki tudja: a testvérítés egyik pillére az önismeret. 1980. jún. 8. Beke György.”

Az eddig „előadottakhoz” ide kívánczik még a magam meglátása, amelyet a *Király László-est Kibéden* című írásomban rögzítettem. Akkoriban így láttam az irodalmi találkozók „lényegét”: „Mert az a kétszázötven ember, aki eljött Király Lászlót hallgatni, művészi üzenetét meghallani, tulajdonképpen az írói lelkiismerettel szembesült. Megérezett valamit a költészet hatalmából: tapasztalhatta, hogy ez a láthatatlanul is létező erő nem a költő tündöklését hivatott szolgálni, hanem az embert akarja önmaga fölé emelni. Élünk úgy, ahogy lehet? Nem! Úgy, ahogy érdemesebb” (*Falvak Dolgozó Népe*, 1981. július 11).

— *Te magad is, mint népmesegyűjtő, költő, számos író-olvasó találkozó részese voltál. Szeretném, ha erről is beszélnél.*

— Valóban, sokféle hívtak, sokféle voltam, de megtörtént az is, hogy nem tudtam eleget tenni a meghívásoknak (mostanában egyre gyakrabban!). Hozzávetőleges számításom szerint mintegy 150-160 találkozón vettem részt, zömében iskolákban. A legelső egyike a makfalvi általános iskolában volt, tehát a szomszéd faluban. 1978-ban megjelent az első, immár önálló meséskönyvem, *A víztündér leánya*. Kis-Küküllő menti népmesék címmel (Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár). Ez szolgáltatott ürügyül arra, hogy Makfalván vendégül lássanak. Nos, vendéglátóim roppant találekonyan köszönték meg jelenléteket, ugyanis saját frissen megjelent könyvem dedikált példányával ajándékoztak meg. Érdemes közölnöm a teljes szöveget: „Mi, a víztündér leányai és fiai, a makfalvi iskolások és felnőttek, magunkénak érezzük a könyv valamennyi sorát, a benne rejlő emberi igazságokat, és a vidék népeinek ragaszkodását ahhoz a darabka földhöz, ahol a víztündér leányai és fiai élnek — meséjük pedig szárnyakra kelt.” Sok tisztelettel az 1979. II. 16-án tartott találkozó emlékére a *Szerzőnek!* — a néprajzi kör tagjai.” A két fő aláíró — nyilván — Fülöp Dénes magyartanár és Zsigmond Kálmán igazgató. Fájdalom, már mind a ketten elhunytak. Aztán néhányszor részese voltam a Korondon és Parajdon megtartott találkozó-sorozatnak. Itt most Sófalvi (= Bálint) András *Két évente Korond, Parajd* című tudósításából idézek, amely a *Hargita* című napilapban jelent meg 1981. június 10-én: „Vasárnap benépesült a korondi művelődési otthon kisterme, az olvasók türelmetlenül várták a Hargita megyében született, a megyében élő írókkal, költőkkel, alkotókkal a találkozást. Ki jött el, ki nem jött el, találgatták már jó előre. (...) S a különböző helységekből összegyűlt,

irodalmat kedvelő közönséghez szóló Nagy Pál kritikus, bemutatta a jelenlévő alkotókat, néhány szóban értékelte tevékenységüket. S felolvasott Bartis Ferenc, Lőrincz György, Molnos Lajos, Tófalvi Zoltán, Gelu Păteanu, Ráduly János, Oláh István, Ferencz Imre, Bölöni Domokos, Éltető József, Páll Lajos, Fodor Sándor. A korondi találkozót Maszelka János kiállítása tette ünnepélyesebbé. S mindez megisméltódott Parajdon a délutáni órákban...” Aztán 1990 után következtek — szintén Korondon — az évenként megrendezett *Hazánéző Táborok*, melyek nemzetközi jelleget is öltöttek, ugyanis ezeken más országok középiskolásai is részt vettek. Úgyiszlóván minden találkozón részt vettem, hol meséket, verseket olvastam fel, hol a rovásírásról értekeztem, néhányszor pedig irodalmi anekdotákkal szórakoztattam az irodalomkedvelő közönséget. Persze, nagyon gyakran maguk a diákok is szerepeltek, saját verseiket, prózai történeteiket „adták” elő, ezek aztán a *Hazánéző* folyóiratban meg is jelentek. Elmondhatom, ahány találkozó, mindmegannyi élmény, szín, hangulat. A szerző jelenléte valósággal megmozgatta, felkorbácsolta a tanulói érdeklődést. A marosvásárhelyi ötös számú iskolában például... De hadd idézzem Járay Fekete Katalin újságíró beszámolóját „...Szólni kell még arról a csodálatos, a színpadon megelevenedő mesés-könyvről is, melynek »lapjairól« a mesék hősei szóltak hozzánk, keltek életre. Láttunk gólyatáncot, hallottunk kibédi népdalokat. A gyerekek hol a figyelem csendjével, hol a történést átélve, bele-beletapsolva, nevetve követték mindazt, ami a színpadon történik. Aztán mindannyiunk öröme, következett a faggatózás. A nagy kíváncsiság körülvette az asztalt, a gyerekek gátlás nélkül kérdeztek mesegyűjtésről meg minden egyebekről...” Nos, a szerzővel való ilyenyszerű elbeszélgetés — régi tapasztalatból mondom — örök nyomot hagy a gyermeki lélekben. Nem véletlen, hogy a riporter ezt a címet adta írásának: *Az élő szó jobban megmarad* (*Néptársaság*, 1991. június 1).

Volt/van olyan helység, ahol évtizedek alatt többször, sokszor megfordultam. Sóvárádon például Lakatos Irén tanítónő minden negyedik esztendőben találkozóra hív, mert az I-IV. osztályokban négyévente új nemzedék tapossa az iskola lépcsőit. Itt történt 2001-ben a következő eset: egyik mesés-könyvem három-

négynégy lapozgatás után „...kifordult tengelyéből. Szülői leleményesség próbált segíteni a gondon. Ki ragasztotta, ki varrta. A gyerekek a tanító nénivel megállapították, hogy a varrás tartósabb tatarozásnak bizonyul.” Pár nap múlva a következő párbeszédre került sor Melinda és a tanító néni között:

„— Mért nem tanultad a tegnap a szorzótáblát?

— A kicsi testvérem nem engedte.

— Édesanyád hol volt? — szólt a következő kérdés.

— Mosott.

— Édesapád?

— Varrta Gábor Jánost — jelentette ki határozottan Melinda.

— Hm... a tanító néni szemei kíváncsian, kutatóan fürkészték Melindát mindaddig, amíg közbe nem szólt a tűzről pattant Katika, Melinda padtársa:

— Nem Gábor Jánost te, Ráduly Jánost!

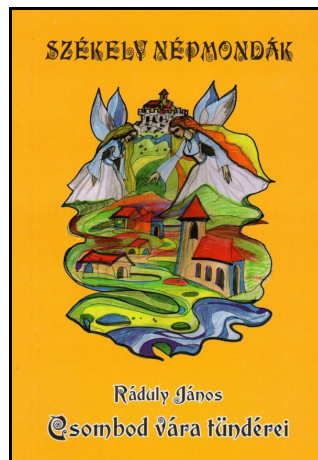
Ekkor a tanító néni kezébe vette a varrógéppel átvarrt meséskönyvet, és dicsérő szavakkal méltatta:

— Remek munkát végzett édesapád!”

(Népművészet, 2001. április 3.).

És nagyon gyakran megfordultam Erdőszentgyörgyön, különösen az utóbbi időben, ugyanis a Bölöni Domokos vezette Súrlott Grádics irodalmi kör minden évben kiszáll a városba (már nem község!), ahol roppant értő, figyelmes közönség előtt „szerepelnek” a szerzők.

(...)

— Hetvenegy évesen (idáig) hány könyvvel gazdagítottad szép- és tudományos irodalmunkat?

— Visszakanyarodva „összes” könyveimhez, ha jól számolom, 1990-ig 7 önálló kötetem jelent meg. 1990-ben hirtelen-váratlan „befutott” a Hold elejti,

Nap felkapja című találós kérdés-gyűjteményem, amelynek kéziratát megelőzőleg többször is át kellett gyűrnöm. A cenzúrával Szabó Zsolt barátom vívta nagy harcait, amíg szabadon föllélegezhettünk. De ekkor már anyagi gondok jelentkeztek, a Ion Creangă és Dacia kiadók fokozatosan leépültek, a Kriterion egyre nehezebben lépdelt előre. Viszont Székelyudvarhelyen új könyvkiadó jött létre 1991-ben, az Erdélyi Gondolat, megalapítója Beke Sándor, aki lapjába, a *Székely Útkereső* címűbe már 1990-ben anyagot kért tőlem. Aztán 1993-ban már hozta — ezúttal önálló kötetben — *Az Estcsillag* című Eminescu-fordításomat. Barátaim meglepetten kérdezték: „— Mit keresel te Székelyudvarhelyen?” A kiadóhoz való „odacsapódásom” tehát természetes következménye volt annak, hogy itt láttam biztosítottnak munkáim további megjelentetését. Nem panaszkodhatom: az eddigi 53 könyvemből 31 Székelyudvarhelyen, Beke Sándor szellemi műhelyében jelent meg. Nemhiába írtam címül a kilencvenes évek közepén egyik, az Erdélyi Gondolat könyvtermését bemutató kritikám elé: *Jövőbe néző könyvkiadó*. A főművemnek tekintett *Hozzád fohászokodom imában* című népi imás könyvemet is hozza 2009-ben, hamarosan a kiadó 200. könyve után. Ez már egymagában is az együttműködés következetességét jelzi.

— *Látom, a könyvszakma majdnem mindegyik műfaját művelted/ műveled...*

— A könyvek között úgyszólván minden fontosabb műfaj képviselve van: ballada- és mesekiadványok, népköltészeti tanulmányok, gyermek- és „felnőtt”-versek, rovásíráskötetek, sőt, még irodalmi anekdotákat tartalmazó prózakötet is. Aztán magam is több kiadványhoz írtam szaklektori véleményezést, több kötetnek lettem a szerkesztője, még elő- és utószavaztam is, mint ahogy könyveimet is újabb meg újabb szerkesztők gondozták. Könyvszerkesztőimnek nagy-nagy köszönettel tartozom. Megértéssel közeledtek kézírataimhoz, és ami nagyon fontos: mindvégig bíztak elképzeléseim helyénvalóságában, létjogosultságában. Eddig megjelent könyveimet szerkesztették: Dávid Gyula, Salamon Anikó, Szabó Zsolt,

Kerekes György, Varró János, Petre Judit, Vasile Gál Iлона, Ambrus Lajos, Gábor Dénes, Mátyás István, Csire Gabriella, Fülöp Lóránt, Beke Sándor, P. Buzogány Árpád, Zsidó Ferenc, Nagy Ádám, Török Ferencz, Nagy Olga, Petelei István.

— *Befejezésül hogyan összegeznéd írói pályádról az elmondottakat?*

— Tudom, itt — legvégül — összegeznem kellene mindazt, amit idáig elmondtam, de fölöslegesnek érzem, hiszen alkotópályám még nem zárult le, kézirataim vannak a kiadóknál, újabb kéziratokon dolgozom. A bartóki „tele bőrrönd” nem mozgásképtelen. Legalábbis itt, Kibéden, a megmaradás órhelyén...

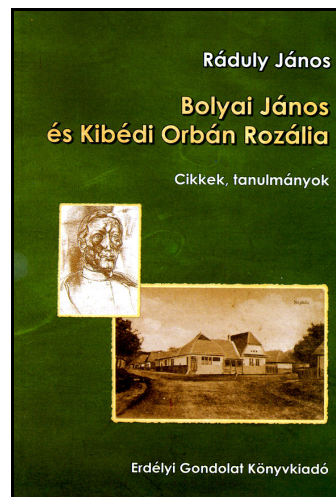
— *Köszönöm a beszélgetést!**

*Részlet a *Beke Sándor — Ráduly János: Szépirodalom, néprajz, rovásírás*. Két íróbarát beszélgetése életpályájukról és munkásságukról című, 2008-ban megjelent kötetből.

*

A 2008-ban napvilágot látott interjú után a 2017. október 27-én a 80. életévét betöltő Ráduly János az alábbi néprajzi-népköltészeti, interjú-, irodalom- és tudománytörténeti-, kritika-, recenzió-, vers-, versfordítás-, rovásírás-, bibliográfia és önéletrajzi kötetekkel gyarapította munkásságát: *Milyen nagy esze van a székekelynek*. Népi tréfák, anekdoták (2008), *Szépirodalom, néprajz, rovásírás* (Társzerző Beke Sándorral). Két íróbarát beszélgetése életpályájukról és munkásságukról (2008), *Vitéz Kádár István*. Históriais ének. A kiadást gondozta és az utószót írta Ráduly János (2009), *A csodaszarvas nyomdokain*. Székely népmondák a Kis-Küküllő mentéről. IV. (2009), *Janka és a csitkóbogár*. Kisgyermekbeszéd (2009), *Gyere már, Jégtörő Mátyás*. Gyermekversek (2009), *Hozzád fohászkodom imában*. Kibédi ráolvasások, népi imák, legendaballadák, kántálóénekek (2009), *Petőfi Sándor utolsó hét napja*. Petőfi-dokumentumok (2010), *Székely népi tréfák, anekdoták* (2010), *Virágim, virágim, drága szép virágim*. Székely népballadák. I. Válogatta, gondozta, az előszót írta, szómagyarázattal ellátta Ráduly János (2010), *Én leányom pávát őriz*. Székely népballadák. II. Válogatta, gondozta, az előszót írta, szómagyarázattal ellátta Ráduly János (2010), *Őseink turulmadara*. Székely népmondák a Kis-Küküllő mentéről. V. (2010), *A Kárpát-medence rovásfeliratos emlékei a Kr. u. 17. századig* (Társzerző Erdélyi Istvánnal) (2010), *Bartók Béla kibédi énekesei és a Cantata profana*. Cikkek, tanulmányok (2010), *Könyv és élet*. Kritikák, recenziók. Válogatás négy évtized (1967–2008) kritikai „megnyilvánulásaiából” (2011), *Pisztrángjáték a fényben*. 133 haiku (2011), *Székely tréfás népmesék* (2011), *Székely tündérmesék* (2011), *Erdélyi rovás emlékek világa*. Adalékok rovásírásunk ismeretéhez (2011), *33 szerelmes vers* (2011), *Látom a szép eget fölöttünk fémleni*. Erdélyi történelmi népballadák. Válogatta, gondozta, az előszót írta, szómagyarázattal ellátta Ráduly János (2012), *Sirálytánc*. Gyermekversek (2012), *Bolyai János és kibédi Orbán Rozália*. Cikkek, tanulmányok (2012), Nichita Stănescu: *Szomorú ének a szerelemről*. Versek. Válogatta, fordította,

az utószót írta Ráduly János (2012), *A bátor béreslegény*. Tündérmese (2012), Ana Blandiana: *Szélhozta csillag*. Versek. Válogatta, fordította, a jegyzetet írta Ráduly János (2012), *333 találós kérdés* (2012), *A moldvabányai rovásemlék*. Kr. u. 1410–1430 között (2012), *Tanúmeghallgatás Kibéd és Sóvárád határperében*. 1796. szeptember 5-10. (2012), *Ráduly János bibliográfiája*. Néprajz és rovásírás. Első füzet. 1959–2009. (2012), *Erdély szent földjén*. A kötet szerzői (így!): Benedek Elek, Csire Gabriella, Gub Jenő, László László, Ráduly János, Zsidó Ferenc. Mondák, legendák, regék, históriák és tündérmesék. Összeállította, szerkesztette, a kiadást gondozta Beke Sándor (2012), *Árpa, árpa, learattak*. Hat néprajzi közlemény (2012), *Mátyás király és a tisztesség*. Népmondák, mesék a nagy királyról (2013), *A járomba fogott méhecske*. Székely állatmesék (Székelyudvarhely, 2013), *Székely hazugságmesék* (2014), *Székely eszeségpróbák*. Találós mesék, mulattató rejtvények (2014), *Tréfás kedvű székely góbék*. Népi tréfák, anekdoták (2014), *Az ügyes suszterfiú*. Székely népmese (2014), *Megvámolt élet*. 77 haiku (2014), *Őstörténet és rovásírás* (2015), *Csombod vára tünderei*. Székely népmondák a Kis-Küküllő mentéről. VI. (2015), *Homoródkarácsonyfalva két rovásfelirata* (2015), *A vargyasi rovásemlék* (2015), *Sorok Erdőszentgyörgy régmúltjáról* (2015), *Makfalva két régi rovásemléke* (2015), *Jajkiáltások a fehérvári papíron* (2015), *Táltos csillagok*. 101 haiku (2016), *Főzőcske*. Gyermekvers. Kifesthető füzet (2016), *Énekeltem a bivalynak*. 105 félperces történet (2016), *Veronica Porumbacu: Másféle játék*. Versek. Válogatta, fordította Ráduly János (2016), *Négy erdélyi rovásemlékről* (2016), *Aki találkozott a néppel*. Írások a közművelődésről (2016), *Könyvek világa*. Kritikák, recenziók (2016), *Élettér falun*. Írások a közművelődésről (2016).

Kozma László

Fenyők

A hegyéleken őket láttad
Horizonton a fenyőfákat.
Bíboran hajnalfényben álltak
Fellobbantak, mint gyufaszálak.
A távolokban halványkékek
Az égboltot ők festették meg.
Tükréként futó fellegeknek
Napfényes tisztások remegnek.
S nézed a sudár fenyőfákat
Szélben hajolva táncot járnak.
Vihar-dörgés és erdő-csöndek
A tisztásokra kipörögnek.

Kiss Székely Zoltán

(Z)iz(z)enet Marosszentimrére

A zsámbéki református templom szentelőjére

Orgonahang — virágpör-zizzenet.
Fény kapar meszet templomunk falán.
Orgonák terhe — ez a gyülekezet
Zsámbékon itt az Úrnak asztalán.

Tízen, százan, ezernyiek leszünk,
Ószázadok oldott kévéből
szárba szökkenő remény a hitünk.
Erdély felé Nyakas völgyeiből

szél indul. Innen porszemet kap fel
s koptat messzi temetőn kopjafát.
Énekelünk helyettük is, ha kell
gyarlóság szabta határokon át.

Megtérés-méltó gyümölcsöt terem
a templomhajó. Égi fényt iszik
Marosszentimrén kongó cinterem:
most hitet, reményt, békét álmodik.

2008. május 17.

Burján Gál Emil

Évtükör (2.)

ÁPRILIS

~69~

anyanyelvi szinten
hallgat ami nincsen
összecseng a kinn-benn
néma rímeimben
fél utcányi ház van
mind akusztikátlan

~70~

önmaga szárnyaként lebeg
a tavaszi felhősereg
vele jön gomolyogni a
megtetesült harmónia
tartalmuk a szellő-puha
át-átszabott formaruha
árnyfoltok söprik el az ég
fedhető üzenetét

~71~

telet a nyár * nyaral a tél
emlékeidben összeér
a telelés a nyaralás
őszben tavasz * tavaszban ősz
gyökereikkel összenősz
hogy egyesítsen a varázs
nekik te törzs
ha ők gyümölcs

~72~

titokzatos múltat és rejtélyes jövőt
alagútjaival a lelkem összeköt
ott nem csábítanak völgyek rétek hegyek
kiúttalanul önmagában tévelyeg

~73~

mi gurul el a gondolat
mindenség-fókusza alatt
ami lélek-kórus avagy
ami negatív zeneként
jövönkből lopja ki a fényt

~74~

teli vagy üres halmaz-e
az égbolt lármafa tüze
hol nincs sem távol sem közel
de álomként körülölel
melyben időm a veszteség
hiánya parttalan sötét

~75~

gondolatfutamaimat
nem jelzi vissza az anyag
(talán mert anti-gondolat)
ezért dimenziótlanul
távlatainkon túlra nyúl
határtalan nem-láthatárként
a szellem tiszta igazáért

~76~

tudatom sűrített okosság
általa testem védi sorsát
reflexeim átvillanyozzák
mint bokrukat az őszi rózsák

~77~

évezredek koptatta rótt
betűk csodáján ámulok
imitt-amott Tászkok-tetőők

kék viaduktja összeköt
akkora múltat mint jövőt

~78~

nem nőhet semmi sem
absztrakt jövő fölé
függőleges jelen
zuhan múltunk felé
legmélyén végtelen
tájékozás a psziché

~79~

gördül a föld-paletta-szín
az évszakok csapágyain
fele homályban fele fényben
ilyen boldogságot reméltem

~80~

folt inog az ág hegyén
tolla háromszínű fény
tájnyi folt az éjszaka
ráfagyott a tél hava

~81~

változataim a
lét kis csodáira
is hasonlítanak
vagy még azon belül
énrám aki az űr
kóválygó halmaza
(ha nem jutok haza)
változataimat
felejttem napra nap

~82~

másodpercekre darabolva
a napjaimat – adagolja
szívem az élhető jövőmet
(mit illik hogy meg is köszönjek)

~83~

nappalaim enciklopédiáját
az álmaim még egyszer kitalálják

~84-85~

dacã n-are apã
sapã
dacã n-are sare
sare
dacã n-are vatrã
latrã
(:)
csaholásával sem vizet
fizet
ha éhes az nem a kaja
baja
ha dühíti Kelet-Nyugat
ugat

~86~

álmokba takarózom
áttetszők mint az ózon
magam fölé ölelnek
ne szívemen pihenjek
és lássam a szabadság
hiányainak arcát

~87~

tatárjárásból itt maradt
győzelmeink a fű alatt
ami ezen a hantra hant
szülőföldön székely kaland
zászlótlanul a csupa–hegy
vidékünk néha mennybe megy

~88~

van egy jelenem és van a jövő
amelybe testem beőrölhető
belep a múlt — hajam is lisztszerű
nem tiszta már a sors vajúdta mű

~89~

helyben idő-űr-utazó
 évszakzenéink csöndje hó
 és egy szivárvány-szín világ
 gyümölcsben álmodik tovább
 (ahogy magokban friss csírák)

~90~

csak én alszom a testem dolgozik
 együttműködtetvén a szerveit
 nem lankad a sejtszintű folyamat
 ennek köszönhetem tudatomat

~91~

múltunk rejtély hiszen jövőnk titok
 ebből sikkasztva arra ráarakok

talányaidat odalophatod
 hadd gazdagodjunk – tolvaj koldusok

~92~

csönd zenéjű némaság
 lengi be az éjszakát
 parttalan melódiák
 éveimet szöve át
 engem gondolnak tovább

~93~

mindenféle daganatban
 lassú robbanás-gyutacs van
 ezt nem tudtuk soha mi
 hatástalanítani

MÁJUS

~94~

egyensúly/nem lehet—lehet
 közötti örök átmenet
 sosemvolt Óperenciákon
 feltündököl-e délibábom
 szárnyalhatok ha az arany
 középút is bizonytalan
 mikor a kór merülni látszik
 bűvár-énem oázisáig

~95~

áramvonalas repülőgép
 formáihoz nem volt előkép
 Ikaroszunkra sem hasonlít
 csupán képletek millióit
 erővé ötvözi továbbá
 sok álmodat működő csodákká

~96~

éjszakai égnyi távlat
klipje a májusi nyárnak
 csillagjegyek intonálnak
 kivetítve gömbbe zárják

létünk anatómiáját
 (térképezi a tudásvagy)

~97~

az én zeném a néma dallam
 hogy a teremtést visszahalljam
 így rezdül-dobban meg a lélek
 membránja melyen át beszélek
 hogy sose koszorúzza bánat
 aura ívű koponyámat

~98~

két helyhez köthet látomásod
 vagy sok személyhez (mint a nászok)
 előre-hátra az időkben
 rímben a szó zenére döbben
 (mint olvasóid egyre többen)
 álmodd az életed csodáit
 mint ébredést az éjszakáid

~99~

csupa virág
 a szilvafád

sziromfehér
akár a tél
e tisztaság
köszönti azt
amit fakaszt
bólong az ág
a fény zenél

~100~

gének tudása őstudás
ezt élteti a tanulás
ketten pedig a rációt
nem tudhatod melyik a jobb
nyomozzák már ki valakik
hogya a boldogság hol lakik

~101~

álminkban sem lehet
törvényeket szegni meg
ott is sérthetetlenek
mint az ősi istenek
mind-mind egy-örök szabály
másolatai akár
a tejútnyi léthatár

~102~

bekóborolják vágyaid
az álmok hullámvölgyeit
egymást ahol át-átfödik
sosemvolt területeik
lehet a többi kicsi-nagy
magányod hátszárnya vagy

~103~

fekete szellő hajnalig
teregeti hullámaid
közben eget felhőtlenít
hogya ébredező sugarak
simogassák ablakomat
így lesz a hangtalan szobám
színekbe öltöző nyitány

~104~

öntevekeny sejtjeimtől
öntudatos agyamig
végzetem milyen rövid
hány emelet mikrokozmosz
rettegi örvényeit
melyekből erőt merít

~105~

ami agyamnak megismerhetetlen
a semmi-fátylon át mit lát szememben
el- és visszonthullámzó horizontok
fókuszát / éneket / tudati pontot

~106~

logikátlan álmod pszicho-logikus
mit a túlvilágon ért Konfucius
neki az utókor pletykagyűjtemény
és a rádióból ömlesztik felém

~107~

mindenségnyi akarat
egyik dobbanása – vagy
lélekvándorlója vagy

~108~

megsúgja a memorizált múlt
hogya mi milyen jövőre váltsunk
vagy ő az akit a jövő is
lehetőségeiben őriz

~109~

végtelen magasság néz a koponyámba
önnön nyurgaságát vissza-visszalátja
majd ha nem talál ő lesz helyettem árva

~110~

ébredni jó / álom határán
egymásba nő két panorámám
mikor a könnyűségük elleng
megborzongom az ismeretlent

~111~

nincs-ként fogd
 fel a van-t
 bronz ágyú
 bronz harang
 merre fut
 szét a hang
 sírra sír
 hantra hant
 nincs-ként fogd
 fel a van-t

~112~

fényérzékeny lombtűdő
 tavaszonta visszanő
 nekem is haszon amint
 termeli a klorofillt
 nyersanyaga az idő
 és az őselemeink

~113~

csereszabatos elektronok
 hozzák és viszik az áramot
 ők a mozgás én a nyugalom
 bár feszültséget kell oldanom
 így hordoz világnagy dolgokat
 részükként az érző gondolat

~114~

halmazállapottalan
 perceimnek súlya van
 attól gömbölyül talán
 rétegesen aurám
 bőrre száradó hiány
 negatívja a magány

~115~

magán kívül magán belül
 tágul vagy visszatömörül
 a néma alaktalan űr
 megszondázandó két hete
 vagyok egyik vetülete

~116~

fél bolygón önárnyék
 jelez egy finálét
 már-már szinte máslet
 de ha nem – ajándék

~117~

más-más hullámhosszú érzélem
 suhan át agyamon-szívemem
 megszűröm lényemmel a világ
 áldott-átkozott lélektanát
 azt amelyre néha visszahat
 egy-egy makulátlan gondolat

~118~

test és lélek iker-árnyék
 egyik a másikon átlép
 dupla tükör mely kap és ad
 ahogy a kétféltékés agy
 külön és együtt is ők a
 formáit vedlő amőba

~119~

bent béke kint igazság
 keresi örök arcát
 kettős magányuk ellen
 szóbástyát kell emelnem
 utcányi dévavárfal
 zászlója a madárdal

~120~

kilenc ajtós a házam
 milyen tájakra tártam
 nyaraim huzatában

~121~

fényév-hosszú fényév-rövid
 határon csillagképeid
 (fényükben egymást fürdetik)
 magába néz múltjába lát
 az úrré párolgó világ
 belőle szűrőd ki a mát

~122~

itt most velünk a béke tünet
az ötszáz éves kegyszobrunkkal együtt
pajzsra emeltük
a megmaradásba vetett hitünket

~123~

van mélység van magasság
köztük egy harangláb
imája ami végül
saját csendjébe szédül
mert minden kondulással
a szüleim után hal

~124~

koponyád görbületének
fókuszát uralja éned
szerveidbe majd a lélek
delejével szerteszéled

~125~

napfényt lélegzenek ki-be
az alkonyok és hajnalok
bolygónyi sejt a semmibe
dobogja szét a tegnapot

JÚNIUS

~126~

semmik fölött semmik alatt
az űr örökké űr marad
ahogy mi benne a nihil
(kiket hiánya körülír)
eltűnünk mint a fotonok
magában általunk ragyog

~127~

benti kintet
kinti bentet
egy-egy verssorom teremthet
mellyel hétfelé tekintek

~128~

pillanatot csak pillanat vonz
amit te öröklétbe kapsolsz

~129~

álomkövekből épül éjszakánk
majd semmivé lesz dévavár gyanánt
történelmünk tud-e olyan szabályt
hogy lelkünk örök hajnalért kiált

~130~

testedet rondítja egy-két
bele nem kódolt betegség
mint a versed a világot
ezt okozza sok hiányod
meg a modern batukánok

~131~

törpe sorsom így jelentős
megfertőzve visszafertőz
vajon ilyen volt Etelköz

~132~

miféle alagutakat
jár be a lélek-gondolat
a mozdulatlan űr alatt
kallódó tárgyaim között
csak önmagába ütközött
hiánya-vágya egyre több

~133~

lelkemnek csoda a test
ahogy őneki a lélek
egymásnak kölcsön-kereszt
és ez a seb egyre mélyebb

~134~

kétméteres narancsfa-törzs
táptalaja vedernyi föld
tán ennyi rajta a gyümölcs
nedvesség napfény széndioxid
termő testté hatványozódik

~135~

ölelő gondolat
mélyén a szeretet
akárha szárnyakat
adnál valakinek
így lesz mind gazdagabb
a lelki életed

~136~

mikor álom lélegeztet
néha búcsú néha kezdet
arcképedet újrafested
két hazát is * pillanatnyi
szülőfölddé összerakni

~137~

szívem aszimmetrikus
helyéből középre húz
mint a szél és mint a táj
öncsendjével levitál
egy örök harmónia
vágyát kell dobognia

~138~

mindegy hogy ott vagy itt
átszúrják-átdöfik
a gondolataid
léted határait
reflexből visszafáj
e szülőföldnyi táj
emlékeként a nyár

~139~

ahogy az óra metronómja dobban
csend és harang visszhangzik mellkasodban

(napok ingája törli vontatottan)
ez a Noétlan Bárka sose lesz kész
aki teremtmény örök újrakezés

~140~

nyitva maradt az éjszaka
szellő-függönyös ablaka
fény illatú leheletét
telítik a madárzenék
természetes beavatásul
mibe az álmom visszaájul

~141~

nappalok – éjszakák
analóg fókuszát
gondolod-éled át
égi nagy inga leng
része vagy idelent

~142~

törvényerős dimenzióimat
harmonizálja hajnal / alkonyat
szinkronizálva lüktetésemet
vénségem így elnyújtott kikelet

~143~

kottázom ezt a szívzenét
néhány liternyi testbeszéd
még több évtizedem során
és egyre romlik az arány
(így élt száz évet nagyanyám)

~144~

tömény magány
az én ruhám
imitt-amott
kicsit kopott
talán silány
de ma ez a
pihe-puha
nehézkedés
belelapít

~145~

belső csodám ahogy üzen
a párbeszédes szív-üzem
vajon ezt a sziszifuszi
harcát mennyire élvezi
fájdalmaimra rezonál
pajzs-e neki a testhomály
mikor felejt mikor tanul
csatázva lankadatlanul

~146~

felhőbillentyűzet cserép
tetődön záporozza szét
mássalhangzói szövegét
rárimel a belső zenéd
mint a gyümölcsös mint a rét
és megfogannak az igék

~147~

tejútnyi kőzetgyűjteményt
varázsol az úrfény körénk
melléktermékek ők akár
a színek és az éjhomály
részletek összjátékaaként
belőlük lelket kombinál
idők fölötti akarat
(és verseimbe szavakat)

~148~

mint annyi érző-holt dolog
vagy déli fényé hajnalok
a változásba simulok
életfogytiglani erény
hogy megmaradjak énnek én
majd a nihil úszik fölém

~149~

lomb-időm a levelek
Déva váraként lebeg
majd az ág csupasz marad
törvények fölött-alatt
szárnyat bont a gondolat

békém csak fegyverszünet
mely Damoklész kardja lett

~150~

pillanatoddal pillanathoz
ne az örök időbe tartozz
én sem rögzös dimenziókon
túlcsordult fénybe kapcsolódom
higgyük amit regél a tévé
váljunk a tegnap keretévé

~151~

negatív gömb a végtelen
anyagi pontja két szemem
úgy látom a kozmikus űrt
hogy ő a sorstörténetünk
és téridő-hiányukat
hogy az reflexnyi mozdulat
egyek vagyunk mindannyian
magát emészti ami van

~152~

van sziklaéjszakában sziklacsend
valami rajtunk mindig átdereng
vannak kicsi és nagy súlyok között
lélek-dinamikus ellenerők
*fejben kozmosz * friss káosz odakint*
hozzánk szervülnek hű szerszámaink

~153~

önnönmagunkért élni jó
súgja az evolúció
körözve örvények fölött
mikor a zuhanás örök
kozmosznyi káoszból vagyunk
haláli kerete a múlt

~154~

magával folytat párbeszédet
bolygónkon a törékeny élet
például rügyek – költemények
eszményt ki-ki magának állít

hogy jóra törjön mindhalálíg
én is csillagfény monológok
fátyol-csendjére hangolódok

~155~

szivárvány színenergiák
lelkemben ívelnek tovább
mint szellemi üzemanyag
feltöltve a csakraimat
skálájuk hangulatvilág
átfesti minden pillanat

~156~

ébredt / altat / etet / itat
e kozmikus szerkezetű
önműködő napóramű
melynek mellékterméke vagy
mint sorsot érző gondolat
(légy percről percre boldogabb)

~157~

lelassult villámfény a nappal
és némított dörgés az éjjel
ezelőtt majdnem hetven évvel
szövetkeztem egy pillanattal
mely sorsomat zilálja széjjel

~158~

tudásunk szétszed-összerak
genetikai kódokat
mélyítve folyton önmagát
ez két párhuzamos világ
amely egymásban kóborol
mint űrben űr – tehát sehó

~160~

árnyékom anyagtalan
éjszakányi társa van
rajta-rajtam átsuhan
hadd aludjam ki magam

~161~

pentaton aurád
beszédes némaság
szellem-könnyű avagy
csonthéjú magja vagy
sok-sok felé nyitott
akár az évszakok
mindez annyit jelent
lebegsz se kint se bent

~162~

szelek-lombok duettjét
alkonyaim szerették
ma kezdtek gyűlni párbaj
felhők villám-kaszákkal

Nagy László Mihály

Halló, halló...

ha ló, egyen szénát

T. Zoli világéletében mindent akart. Ennek érdekében mindent eldobott, ami nem az ő érdekeit szolgálta. Egy szóban önző volt, két szóban: önző és magának való. Egyke gyerek, mindenki mindent elnézett neki. Az anyja majomszeretettel nevelte, az apja orángutánul nevelte az anyját. Kevés, mondhatni semmi sikerrel.

Egyetemre nem ment, katonaság alól felmentették, ült otthon és várta, hátha nyáron is behavazik. Imádta a téli sportokat, sízés, korcsolyázás, szánkázás, bobozás, majd a havas széllovazás, a síklás, a sebesség. Egyedüli olyan vezetési buli volt, ahol jobbról, balról is lehetett előzni. Amikor letette a sofőrvizsgát, talán ezért is havonta, negyedévenként elvették a jogsiját. De apuci visszaszerelte, hisz ő volt a város egyik legjobb ügyvédje, aki attól a pillanattól, hogy hozzáütött egy rendőrhöz, kijelentette, hogy többet egy hajszálnyit sem mozdít a fia érdekében. Be is tartotta, anyuci kérelmei, könyörgései, fenyegetései ellenére is.

T. Zoli vállalkozó lett, s megszületett az új, nagy álma: ingyen beszéljen a mobiljáról. Első lépésben ez ment a családjával, a munkatársaival.

De ő azt akarta, hogy mindenkiel, amikor, amennyit akar, annyit beszéljen. Álmaiban a magyar miniszterelnökkel bizniszelt, s olyan jól végezte munkáját, hogy kapott a magyar kormánytól egy olyan kártyát, amit nem kellett fizetnie, és annyit dumálhatott, amennyit nem szégyellt. El is mesélte álmát egy üzlettársának, aki miután kiröhögte magát, elmondta a megoldást: a M-Mobil társaságtól, akitől az internetes szolgáltatást kapja, a cége számláira, szerződjön annyi szolgáltatást, mobiltelefont, internetet, tévét, csatornákat, ameddig belép a VIP kategóriába, s akkor kap egy olyan kártyát, amelyikről akár az amerikai elnököt is felhívhatja, ingyen és bérmentve. Meg is tette, még a budi lehúzója is M-Mobilos volt. Mindenható, mindentudó kártyát kapott.

A nagy álma teljesült. S tartott, amíg bebukott, lebukott. A kártyát még akkor sem vették el. A számlákat fizette, a véget nem érő szófosás aktív maradt. S most bazsarózsázhatja.

Minden ismerősének megmondta, csak csörögjön, és ő visszahívja, ő a menő, a nagykutya. Ment minden, ahogy az a nagykönyvben meg van írva, a bukásig, aztán elmaradtak a hívások, nem tudta, miért, ő úgynaz volt, aki előtte, de ellőtte egy picurnyt.

Nem az ő hibája.

Mindenki téved, hisz emberek vagyunk.

Az elején nem csengettek rá, utána ő hívta a barátait, s mindenkinek épp sürgős találkája, megbeszélése volt, vagy épp vezetett.

Az orránál fogva vezette szinte mindenki.

Most is itt járkal fel, le, már az ausztráliai barátai sem válaszolnak. Kint gyönyörűen süt a Nap, mindeki sétálgat, sétáltat, kutyát, unokát, gondolatokat, s ő járkal, mint egy töketlen kutya. Igazságtalan az élet.

De eljön majd az ő ideje is, és akkor majd az asztalra csap.

Egyelőre a börtönőr, nem az asztalra, a rácsokra csapott, gumibottal:

— 45813-as elítélt, szedje a cókókját, felmegy egy emelettel, hozhatja a mobilját, a börtönigazgató megengedte, ott is használhatja.

T. Zoli vette a mobilját, s úgy csapta a falhoz, hogy szúnyograjként röppentek a darabjai, majd orrhangon hozzátette:

— Kell a bánatnak. Többet nem mondom: Halló, ha ló valaki, egyen szénát.

Nagy Székely Ildikó

Tudatlanul

Emlékeidtől megtépázott lelkem
 ószerre való régi-rossz kacat
 vagy elpazarolt, értékes darab,
 ki tudja már, egyedül Alkotója
 foghatja pártját, bíraskodhatik.
 De, amíg voltál, őt is elfeledtem,
 képét lyukas szívemből kiejtettem,
 és így már azt sem tudom, honnan jöttem,
 és hány napig foglak még várni itt.
 Fény után vágyom, tiszta, meleg ágyra,

hogy velem maradsz — a bizonyosságra,
 de így csak állok, és szemem meresztem,
 ki tudja mire: életre? halálra?
 Lyukas szívemnek Alkotója, kérlek,
 nézz el nekem mindent, ha visszatérek
 hozzád, s ha mégsem,
 hagyj megsemmisülni,
 de ne engedd az ószerre kerülni
 lelket tépő, lélektől tépetett,
 halandó, szép emlékeimet.

P. Buzogány Árpád

Arcodhoz érni

Arcodhoz érni szeretnék
meleg tenyérrel,
mégis az utánad nyúló
kezem nem ér el,

messzire mentél, messzire,
hívott a távol —
piruló hajnal lehet-e
a napnyugtából?

bírság helyett

akár le is írhatnám
levélben — megható:
a nem szeretett nőkért
te lettél az adó,

a bírság meg az áfa,
minden, mi másnak jár,
és nem tudhatom, hölgyem,
mindezért mit ajánl,

mert hogy megérdemelnék
valami nagyszerűt,
holtbiztos. Bár a lelkét,
ha teste elkerült.

A semmibe!

Semmibe néző szemem
de jó, hogy sosem látod.
És minden lábnyomodba
nem ültetek virágot.

Csak táncolj! Most neked szól
a zene; csillagképek
halványulnak mögötted,
s nem nézem, melyik épebb,

mi maradhat meg nekem.
Szemeimet becsukom,
így zárlak be magamba,
s neved semmibe sűgom.

Beke Sándor

Kifordított világ

A macska felszökött az asztalra —
Az asztalon felejtett tej megitta a macskát.

A tehenet a gazda kicsapta a legelőre —
A legelő lelelte a tehenet a pusztán.

A szobrász kőkeresztet faragott —
A kereszt felrajzolta önmagára a szobrászt.

A költő versében azt írta, béke van —
A béke tüntető embereket hívott össze az utcán.

Az óra másodpercnyi pontossággal mérte az időt —
Az idő tiltakozni kezdett, s leállította az órát.

Kézfogás urakkal

Elhatároztam,
hogy úriember módjára
fogok majd kezét mindenkivel,
ezért fegyelmezetten és komoran
néztem szembe a mozdulatlan,
élettelen tárgyakkal
és nyújtottam előre a kezem,
jól megszorítva
a kezét a mister semminek,
a don semmiházinak
s a lord senkinek.
Egyszóval,
ha valaki látott volna,
nem restellte volna kimondani:
— Oda nézz!
Ez az ember gyakorolja
a kézfogást a levegővel.

Vagy talán többet süt a Nap?

Azt mondják,
akit vagy amit sokszor emlegetnek,
az eljön,
s amiről sokszor beszélnek,
az bekövetkezik.

A szabadság egy fénysugár.
A Nap sugara.

Jaj,
most már értem,
hogyméért is hangoztatják annyiszor
a globális felmelegedést.

A pórul járt macska

A macska a konyhából
egyenesen az ablakpárkányra ugrott
a virágcserep mellől a lábasa,
a húlni kitett töltött paprika levesbe,
a babérleveles
paradicsomszósztenger közepébe.
Amikor felébredt a tengerben,
ijedtében megrázta a fejét
és kiszökött a járdára.
Pirosan futott előre,
s mintha rángógörccse lenne,
lábát rázta,
s megrémülve
szaladt tovább a járdán.
Az iskolából hátukon
dagadt hátitáskával
gyerekek mentek hazafelé,
s felvihogtak,
mikor meglátták
a pórul járt macskát.
Így maradt meg
a gyermekek emlékezetében

a piros macska,
 a nagymamáéban pedig
 a pléh lábosban
 a húlni kitett Vörös-tenger
 borsszemekkel teleszórva,
 dagadt zöldpaprika csónakjaival,
 s babérleveles evezőivel —
 a kárba veszett töltött paprika.

Álom

Ezüsthintó
 a városszéli
 rozsdabarna
 vastelepen.

Ráduly János

Haikuk

Ősanyánk

Csodállak téged,
 Napba iramló szarvas —
 Édes ősanyánk.

József Attila

„A semmi ágán
 Ül szívem.” — Ó, regényre
 Való gondolat!

Strázsálnak

Elutaztál a
 Messzeségbe. Gondjaid
 Nálam strázsálnak.

Vágyak

Csellengő vágyak.
 Néha összebújnak, mert
 Éheznek, fáznak.

Együttlét

A hiányodban
 Folytonos együttlétet
 Játsszom. Ugye, szép!

Köd

A köd haragszik:
 Mért olyan közömbösek
 A fehér fények?

Brauch Magda

A repülőtéren

Mit kerestem én a repülőtéren?

Még sohasem ültem repülőgépen. Nem mintha féltem volna, de nem volt rá alkalmam. Pedig akkor már 35 év körül jártam. De nem repülni készültem.

Akkor mégis mi a fenét kerestem a repülőtéren?

* * *

— Nézd szívem, ez nagyon szép újságírói feladat — ezzel biztatott a főnököm. — Az ilyesmit nem lehet kihagyni.

— De hát nem ide jött, nem bennünket tisztelt meg ez a híres operaénekes (akinek a nevét, melleleg, most hallom először), csak véletlenül — nyomtam meg a szót — itt kell átszállnia a mi repülőtérünkön, hogy hazamenjen a fővárosba. Még sohasem vendégszerepelt nálunk. Akkor miért kell kinyalni a...?

— Ez nem s... nyalás, ne így fogd fel, hanem egy jó alkalom arra, hogy interjút készítsetek vele, hisz itt kell rostokolnia a repülőtéren egy-két órát — beszélt többes számban a főnök, mert a „testvérlap” egyik szerkesztőjével együtt készültünk „meglepni” a hírneves művészt.

— Mit tud erről az énekesről? — kérdeztem útközben román kollégámat, hogy — ha már muszáj — legalább ne menjek oda teljesen készületlenül (a főnököm is csak a nevét ismerte). Kiderült azonban, hogy a kolléga még a nevét is hibásan ejti (idegen hangzású volt), és ő se hallott róla, a televízióban se látta soha, pedig ő nyilván azt a csatornát szokta nézni.

A repülőtérre érve — bár először jártam ott — megtaláltam azt a hivatalos személyt, aki odavezetett bennünket a művészhez, aki, miután a kávéscsészéje már üres volt, egy folyóiratot lapozgatott, unott arccal. Nem lehetett ráfogni, hogy szívesen fogadta volna az őt megzavaró két újságírót. Minimális udvariasággal, mondhatni, kényszeredetten válaszolt a sztereotíp kérdésekre: honnan érkezett haza, hol szerepelt, mit adott elő, volt-e nagy sikere (na persze, hogy volt), mikor és melyik operában fog fellépni legközelebb, mikorra várhatjuk, hogy városunkat is megtiszteli szereplésével (nem, nem készül ide) stb. stb. A végén egészen belejöttünk a jó riporter szerepébe, bár személyesebb témákat nem mertünk érinteni, mivel semmit sem tudtunk a magánéletéről. Örültünk, hogy ennyit is sikerült „kiszedni” interjúalanyunkból, akinek arcáról lerítt, de a hangjából is kihalatszott, hogy a pokolba kíván bennünket, pedig — vagy éppen azért, mert — nem viselkedtünk vérbeli, azaz rámenős riporterekként. Nem tudom, hogy alkalmi társam mire vitte aztán ezen a területen, bár úgy tűnt, hogy őt sem lelkesíti ez a „szép” újságírói feladat.

Arra sem emlékszem már, hogy lett-e riport és miféle ebből az interjúból (ha annak lehet nevezni). Bizonyára elkészült, és megjelent, de az biztos, hogy nem voltam rá büszke. Ellenkezőleg: megalázottnak éreztem magamat. Nem azért, mert a művész fölényesen, elutasítóan fogadott, hanem azért, mert igaza volt. Nem a színházban, nem az öltözőben kerestük meg kérdéseinkkel, nem is kereshettük ott, mert nem hozzánk jött. Arról nem tehetett, hogy át kellett szállnia egy város repülőterén, egy olyan városán, ahol még nem járt, ahova a közeljövőben nem is készül, tehát nem érdekelte. Lehet, hogy sok más exhibicionista társa, közismert — ma úgy mondják — celeb örült volna annak, ha még ilyen alkalmalmmal is megkeresik az újságírók és szerepel a sajtóban.

A mi „emberünk” nem örült a véletlen alkalom szülte nyilvánosságnak, és majdnem biztosan állíthatom, hogy nem is érdekelte a róla szóló riport (ha egyáltalán elküldték neki az anyanyelvén írottat).

Pedig biztosan nagy művész volt. Az eset után néhányszor felfigyeltem a nevére, mert különben szeretem az operát.

* * *

Azóta sok év telt el, változtak az idők, a szokások. Mostanában látott filmekben, telenovellákban — bárhol játszódnak — egyre gyakrabban mutatnak olyan jeleneteket, melyekben riporterek egész hada veszi körül, sőt valósággal megrohanja, kézben tartott mikrofonnal az ilyen „celebeket” — akik ezt egyáltalán nem bánják –, de olyan híres vagy érdekesnek tartott embereket is, akik kézzel-lábbal tiltakoznak a nyilvánosság ellen.

Ha ilyen jeleneteket látok, akarva-akaratlanul eszembe jut egykori repülőtéri emlékem. És örülök, hogy csak egyszer kaptam ilyen szép újságírói feladatot.

* * *

Most biztosan sokan nem értenek velem egyet, és nekik is igazuk van. Ez a foglalkozás — akik szeretik, azoknak hivatás — ilyen és ehhez hasonló munkákkal jár, ráadásul az elmúlt 40 év alatt sokat változott a világ, és benne a sztárok, a híres vagy ismert emberek felfogása is. Ma már a legtöbbszörük nem veszi zokon, sőt egyenesen igényli, hogy a riporterek — minden alkalmat kihasználva — népszerűsítsék őket. Azt is megértem, hogy az újságíróknak mindig az volt a dolguk, hogy ezt megtegyék. Interjút készítsenek velük ott, ahol elérik őket: az utcán, a vasútállomáson, a benzinkútnál, a repülőtéren. Ez igenis szép és érdekes újságírói feladat.

Csak én nem erre születtem. Erről én nem tehetek.

Demeter Attila

Béke...

Egyszer téged is bedarálnak
a fakó, arctalan tömegbe,
s bár mondogatod fűnek-fának
hogy sehogysen illesz a trendbe,
a fák azért csak egyre nőnek,
és fejed fölött hűvös árnyak,
tavaszt remélsz, de elmenőben
búcsút mondhatsz a régi nyárnak,

mert fúj a szél, és nincs egy ajtó,
mely oltalmazna, hogyha gyűrött,
kiszikkadt tested már feladná,
és puszta megszokásból tűröd,
hogy lassan körülvesz a semmi,
és örülsz annak, hogyha nem kell
az érvek okán öltre menni,
csak hallgatsz szomorú szemekkel...

Tán megspórolhatsz néhány évet,
az ostoba játszmának vége:
még az sem fáj, hogy nem fáj semmi,
a nihilben már szent a béke,
és elbeszélgetsz önmagaddal,
hisz jó ideig sosem tetted,
a fejed fölött hűvös árnyak,
de nincs már hatalmuk feletted.

Egy jót röhögsz a sors poénján,
míg a többség már téged bámul,
nem érti, mi ebben a vicces,
a mosolyodtól csak elámul,
s míg lassan távolodsz a csendben,
elül a zaj és ím, a múltad
démonai már nem zavarnak,
ráncaid lassan kisímulnak.

Márton Károly

Számadás

Írtam néhány sort
egy újság szélére,
de tűzgyújtó lett
belőle — év végére.

Nem haragszom

Ha elmegyek mellette,
Köszönök, s nem fogadja,
De nem haragszom rá, mert
Petőfi Sándor szobra.

Változás

Mint Botond a buzogánnyal,
Minden kaput betörtem,
De mostan nincs, amit tennem,
Levegőfal közted, köztem.

Kacérnak nézte...

Kacérnak nézte
A nőt, a meztelent,
Pedig csak nudista
Strand volt odalent.

Úgy szeretek...

Úgy szeretek messze menni,
Minden este hazaérjek,
Hogy reggel majd kipihenten
Várjanak a messzeségek.

Óvodás szerelem

Az óvodában egy kislány
Pusztit adott, kezem szorította,
Másnapra már az övé volt
A nővérem babarongya.

Bosszú

Szőlőt tőkénél
Kapta a fagy,
A szemek önként
Lehullanak.

Csire Gabriella

Regélő napkelet (XVIII.)

Jónás, aki bűnbánatot hirdetett

— Indulj azonnal Ninivébe — parancsolta Jónás prófétának az Úr —, és emeld föl szavadat a város lakói ellen, mert égig érnek bűneik!

Jónás elindult, mint aki sürgős utasítást teljesít. De fejében mást forgatott. Miért menjen épp ő Ninivébe, hogy megfeddje az elvetemülteket? Úgyse hallgatnak rá s még megérheti, hogy elkergetik vagy megkövezik. Jobb lesz, döntötte el, ha elrejtőzik az Úr elől, és parancsát elodázza. Jáfó kikötőjébe sietett, hogy innen hajóval Tarsziszbba meneküljön.

A hajó indulni készült, amikor Jónás a kikötőbe ért. Megadta gyorsan a hajóbért és felszállt.

De Isten, aki a Jónás szívébe látott, szelet kavart, iszonyú fergegetet. Dülöngélt, remegett a hajó a nagy viharban. Réműletében minden hajós a maga istenét hívta segítségül. A fedélzetet elárasztó víztömeg elől Jónás letámolygott a hajó aljába. Szédült, forgott vele a világ, azt se tudta, holt-e vagy élő. Így hevert jó ideig félig eszméletlenül.

A kormányos mester, aki a lékeket próbálta eltömni, egyszer csak belebotlott Jónásba.

— Mi lelt, hé? — rázta fel a prófétát. — Ne aludj most! Inkább kiálts Istenedhez, mert mind ideveszünk.

Jónás kábán meredt a kormányosra. De már többen is körülállták.

— Ki vagy? — faggatták. — Honnan jössz? Van-e néped, otthonod, vagy még Istened sincs? Ki tudja, nem te hoztad ránk ezt a nagy megpróbáltatást?

— Vessünk sorsot! — határozott gyorsan a kormányos. — Az rántott minket végveszélybe, akire a sors esik.

Jónás mély döbbenetére a hajósok sorsot vetettek, és a sors épp rá esett.

— Héber vagyok — szólalt meg ekkor a próféta —, és az Urat félem, az egek Isténét, a tenger és a szárazföld teremőjét. Az ő színe elől futok én.

A vihar dobálni kezdte a hajót, s pörgetni, hogy recsegett-ropogott minden deszkaszál. A hajósokat iszonyú félelem fogta el.

— Mit tettél, ember! — támadtak Jónásra. — A tenger egyre jobban háborog!

— Vessetek a tengerbe — kiáltott fel Jónás —, mert jól tudom, miattam támasztott ekkora vihart az Úr.

A hajósok magára hagyták Jónást, és rettentő erőfeszítéssel megpróbálták a szárazföld felé kormányozni a hullámverte hajót. Ekkor elsötétült az ég, és dübörgő tengervíz zúdult a fedélzetre.

— Dobjuk a vízbe ezt az embert! — tértek vissza Jónáshoz. — Minek veszszünk el miatta!

Felnyalábolták a prófétát, és a háborgó tengerbe vetették, majd ki-ki Istenéhez fohászzkodott, sírt, könnyörgött és nagy-nagy fogadalmat tett, csak hogy életben maradjon.

Amint Jónás elmerült a vízben, a vihar elállt. A hullámok elsimultak s felszakadoztak a fellegek. A hajó zavartalanul folytatta útját Tarszisz felé.

A Úr hatalmas cethalat küldött Jónáshoz, aki egyre mélyebbre süllyedt a vízben. Az óriáshal nagyra tátotta száját, hogy egészben nyelje le a prófétát. Jónás három napon s három éjen át vergődött szörnyű kínok között a hal belsejében.

— Hallgass meg, Istenem, nyomorúságomban hozzád kiáltok! — könnyörgött a Úrhoz. — Azt hittem, én balga, hogy elrejtőzhetem szemed elől. De már csak egy vágyam maradt: bárcsak láthatnám még egyszer szentséges templomodat! A tenger mélyére vetettél, Istenem. Víz súlya nyomott-lapított, vad örvények téptek-cibáltak, s én nyeltem egyre a sós vizet. Jaj, most hegyek súlyával nyom a hal, rámcukódtak a föld zárai. Hínár fojtogat, ó, hozzád fohászokodom az örök éjszakában! Tudom már, hiába futottam előled. Gyötrelmet és boldogságot egyedül Te osztasz. Engedd, Uram, hogy megtarthassam neked tett fogadalmamat, szabadíts meg engem, az engedetlen szolgát!

Az Úr meghallgatta a próféta könnyörgését. A cethal ekkor kivetette magából Jónást, egy hullám pedig a partra sodorta.

— Kelj fel — hallotta ismét az Úr szavát a próféta —, siess Ninivébe, és fenyítsd meg a város lakosait, amint egyszer már meghagytam!

Jónás fölkelt, és elindult a pompás város felé. Amint odaért, kezdte bejárni a nagyváros utcáit, tereit. Már az első napon kiállt a nép elé.

— Még negyven nap — prófétálta —, és elpusztul Ninive! Térjete meg, hagyjatok fel bűneitekkel, különben városotokat kénkövek sújtják, s elnyeli a föld.

A niniveieket gondolkodóba ejtette a próféta beszéde. A második napon Jónás a város másik részében hirdette Isten szavát.

— Rendeljétek el a böjtöt! — prédikálta. — Öltözzetek zsákba, és tartsatok bűnbánatot, nehogy fejetekre szálljon az Úr haragja! Mert egy nap híján a negyvennek, és Ninive megsemmisül. Az egész várost tűz emészti el.

A niniveiek Istentől való félelmükben böjtölni kezdtek, és kicsinytől nagyig zsákba öltöztek. A harmadik napon nagy sokaság figyelt már Jónásra. A próféta éles hangja elhatolt a trónteremig.

A király, minden főember, férfi, asszony és gyermek, Ninive egész népe buzgón fohászzkodott Istenhez, durva darócbán, szigorú böjtben. Semmit sem kószoltak meg, vizet sem ittak.

— Ki tudja — tartottak őszinte bűnbánatot —, talán megkegyelmez az Isten és bűneinket megbocsátja.

A bűneiket bánó emberek s a rettegés láttán, amely elhatalmasodott Ninive lakóin, pusztító szándékával felhagyott az Úr.

Jónás kiment a városból. De nem ment messzire. Szerette volna látni, mivé teszi az Úr haragja Ninivét.

Eltelt a negyven nap, és Ninive érintetlenül állt. Jónás, aki azt jövendölte a pompás város lakosainak, hogy tűz emészti, föld nyeli el őket mindenestül, szörnyű haragra gyúlt. Ezért kellett futnia Tarsisz felé rest szolgaként az Úr elől, hánykódnia a viharvert hajón, tengerben fuldokolnia és vergődnie iszonyú kínban a cethal belsejében? Ezért kellett annyi napon át járnia Ninive utcáit s tereit, az emberek bűneit felrónia, hogy az ítélet mégis elmaradjon?

— Uram — kiáltott Jónás az Istenhez —, mire való volt prédikálnom? Jobb nekem meghalni, mint szégyenben élni!

— Vajon méltán haragszol-e? — kérdezte az Isten Jónástól, majd eltűnt szeme elől.

Az elbúsult próféta leült a forró homokba. Isten kúszó indájú tököt növesztett, a növény széles levelet hajtott, hogy megoltalmazza a napsütéstől a prófétát. Jónás gondtalanul hevert az árnyékban. Másnap hajnalra az Úr rendeléséből egy parányi féreg átfúrta a növény gyökerét, és a sárga virágú tök hirtelen kiszáradt, levele lehullt. Napkeltekor Isten tikkasztó keleti szelet támasztott, hogy Jónás ne menekülhessen a tűző nap elől.

— Még a tök levele is elszáradt fejem fölött! — méltatlankodott Jónás. — Ninive tornyai bezzeg fényesen tündökölnek, nekem meg tenyérynyi árnyék se jut. Jobb halnom, mint élnem!

— Vajon van-e okod haragudni? — kérdezte ismét az Úr.

— Nincs, ami haragomat enyhíthetné — felelte Jónás dacosan.

— Lám, sajnálsz a kúszó indájú tököt, amely egyetlen éj alatt nőtt fel s hajtott levelet, hogy a következő éjszakán kiszáradjon gyökerestül. Szánod, ugye, holott nem te ültetted, s nem a te fáradozásodnak köszönhetette létét.

— Mit akarsz ezzel mondani, Uram? — hökkent meg Jónás.

— Ninivében több mint tizenkétszer tízezer ember él, a nyájokról nem beszélve — mondta az Úr —, s te elkívántad volna, hogy megsemmisítsem a várost mindenestül. Rest voltál, Jónás, önző s engedetlen! Most meg a hiúság gyötör. Gondolj már embertársaidra, s a más bajára is! Nézd, Ninive lakói balgák, bűnösök, de úgy látom, szeretnének megjavulni. Megbocsátottam nekik, mert szándékaikban nincs hiba.

Ilyés András Zsolt

Kapanyélből vándorbot

Papíralapú mosoly
kényszerből bájos,
érzelmetlen érték,
mulandó és baljós,
fékezhetetlenek
a rossz harcmezőkre menők,
sehonnai bitangok,
vagy nemzetet mentők.
Könnyáztatta családi portrék
és sovány fohászok,
se Isten, se haza,
csak világlátott poggyászok.

Nemek csataterén
vajúdik a teremtés,
várjuk, mi lesz holnap:
keresztelő vagy temetés ?
Kiszikkadt már e földből
a(z) (h)ósi vér és verejték,
kardokat, láncokat
júdáspénzzé verették.
Piacra kínált szívek
és vérző donorok,
sorra tévedünk el
a nézőpontokon.

Dunáról, Tiszáról, Oltról
kesergőjét fújja a szél,
parlagok porával takarja
nyomaikat szanaszét.
Ne kövess könnyű zsoldot,
maradni bátorkodj,
ne legyen vesztetre:
kapanyélből vándorbot.

G . Szabó Ferenc

Titkok

Ti azt hiszitek ismertek
tudjátok a napi igém és
mulattok pajzán reggeleim nyögésein
de amikor Mari megszök a papoktól
feljön hozzám a hiúban
csak engem kíván
s még előtte is
láthatatlanok csókjaink.

Tebenned örökre

Elhatároztam belevágok
körülöttem giccsdarab szilánkok
balra nem térni sem jobbra
takarozni hidegben a -nya-szóval
színeznél reggeltől estig
a sötét álmait
és észre sem venni
mikor jön az magával vinni.

Ráduly János

Félpreces történetek (XV.)

Kocsit hajtatok

— A dédapám s András nagyapám — mondta Gyuri — többször beszélgettek a halálról. Ma is emlékszem a mozdulatokra, ahogy a nemet intették.

— Hogyan intették?

— A jobb kezüket meglógatták jobbra, aztán balra, s dúdolták a régi rigmust: „Hogyha meghalok, / Nem menyek gyalog, / Szent Péterhez is kocsit hajtatok.” Hát nem tudtak kocsit hajtatni, gyalog vitték ki őket a temetői sírhoz.

Ami megmaradt

Megérkeztem a kocsmába, Vencel ott üldögélt az ajtó mellett, a sörét töltötte ki a pohárba. Azt mondta:

— Azt iszom, ami megmaradt.

Nem értettem. Fölvilágosított:

— Né, tanár úr, kértem egy sört, s ahogy kezdtem elhelyezkedni a széken, a kezem levette az üveget. Lehullt a betonpadlóra, nagyot koppant, s csodák csodája, épen megmaradt. A sörnek csak a fele folyt el. Most azt iszom, ami megmaradt.

Büszke vagyok

Elemér feldúlt állapotban lépett ki a kapun, Sándor épp hozzá közeledett.

— Képzeld el — szólt Elemér —, a feleségem újból hisztizett: „ez sem jó, az sem jó, semmi sem jó!” Fennhangon beszélt, kivörösödött bele.

— Ne izgasd magad — vette át a szót Sándor, — a helyzet nálunk is hasonló. De büszke vagyok a következőre: a feleségem soha nem mondta azt, hogy ne dolgozzam. Érted-e?

— Igen, köszönöm a választ. Megértettem.

Cipelem a jövődöt

A kis óvodás Emese ma reggel bejelentette:

— Csak úgy megyek az óvodába, ha édesapám a nyaka köré vesz.

— Jó, a nyakam köré veszlek — válaszolt az édesapa.

A kislány ujjongva vette magához a tízórait. Elindultak. Az utcán régi baráttal találkoztak, aki megjegyezte:

— Te András, az Isten jól felvitte a dolgodat.

— Igen — válaszolt András —, a nyakam körül cipelem a jövődöt.

Fülöp Kálmán

Megszakadt beszélgetés

A törtrész apró homályán
megszakad a beszélgetés —
kényszerképzet, hogy
újra álmodd azt amit
magad sem értesz,
a cseresznyeérés neszt,
hangtalan suhanását
az időnek, amelyben
milliók sodorják
a puszta lét fonalát
kesernyés sóhajjal
magukba roskadva:
a történelem
rezzenéstelen arcán.

Csak váz és keret

Csak váz és keret
az időtlenségben, amelyre
rá építetek mindent,

és nem jöhet
semmi, ami
akaratomból kibillent,

értelmem síkján
dől el a játszma,
szabad az elme —

én vért izzadok
üres lapokra:
szavakat versbe.

Gyönyörű teher

Nem gubózom be önnön
selyemmaszlagomba,
szavak röpítik világba
buzgó forrásaim,
s úgy rakom azokat
asztagokba mint
félteve őrzött
apró kincseim,
mély-dús kutamban
nem apad a víz,
s ha mégis, akkor
kimenekülök magamból,

angyalok játszanak
velem önfeledten,
s verssorok nőnek
vihar-dús havakból,
s a mély-kék határain
Édenem virágágyásai
beragyogják a
paradicsomi terhet
és édes büntetésem,
hogy halálomig
gyomlálhatom
ezt a gyönyörű kertet.

Kozma László

Csíksomlyói búcsú

Őszi lomb és tavasz virágzása
Évek futnak, s csöndben fölragyog
A csíksomlyói oltár Máriája.

Nem sértheti kard és viharok
A bántásokat mosolyogva állja
Túl az időn, felhős bánaton
A csíksomlyói oltár Máriája.

Eltűnnek a tatár seregek
A gyűlölet szétfoszlik, mint pára
A fenyőtűn harmatcsepp pereg
Szivárványban értünk könnyezett
A csíksomlyói oltár Máriája.

A pünkösdben pirosan lobog
A havasok hófehér csodája
S ha megindulnak a zarándokok

Letört ágon zöld reménnyel várja
A csíksomlyói oltár Máriája.

Összekapcsol elszállt századot
Benne hitünk minden gazdagsága.
Megtart ő, ki el sosem hagyott
Felé szállnak imák, sóhajok
Szelíd szava templom orgonája,
Kék köpenyét népe fölé tárja
A csíksomlyói oltár Máriája.

És övé a nemzet koronája:
Felé fordul Istvánnak fohásza
Imre ajkán szűz liliomok
Hazát őriz László csatabárdja
Némán hajlik Erzsébet rózsája,
Példájukban tündöklő titok
A csíksomlyói oltár Máriája.

*

Van egy érdekes dolog, ebben tanú vagyok én is. A Mária arcát nem fogja a por. Hagyomány volt, hogy a Mária szobrát senki más nem takaríthatja le, csakis egy barát. A Mária arcát mindig egy teljesen tiszta, habfehér kehelytörlővel, amit a szentmiséken használunk kehelytörlőként, csak azzal volt szabad letörölni. Mindig figyeltem, hogy a teljesen tiszta kehelytörlővel töröltem le a Mária arcát, és soha nem volt poros. (Daczó Árpád, Lukács atya — ferences szerzetes)

Indul az öröm

Megindul az égbolt
Fuvalma, lágy
És ezernyi fényfolt
Nyugalmat ad.

Szívedben is, látod
Indul az öröm
Mint máriás zászlók
Sugara, köszön.

Harangvirág hajlik
Margaréta ring
Pirosan hajnallik
Reményünk, a hit.

Hús szeretet árad Mely az Úr maga Pásztorok imája Csillag húz haza.	Ami szerteporlott Hogyan lesz egész? Hit forrása sorsod, Fény-tengerbe érsz.	Élő Krisztus-könnyek Meváltás maga. Pünkösdi örömmek Vezércsillaga.
Mert mind összegyűlnek Mária, köréd Keressük az ünnep Kéklő köpenyét.	Ósi sejtelemként Nézik a napot Összeforrva egyként Erdélyt láthatod.	Fényes magyar szentek Az oltár körül. István, Imre, László Sugarába gyűl.
És a vadvirágon Megcsillan a kék Friss, hajnali álmom Ami töredék.	És a jövődönnek Ígérete ring Harmat és esőcsepp Szivárványt derít.	Hegygerincen egyre Nézzük a napot Bennünk fényesedve Csíksomlyó ragyog.

Stabat mater

Kereszten már fia
Pirosló sebeit
Könnyével siratja
A fehér Mária.

Arcán a könnyeket
Oly nehéz látnia —
Arcáról vér pereg
Így látja Krisztusát
A fehér Mária.

Akinek nem kell már
Meváltást várnia
Egekbe így emel
Sebével vigaszt nyer
A fehér Mária.

Stabat Mater Dolorosa
Fiát testében hordozta
S hordozza a keresztfát.
Fájdalmával földre hozta
— Fájdalommal csillagozza
S bűnünk üdvösségre vált.

Stabat Mater Dolorosa
Nyíljon meg e nagy titokra
Minden dac és tagadás.
Úgy kérje Krisztusát végre
Emberiség szent reménye
Akit most szenvedni látsz.

Stabat Mater Dolorosa
Forrás habzik nem habozva
Meváltásunk megfakad.
Szívét hét tör általjárta
A világnak ez váltsága
Boldog legyen és szabad.

Stabat Mater Dolorosa
Harang szól az igeszóra
Harang húsvét reggelén.
Virágoknak kelyhe kondul
Hirdeti: a halálon túl
Bimbó fakad, új remény.

